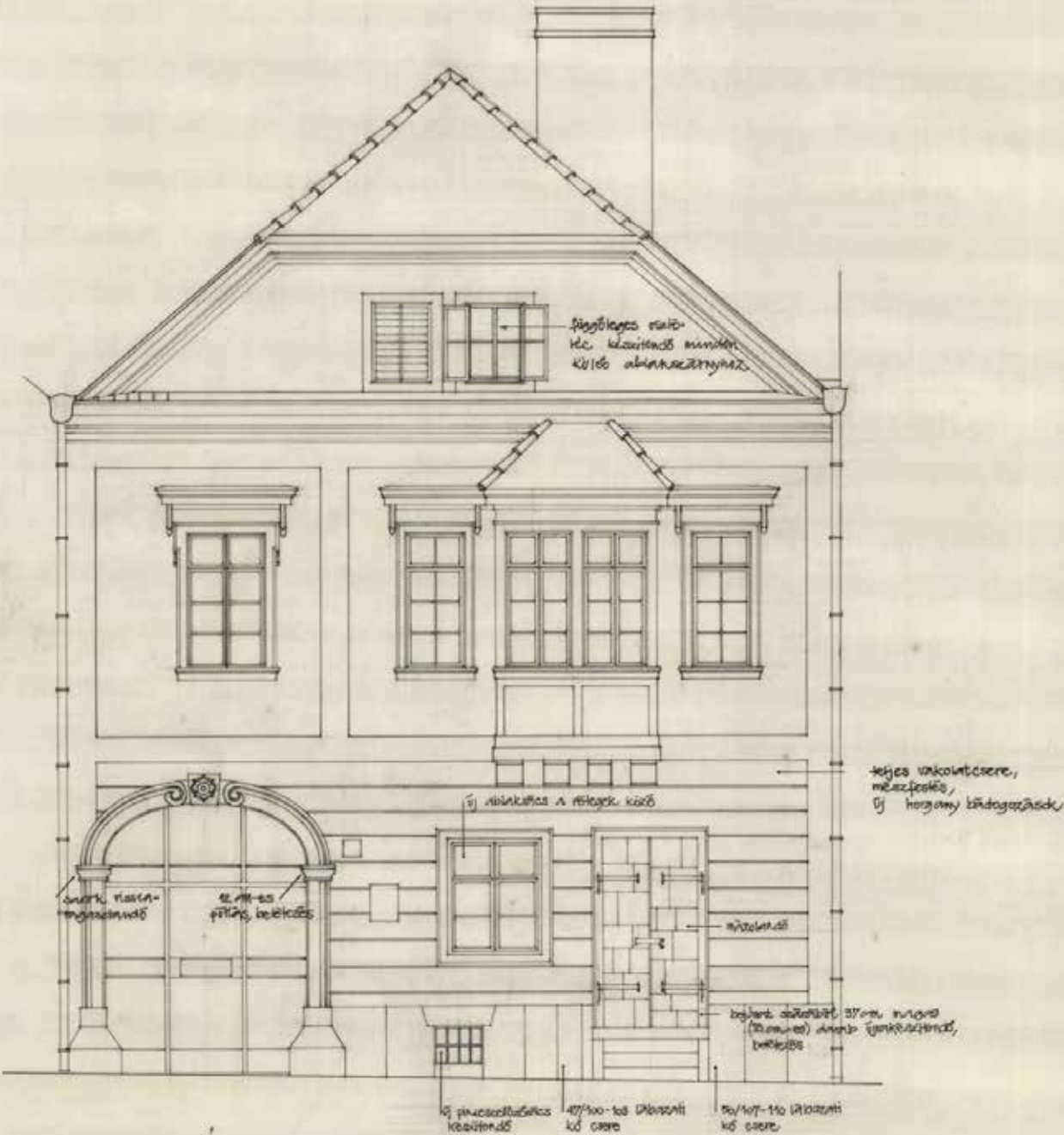

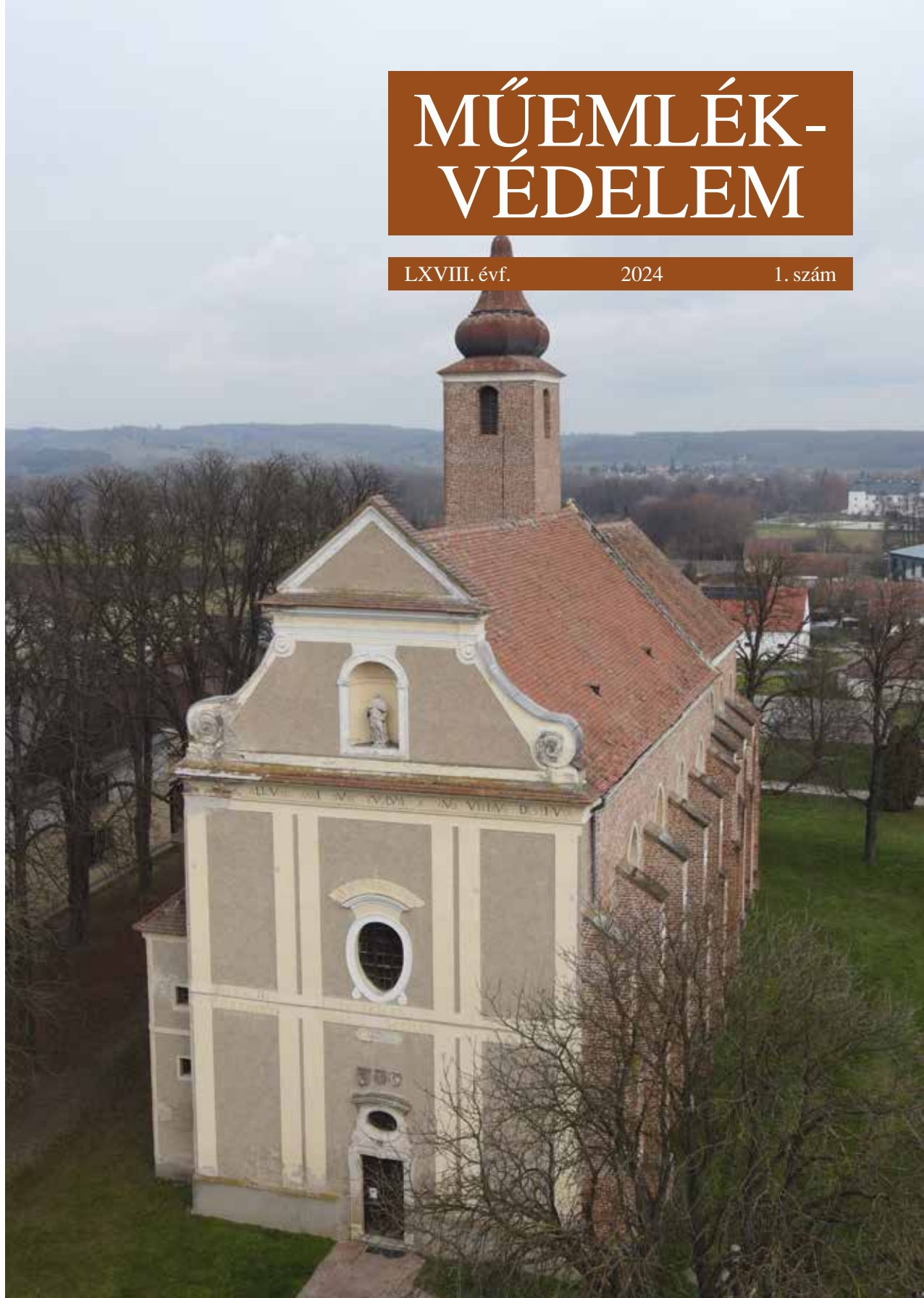
ORSZÁGOS
MŰEMLÉKVÉDELMI HIVATAL
TERVTÁRA
66630

Tervezőiroda:	VÁROSPÉTERI TUDOMÁNYOS ÉS TERVEZŐ INTÉZET Budapest, I. Kertvárosi kör. 95. 1253 Pf. 20 Tel. 309-900	VMI
Megnevezés:	Felműv	Tervező: 52.67/81
Munka megnevezése és tartalma:	Budapesti, Várnegyed	Árta: réteg IV.
Munka helye:	Feklytér	Tartalom: 1:50
Munka típusa:	Újra felmérés	M. a.: 1:50
Munka időpontja:	1981. évi	M. a.: 1:50
Munka helye:	Budapesti, Várnegyed	M. a.: 1:50
Munka típusa:	Újra felmérés	M. a.: 1:50
Munka időpontja:	1981. évi	M. a.: 1:50

LXVIII. évf. 2024. 1. szám

MŰEMLÉK- VÉDELEM

LXVIII. évf. 2024 1. szám

MŰEMLÉKVÉDELEM

MŰEMLÉKVÉDELEM

A MAGYAR MŰEMLÉKVÉDELEM KIADVÁNYA
LXVIII. évf. 2024 1. szám

A kiadvány megjelenéséért felel:

Építési és Közlekedési Minisztérium
Műemlékvédelemért és Kulturális Örökség Védelméért Felelős Helyettes Államtitkárság

Alapította: Gerő László
Szerkesztőbizottság: Alföldy Gábor, Bíró László, Deák Krisztina, Fejérdy Tamás, Feld István, Győr Attila, Heiter András,
Horogszegi Tamás, Koppány András, Krähling János, Nagy Gergely Domonkos, Ritoók Pál, Szakács Béla Zsolt,
Veöreös András
Főszerkesztő: Velladics Márta
A Műemlékvédelem korábban megjelent példányai az ÉTK. Kft. könyvesboltjában (1074 Budapest, Hársfa u. 21.)
megvásárolhatók, illetve megrendelhetők, a 2024. évi kiadványok megrendelhetők a konyvesbolt@etkkft.hu címen.

TARTALOMJEGYZÉK / CONTENT

KÖSZÖNTÉS / FOREWORD

INTERJÚ / INTERVIEW

F. Dóczi Erika – Kovács Gergely: Még tudnék mesélni pár napig. Interjú Dragonits Tamás építésszel /
Interview with architect Tamás Dragonits 2

TANULMÁNYOK / STUDIES

D. Mezey Alice – Bozóki Lajos – Gaylhoffer-Kovács Gábor – Horogszegi Tamás: Az egervári várkastély
és Dragonits Tamás / The Egervár Castle and Tamás Dragonits 23

Szakács Béla Zsolt: Dragonits Tamás és a balatonberényi templom helyreállítása / Tamás Dragonits and the Restoration
of the Balatonberény Church 34

Győr Attila: A Dísz tér robbanása, lerombolása és újjáépítése (1883–1990) / The explosion, demolition and reconstruction
of Dísz tér (1883–1990) 39

Papp Virág: Budapest első rendezési terve / Budapest's first zoning plan 60

TALÁLKOZÁSOK / ENCOUNTERS

Cser Károlyné Jankovics Éva: Dragonits Tamás születésnapjára / For the birthday of Tamás Dragonits 68

Korompay Katalin: Akkor is / Even then 69

Janotti Judit: 100 éves Dragonits Tamás köszöntése / Celebrating the 100-year-old Tamás Dragonits 71

Lőrinczi Zsuzsa: Dragonits Tamás 100 éves volt 2024. november 13-án / Tamás Dragonits was 100 years old
on November 13, 2024. 72

DRAGONITS TAMÁS MUNKÁSSÁGA / THE WORK OF TAMÁS DRAGONITS

Dragonits Tamás írásai / The writings of Tamás Dragonits 74

MÉM MDK Tervtárában őrzött tervdokumentációinak jegyzéke / List of Tamás Dragonits' plan documentations
preserved in the MÉM MDK Plan Archive 76

ÉKM Építésügyi Dokumentációs és Információs Központban őrzött dokumentációinak jegyzéke / List of Tamás Dragonits' documentations preserved in the Construction Documentation and Information Center of the Ministry of Construction and Transport 85

A kiadvány tanulmányai lektoráltak.

*A címlapon: Az egervári római katolikus templom nyugati homlokzata, 2024 (Fotó: Horogszegi Tamás),
a hátsó borítón: Dragonits Tamás: Budapest, Fortuna utca 14.
(Lelőhely: MÉM-MDK Tervtár, ltsz.: 66630).*

Kiadásért felelős: Építési és Közlekedési Minisztérium
1055 Budapest, Alkotmány utca 5.
Nyomdai előkészítés, terjesztés: Építésügyi Tájékoztatói Központ Kft.
1074 Budapest, Hársfa u. 21.
Mohr László ügyvezető
Karácsony Tiborné kiadóvezető
telefon: 06-30-278-4247, e-mail: e.karacsony@etkkft.hu
Azonosági szám: 3/2025
Nyomdai munkák: AduPrint Kft.
Felelős vezető: Tóth Zoltán ügyvezető
INDEX: 25 585, ISSN 0541-243

KÖSZÖNTÉS

Kivételes alkalom, ha valakit e kerek évfordulón, születésének 100. évfordulóján köszönhetünk. Az alkalmat még különlegesebbé teszi, hogy az ünnepelt, Dragonits Tamás nemcsak szemtanúja, de aktív résztvevője, meghatározó személyisége volt a 20. század második felének műemlékvédelmének. *F. Dóczi Erika* és *Kovács Gergely* Dragonits Tamással készített interjúja sorra veszi a háború utáni történeteket sok humorral és végtelen emberséggel.

Számos műemlék az ünnepeltnek köszönheti fennmaradását, erről tanúskodik *D. Mezey Alice*, *Bozókai Lajos*, *Gaylhoffer-Kovács Gábor* és *Horogszegi Tamás* közös írása az egervári várról, az ünnepelt szerepéről és a 2000-es években zajlott újabb felújításról. Példaértékű templomfelújításai mai napig követendő mintaként szolgálnak, mint például a balatonberényi templom felújítása, melyről *Szakács Béla Zsolt* írt tanulmányt. Dragonits Tamásnak szívügye volt a budai várnegyed lakóházainak a második világháború utáni megóvása és rehabilitációja, *Győr Attila* tanulmánya a Dísz tér házainak fejlődéstörténetét, a háború utáni károkat, valamint az erre adott válaszokat és ebben Dragonits Tamás szerepét veszi sorra. *Papp Virág* pedig azt a hosszú folyamatot ismerteti, ami végül a várnegyed mai arculatának kialakulásához vezetett.

Már javában folyt e szám szerkesztése, mikor megfogalmazódott a gondolat, hogy jó lenne, ha azok is megszólalhatnának, akik kollégái, barátai voltak az ünnepeltnek az elmúlt évtizedekben. Megtisztelve érzem magam és köszönöm mindazoknak a segítségét, kedvességét, közreműködését, akikkel így kapcsolatba kerülhettem, és hálás vagyok, hogy elvállalták a lehetetlent, röviden írni az életükről, munkájukról és emlékeikről.

Dragonits Tamás tevékenységét, életművét számos hazai és nemzetközi díjjal ismerték el. A Műemlékvédelem ünnepi számának végén olvasható irodalmi munkássága, a Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központban, illetve a VÁTI tervtárát őrző ÉKM Építésügyi Dokumentációs és Információs Központban megtalálható tervanyaga a teljesség igénye nélkül.

*A szerkesztőbizottság és a szerzők nevében kívánok minden jót az ünnepeltnek.
Isten éltesse Dragonits Tamást!*

F. Dóczi Erika – Kovács Gergely

MÉG TUDNÉK MESÉLNI PÁR NAPIG

Interjú Dragonits Tamás építésszel¹

1. kép Dragonits Tamás 2017-ben
(Pálffy László felvétele)

Az elmúlt évek folyamán publikált műemlékes interjúink² kivétel nélkül olyan szakemberekkel készültek, akik pályafutásuk elején az Országos Műemléki Felügyelőséget erősítették. Ugyanakkor a hazai műemlékügy meglehetősen széttagolt. A központi hivatal munkáját a 19. század utolsó harmadától nagymértékben segítik különféle külső szervezetek, civil kezdeményezések, 1945 után pedig számos építésziroda, illetve tervező vállalat alakult, a mai napig aktív és fontos szerepet vállalva a műemlékek megőrzésére irányuló munkában. E hivatalon kívüli világ megkerülhetetlen alakja Dragonits Tamás, akit 2023 decemberében, Úri utcai otthonában látogathattunk meg egy hosszabb beszélgetés erejéig. Pályafutását több cikk, illetve interjú dokumentálja, a Budai Várnegyedre érintő munkáit, azokkal kapcsolatos visszaemlékezéseit pedig önálló kötetben³ publikálta. Ennek megfelelően az itt következő interjút igyekeztünk elsősorban a váron kívüli műemlékes tevékenységének, valamint e

rendkívül tartalmas életmű eddig talán kevésbé közismert mozzanatainak szentelni. Izgalmas és fontos részleteket rögzíthettünk például az egervári vagy a siklósi vár helyreállításáról, az új liturgikus terek tervezéséről vagy épp az OMF-fel való együttműködésről – mindvégig az építész szemszögéből. A kerek évforduló alkalmából pedig illőnek gondoltuk közreadni a beszélgetés megírt-szerkesztett változatát. Isten éltesse Dragonits Tamást!

Kovács Gergely: Arra gondoltunk, hogy a beszélgetés során kifejezetten a műemlékes témákra, pályafutásának a műemlékvédelmet érintő aspektusaira koncentrálnánk. Ehhez elsőként a Fővárosi Tervező Irodában, 1949-től eltöltött időszakról kérdeznénk.

Dragonits Tamás: Ha még emlékszem rá. A FŐTI-nél egy Vajda nevű bácsi⁴ volt a műteremvezetőnk. Kezdetben lent volt az irodánk a Városházán, és az első munkáink is a pesti városrészhez kötődtek. Én mértem fel és állítottam helyre például a Nagykörút és a Rákóczi út sarkán, a Keleti pályaudvar felé menet bal kéz felől lévő épület hatalmas kupoláját. Akkor még gumipőben mászkáltam fent az állványon, ma meg már fel sem mernék nézni. Aztán felkerültünk a Várba, az Úri utcai Majláth-palotába,⁵ ahol együtt dolgoztam többek között *Csemegi Józseffel*⁶ (ő volt a főnökünk), *Czagány Istvánnal*,⁷ *Horler Ferencsel*⁸ (Horler Miklós⁹ édesapjával), *Imrényi-Szabó Imrével*¹⁰ és egy kis ideig *Ecker Klárral*¹¹ (Gulyás Zoli¹² feleségével) is. Klári volt az első rajzolóm, együtt mértük fel a fővárosi közgyűlés jelenlegi üléstermét, ami egykor a fővárosi templom volt, és amibe *Rados*¹³ behúzta a földémet.

Pontosan lehetett látni, hogy a FŐTI-s munka nem lesz hosszú életű – végül egy-két évig tartott¹⁴ –, mert a Középülettervező Vállalat *Janáky*¹⁵ vezette 4-es irodája akkor már felköltözött a Várba, mi pedig tudtuk, hogy előbb-utóbb ide fogunk betagozódni. Mielőtt ez megtörtént volna, *Pogány Frigyes*¹⁶ és még néhányan megszervezték a FŐTI műemlékes részlegét. Emlékszem, hogy a

később fémbegyűjtőként szolgáló Országház utca 10-ben volt egy Alpek nevű kocsmá,¹⁷ és oda jártunk ki ebéd után egy-egy Unicumra Horler Feri bácsival és Imrényi-Szabó Imrével, akinek probléma volt a gerincével, emiatt nagyon nehezen mozgott (2. kép). A pult kelet-nyugati irányban feküdt, ezért mindig azt mondtuk, hogy „az Alpektől délre isszuk az Unicumot”.¹⁸ A másik emlékem, hogy ezekben az években én voltam az ország legnagyobb WC-tervezője, ugyanis a Pénzügyminisztériumban egy kollégium működött, ahol számos csoportos illemhelyet kellett kialakítanom,¹⁹ ezért úgy hívtak, hogy „a nagy wc-építő”. Annak idején én építettem be a tetőteret. A kapu melletti helyiségek padlószintje némileg a járda alatt húzódott, így a beüvegezett vasablakon keresztül lehetett kommunikálni az utcán sétáló járókelőkkel.

Aztán ezek az évek elmúltak, és a FŐTI műemléki csoportja 1951. január 1-jével átkerült a KÖZTI-be, Janáky vezetése alá.²⁰ Itt kerültem kapcsolatba Borsos Lászlóval.²¹ Annak idején a Fővárosnál dolgozott Gerő Lászlóval²² együtt, és nagyon jelentős munkák fűződtek a nevükhöz. Borsos például „hátrtolta” a Krisztinavárosi templomot,²³ ami ezekben az években újdonság-

nak számított, igaz, 1937-ben a Fő utcai görög-katolikus templomot is megemelték.²⁴ Ezt az épületet később én állítottam helyre. Emlékezetes munka volt, ugyanis eltörött alattam a torony elé épített állvány, amibe szerencsére sikerült beakasztani a lábamat, így fejfelé lógtam harminc méter magasan – nem volt jó. *Lombár Pál*²⁵ dolgozott ott velem maszekban, ő mentett meg. Egyébként a *parochus*²⁶ mindig meghívott ebédre. Három gyereke volt, az egyikük *Sztankay István*,²⁷ akiből nagy színész lett. A testvére, *Sztankay Ágnes*,²⁸ miután elvált a híres komikus-tól²⁹ (aki szintén bencés diák volt), *Bojár Ivánhoz*³⁰ ment feleségül. *Vörös Kabos*³¹ meg *Kazal László*³² voltak a vőfélyek, és az egész esküvőt végig röghögtük.

A KÖZTI-ben hamar kialakult a két műterem. Borsos Lászlóval ketten lettünk műteremvezetők, és mi dolgoztunk a budai váron, miközben az egész munkát *Meczner Lajos*³³ irányította. Az volt a feladatunk, hogy állítsuk vissza a 19. század közepi állapotot, mert a rendszer nagyon utálta azt a lelkes, kiegyezés utáni hangulatot, ami az egész várat átjárta, miközben az uralkodó sosem tartózkodott Budán, hacsak nem látogatóban. Az sem vetett jó fényt a várra, hogy a ma-

2. kép Alpek Pál vendéglője az Országház utca 10. szám alatt (Lelőhely: MÉM MDK Fotótár, 091.070N)

gyar királyoknak épült védelmi céllal, ugyanakkor évszázadokon át a hazánkat megszálló hatalmak, a törökök meg az osztrákok védekeztek benne. Szóval ez egy rendkívül összetett probléma, és valahol azt is megértem, hogy a jelenlegi kormány kvázi skanzen-szerűen vissza akarja építeni a századfordulóra kialakult állapotot. Az állami reprezentációnak ezzel a fokával, továbbá egyes épületek léptékével viszont nem tudok egyetérteni; a Szent György tér környékén emelt új házak például túlságosan magasak. Pedig akadtak más, régi restanciák a környéken, a Dísz téren például egyértelműen vissza kellett volna építeni a Marczibányi-házat,³⁴ amire a *Farkasdy-féle*³⁵ munkálatok idején az 1964-es Velencei Karta miatt nem nyílt lehetőség. Szerintem borzasztó megoldás született, ugyanakkor, akik hatalomban voltak, és nem értettek hozzá, rendkívül elégedettek voltak vele.

KG: *Szijártó Lajos*³⁶ minisztersége idején a romos Várnegyed lebontását tervezte, hogy egy modern lakónegyedet emeljenek a helyére. Ezt végül miként sikerült megakadályozni?

DT: Összejött egy társaság a Fővárosi Közmunkák Tanácsából, és Janáky irodájában ültünk le tárgyalni (én leginkább azzal vettem részt a megbeszélésen, hogy hordtam a konyakot a többieknek). A megjelentek közül néhányan betöltötték a nyugdíjkorhatárt, tehát ekkor már nem is voltak állásban, viszont rendszeresen visszajártak a korábbi munkahelyükre, figyelemmel kísérve a vár sorsát. Ebben a körben tartottuk meg a kupaktanácsot. Az egybegyűltek arra az álláspontra jutottak, hogy a 19. század közepi állapotot kell visszaállítani, ami Mecznernek nagyon tetszett, így ezt képviselte – sikeresen. Nem egy réginek kinéző újat akartunk létrehozni, mint ami most készül, hanem egy réginek kinéző régit. A jelenlegi műanyag-építész persze korántsem életveszélyes, hiszen, ha a hungarocell főpárkány leesik, az senkiben nem tesz kárt. Viszont ezekben a részletekben nincsenek benne azok a finom esetlegességek, amelyek annak idején a kézművesek munkáját jellemezték, és amit mi megtartottunk.

Ez a fal³⁷ eredetileg a ház egyik homlokzatát képezte, és van benne egy háromosztású gótikus ablak. Sajnos már odaépítettem a termokoksz kályhát, ami nagyon drága volt (nem tudom elbontani), a felújításkor pedig nem volt lehetőségem kibontani az ablakot, de ott van a mai napig. Ez a helyiség pedig egy terem volt; először állítólag *Ozorai Pipo*³⁸ lakott itt. Jó barátom volt *Simándy József*³⁹ operanékes, akinek mindig azt mondtam, hogy ez volt a Gara-ház, ahonnan el-

vitték *Hunyadi Lászlót*,⁴⁰ és ettől írtó boldog volt. Szemben lakott *Erkel*,⁴¹ de akkor még nem tudtuk, hogy itt írta a *Bánk bánt*.⁴² Egyszer, egy Otello-előadás után, olyan 11 óra tájban feljött Simándy meg a felesége.⁴³ Mindig nagyon átélté a szerepeit, az Otello-jelmez pedig nehéz volt, úgyhogy leült nálam, és megivott vagy öt üveg sört, majd azt mondta:

– Tudod, én nem úgy fogom átalakítani a győzői házat, ahogy te rajzoltad.

– Tudom. Nem így, hanem így – mondtam (és mutattam egyszerre).

– Honnan tudod?

– Onnan, hogy minden laikus így csinálná, pedig nem ez a jó megoldás.

– Hogyhogy laikus? Hiszen én is művész vagyok.

– Én nem vagyok művész, csak építész.

– A kettő ugyanaz, a művészet egy töről fakad.

– Rendben, akkor a következő előadáson én éneklek helyetted, hogy „Hazám, hazám...”

Erre nem szólt egy szót sem, viszont éjjel háromkor felhívott, és azt mondta:

– Tamás, tudod, hol énekelj te a „Hazám, hazám”-at? Otthon, a spádzban a dunsztosoknak.

F. Dóczy Erika: Milyen emlékeket őriz a Helyőrségi templom lebontásáról?⁴⁴ Ismerte személyesen *Lux Kálmánt*?⁴⁵

DT: Igen, volt vele kapcsolat. A Helyőrségi templom bontásával kapcsolatban a következőkre emlékszem. Amikor felmerült, hogy Sztálin⁴⁷ esetleg Budapestre látogathat, hirtelen mindent le akartak bontani – többek között a Batthyány téri templomokat is.⁴⁸ Hamar felmerült a Kapisztrán téri romos épület eltüntetésének lehetősége is. Ekkor voltam a fűtanúja egy telefonbeszélgetésnek,⁴⁹ amit *Csemegi József* folytatott. A túloldalt nem hallottam, csak azt, amit ő mondott:

– De kérem, az műemlék. És különben sem kellene belőle feltétlenül templomot csinálni.

– Mi mást lehetne? – valahogy így kérdezhetett vissza a másik fél.

– Lehetne például egy panteon. Az olyan hely, ahová a nemzet nagyjait szokás temetni, többek között Rákosi pajtást.⁵⁰

Azt hittük, kinyírják, de nem így történt. A tornyot sikerült megmentenie, a templomot viszont már nem. Egyébként kívülről nagyon nem volt szép az a templom.

Összesen hét évet dolgoztam a KÖZTI-ben, a többi máshol.

FDE: Az nem merült fel, hogy az OMF-ben helyezkedjen el?

DT: Nem, mert az alapvetően egy hivatal volt, és bár szakmai munkájuk is akadt, soha nem akartam odamenni. Én egy 75 fős irodát vezettem,⁵¹ ami nem csak műemlékekkel foglalkozott; mások mellett *Makovecz*⁵² is ott dolgozott, több mint húsz másik építész társaságában, akik közül heten voltak Ybl-díjasok. Nem csináltunk semmi mást, csak dolgoztunk, az OMF pedig kivitelezte a terveket, így a helyreállításokat automatikusan a hivatalhoz kötötték. Nagyon fájt például, ami a siklósi várral történt.⁵³ Tíz évig dolgoztam rajta, korábban Gerő László dolgozott a templomon, *Sedlmayr Hanzi*⁵⁴ és a felesége⁵⁵ pedig készített egy vázlattervet a vár felhasználásához,⁵⁶ de az később már nem volt érvényes. *Ferenczy Károly*⁵⁷ volt a siklósi vár tervezője, amíg ki nem rúgták; az OMF vezetősége vette el tőle a munkát, aminek nem ismerem az okát. Ugyanakkor csak a kápolna melletti szárnyal foglalkozott, ahol később megtaláltuk a zárterkélyt; a többi részt én csináltam. Arra gondoltam, hogy bár nem volna szerencsés szállodai funkciót adni a teljes épületnek – hisz mégiscsak egy várról van szó –, az 1700-as években épült szárnyat felhasználhatnánk erre a célra. Aztán egyszer csak jött egy hölgy az OMF-től, aki nem szólt semmit, nem mondta, hogy célszerű lenne valamit másképp tervezni, a hivatalvezetés felé viszont azt közvetítette, hogy engem nyugodtan ki lehet hagyni a munkákból, mert gyakorlatilag nem csináltam semmit, az a kevés, ami addig elkészült, másnak az érdeme. Túlságosan durvának érezte a terveimet, miközben meg kell nézni, hogyan csi-

náltam meg a lépcső indítását, míg ő háromkarú lépcsőket tervezett a várba, lifttel. Akkor írtam neki egy levelet, amiben csak annyi szerepelt, hogy „Kár”. Idegesíthette, mert később feljött ide, de akkor sem mondtam többet, csak azt, hogy „kár”. Ez az eset fáj a legjobban (a többi kevésbé érdekel), mert tíz évig dolgoztam Siklóson. Sok mindent írhattam volna még a tíz éve megjelent könyvembe,⁵⁸ de halottakról vagy jót vagy semmit. Annyit mondok, hogy nem azokra a dolgokra vagyok a legbüszkébb, amiket megalkottam, hanem azokra, amiket megakadályoztam.

Különbben Siklós azért is bosszant, mert még a svédországi istállóban⁵⁹ szerzett, nagymenő épületfizikus barátomat, *Ingmart*⁶⁰ is elvittem oda – az egész göteborgi osztállyal együtt –, hogy segítsen, később pedig az ország számos egyéb vidékét is megmutattam nekik. Göteborgban díszdoktori oklevelet kaptam, ami szép dolog, noha kevésbé érdemeltem meg. Sajnos a svéd kapcsolataim már nincsenek meg, az egykori barátaim legtöbbje meghalt. Viszont szép emlék ez a kis aranykeretes rajz. Egy 18 éves kislány⁶¹ rajzolta egy irkalapra, nagyjából húsz perc alatt, és a berényi parasztházunk konyháját ábrázolja (3. kép). Azóta három festménye is bekerült a MoMA-ba, és a stockholmi egyetem egyik tanszékét vezeti. Az édesanyja *Christina von Albin*, a svéd király unokahúga, ugyanakkor fiatalon ott mosogatott nálunk, a faluban. Ők nagyon rendes emberek. A svédektől egyébként rengeteg díjat kaptam: cilindert, akasztós érmet, kitüntetési érmet, oklevelet *XVI. Károly Gusztáv* királytól.⁶² Christina nagyon jóban volt *Andrássy grófnővel*,⁶³ aki szintén kiment a svédekhez, és egy könyvet is írt *Pustan brinner* címmel.⁶⁴ Nekem megvan svédül, és megvolt magyarul⁶⁵ is.

KG: Amíg a FÖTI-ben és a KÖZTI-ben dolgozott, addig a Várnegyeden kívüli munkákat is figyelemmel kísérte?

DT: A KÖZTI-ben 1956 után voltak Várnegyeden kívüli munkáim, amikor helyreállítottuk a várost, ezeket az éveket leszámítva viszont sehol máshol nem dolgoztam, csak itt. Később, a VÁTI-ban főleg városrendezéssel foglalkoztam: Veszprém, Pápa, Kőszeg, Pécs, de az utóbbi hárommal idővel átadtam a kollégáknak, és csak Veszprémmel foglalkoztam. Volt a városban egy *Pap János*⁶⁶ nevű úr, aki azt az életfogytiglanra ítelt tanárembert kivégeztette. Elképesztő dolgai voltak. Fent, a szálloda melletti, gyönyörű klasszicista zsinagógát orosz katonákkal bonttatta el,⁶⁷ és mivel korábban bevettem az épületet a védett városnegyedbe, kirúgott. Pár év múlva kaptam

3. kép Sandström, Sigrid: Balatonberény, 1993.

4. kép Egervár, 2024 (Fotó: Horogszegi Tamás)

egy telefont, hogy menjek el meglátogatni. Nagyon elegánsan fogadtak, és felkértek, hogy dolgozzak megint Veszprémben, ami egy értékes sarokház lebontásával járt volna. Nemet mondtam, aztán 1982-ben újból meghívtak, később azonban *Farkas Mari*, a volt balatoni főépítész⁶⁸ lánya dolgozott a veszprémi Várnegyed műemléki rehabilitációs tervén.⁶⁹ Gombatenyésztéssel is foglalkozott, és három évvel ezelőtt hozott nekem szárított vargányát, ami még mindig szárad.

KG: Gerő Lászlóról van olyan személyes emléke, amit megosztana velünk?

DT: Hogyne, nagyon jóban voltunk. Sokat jártunk autóval kúriákat nézegetni, de az esztergomi bazilika és Eger miatt is kapcsolatban voltunk. Elsőként mégis talán az jut eszembe róla, milyen komoly társadalmi életet éltünk. Élete vége felé az egykori barátnőjénél⁷⁰ lakott, akit feleségül vett, és minden héten nagy összejövetelt tartottak; *Czétényi Piroška*⁷¹ is rendre megfordult náluk. Mindemellett nagy öröm számomra, hogy én is megkaptam a Gerő László-díjat.⁷² Ritkán kap az ember olyan díjat, amit a barátjáról neveztek el. Sajnos ellopták, és ezt annak ellenére is nagyon fájdalom, hogy amikor átvettem, ráesett a lábamra. Egy díj átvételekor általában azt szokás mondani, hogy „köszönöm”. Ezzel szemben én csak annyit tudtam kinyögni, hogy „húha”.

Azt is ő vetette fel, hogy helyre kéne állítani az egervári várat.⁷³ Lementem, felmértem, de a forradalom megakasztotta a munkát. Utána, amikor hozzáfoghattunk, egy *Szalay József*⁷⁴ nevű építésvezetőt helyeztek oda; korábban soha nem látott épületet, mégis hihetetlenül ügyes volt. Ké-

sőbb a soproni építésvezetőség élére került, és ezt a feladatát is nagyszerűen végezte, de amikor Egerváron találkoztam vele, még teljesen kezdő volt. Tökéletesen értett az emberekhez, hogy hogyan kell velük foglalkozni, és műszakilag is jó volt, persze. A vár alapozása a következőképpen nézett ki: a föld alatti ívek közé facölöpöket állítottak megerősítés végett, amelyek idővel elrohadtak. Ezt a szerkezetet kellett felújítani, a munka felügyeletét pedig a megyei elnökhelyettesre bízta. Egyszer, mikor lementem, éppen ott volt az épületnél. Kétségbeesetten fogadott:

– Tamás, minket fel fognak akasztani.

– Miért?

– Mert a főnök azt mondja, hogy már két és fél milliót tettünk bele, és még mindig nem látunk semmi.

– Ha lemenne a föld alá, látná, hogy ott van a megerősítés – mondtam.

A várfal dőlésén a külső támaszok nem sokat segítettek, ezért a statikusunk, *Gottfried Géza*⁷⁵ úgy oldotta meg a dolgot, hogy kétoldaltól egy-egy koszorút helyezett el közvetlenül az ívek fölé, kissé „kilógatva”, és azokat támasztotta meg alulról új betonoszlopokkal, hogy a facölöpök is megmaradjanak (4. kép). Egy év múlva, amikor nagyjából már kész volt ez a szerkezet, azt mondta a megyei elnökhelyettes:

– Tamás, mégsem fognak minket felakasztani.

– Miből gondolod?

– Abból, hogy a főnök már azt mondja, ő csinálta az egészet.

Nagyon sok helyen dolgoztam. Ipolytarnócot is elmesélem, ahol 1966-ban az őslénytani lelő-

hely leleteinek megóvását célzó létesítményeket, például a lányomos homokkő fölé építendő védőépületet terveztem.⁷⁶ Egészen csodálatos volt, több tízmillió éves terület, ahol megmaradtak a lányomok. Korábban egyszer már feltárták, de visszatették vastag földréteggel, ezért újra fel kellett bontatnom. Bizonyos helyeken látni lehetett, ahogy a giliszta csúszott-mászott, másutt azt, hogy a szarvas elcsúszott, és a fenekéről a szőr beleragadt a földbe – ez mind ott volt. Sajnos *Zádor Misi*⁷⁷ bekente egy olyan, hőszigetelő anyaggal, ami teljesen tönkretette az egészet. Én készítettem a nagy védőépület, a buszmegálló és az erdészház tervét; utóbbi meg is valósult, de a védőépület nem. Később egy típus-tornatermet emeltek ott, mert annak a tervéhez azonnal hozzáfértek, az alapozása pedig az őskori lelőhelyre került, de ennek sajnos már nem volt jelentősége, mert addigra csak a rinocérosz nyoma maradt meg, a többi elpusztult.

KG: Még egy kérdés Gerő kapcsán: a budai vár déli védműrendszerének kiépítésével kapcsolatban van személyes emléke?

DT: A védőrendszer azért épült meg, mert arról volt szó, hogy Rákosi felköltözik a várba, ehhez viszont erődítményre volt szükség, amit Laci megépített neki. A várkapunál akadtak problémák; azt mondták, nincs jó helyen, mert így nem lehet fentről, szurommal öntözni az ellenséget. Persze, ilyesmire azóta egyszer sem került sor. A Buzogány-toronynak én rajzoltam a lépcsőjét; Laci megkért rá, mivel nagy lépcsőszakértő voltam.

FDE: A FIMÜV-vel milyen volt a kapcsolata?

DT: *Perehály Károly*⁷⁸ jóban voltunk. A felesége tenyérírással foglalkozott. Nézte a tenyereimet, majd így szólt:

– Az apja szép kort él meg, 75 éves volt, maga legfeljebb 64 lesz.

Tévedett.

FDE: *Lipták Irént*⁷⁹ is ismerte?

DT: Ő tervezte az Üri utca 10. számú házat.⁸⁰ Helyes, katonás hölgy volt, sajnos nagyon korán meghalt.

KG: Korábban említette Czétényi Piroskát. Hogyan működtek együtt a BMF-fel bizonyos munkák kapcsán?

DT: Mindenki dolgozott velük közösen, aki Budapesten bármihez is hozzáfogott, de mire Piroška állásba került, nekem már nemigen voltak budavári munkáim, inkább a kollégáimnak, így főként rajtuk keresztül kerültem kapcsolatba a BMF-fel. Ő is meglehetősen katonás hölgy volt, amit mondott, azt még az OMF is megcsinálta. Többször találkoztam vele a Gerő László körül

verbuválódott társaságban. Eleinte rendszerint a Múzeumkert előtti sarkon lévő Múzeum Kávéházban gyűltünk össze, ami idővel nagyon drága hely lett, ezért áttettük a székhelyünket Laci – Március 15. téri – lakásába. Sok ismert ember jött ott össze, rendre megjelent például *Gerevich László*,⁸¹ akivel mindig birkóztunk. Aprócska ember volt, ezért először azt hittem, majd jól odate remtem, de nem így történt. Nagyon erős volt, nem bírtunk egymással, pedig annak idején Svédországban, júniustól októberig nyolcvankilós zsákokat cipeltem béresként (most már nyolc kilót sem bírok, szomorú). Svédül is meg kellett tanulnom, mert senki egy szót sem tudott más nyelven, de mostanra jószerivel ezt is elfelejtettem.

FDE: Említette, hogy több tervét az OMF kivitelezte. Korábban *Muka Istvánnal*⁸² is készítettünk interjút,⁸³ aki a Központi Műhelyt vezette, és kiváló munkatársaként emlegette Önt.

DT: Nagyon jóban voltunk, nagyon értette a dolgát. Mostanában vannak olyan kollégák, akik, ha megbízzák őket, hogy készítsenek szakvéleményt egy asztalosmunkáról, megkérdezik, mi az a kötött gerébtokos ablak. Nagy baj, hogy megszűnt az a műhely. Az OMF-nek valamennyi szakipari munka ellátásához volt egy jó műhelye, amelyekkel ragyogóan lehetett együtt dolgozni. Egy példa erre: a háború utáni első időkben *Csonka Pál*⁸⁴ tervezte az esztergomi bazilika előépítményének tetőzetét,⁸⁵ a restaurálást viszont már én csináltam az 1960-as években,⁸⁶ a hivatal műhelye pedig mindenben segített – a kőfaragómunkákban is. *Dercsényi Dezső*⁸⁷ kérésére össze kellett állítanom a bazilika helyreállítási költségvetését, amihez megérdeklődtem, hogy a számárhegyi bányában⁸⁸ mennyiért adják a követ. 600 forint/m³ volt az ára, ám amikor szeretnénk volna megrendelni, rögtön felszaladt 6000-re. Az OMF nem volt hajlandó ennyit fizetni érte, úgyhogy Sirokon találtak egy kissé más színű, de hasonló és jóval olcsóbb követ. A számárhegyi idővel kissé elsötétedett, amitől a homlokzat foltossá vált.

FDE: Az építésvezetőségek is bekapcsolódtak a munkába a Központi Műhely mellett? Ki végezte a kőművesmunkát?

DT: A kőművesmunkát a Kőfaragó Vállalat végezte; nagyon értékelték hozzá. Sok mindent ki kellett cserélni, hosszú főpárkány-darabokat; jóval több volt a munka, mint most. Igaz, most is sokat dolgoztak, például kicserélték a kupola rézburkolatát – teljesen feleslegesen. A vörösréznek semmi baja nem volt, az egyedüli probléma abból adódott, hogy a főpárkányt ólomlemezek borították, amiket nem lehetett pótolni. Emlékszem,

amikor ültünk fent, és próbáltuk megsaccolni, mennyibe kerülne a párkány javítása, egyszer csak azt hallottuk, hogy „piff-piff”, ugyanis a lenti orosz lakanyából galambokra lőttek. Ha nem azon az oldalon ült az ember, akkor nem volt veszélyes, viszont elég nagyot szólt. A párkány jó vastag rézből készült, ezért a lövések csak kisebb lyukakat ütöttek rajta.

Esztergomban el akarták tüntetni az utat, ami a kanyarból megy neki egyenesen a templomnak. Végül sikerült megmentenem, a Fő teret azonban már nem tudtam, és ez nagyon nagy veszteséget okozott. A város ügyeit intéző főmérnök sehogy nem engedett, minden fórumon megvívta a harcát, hogy lebontsák a hídhöz vezető útnál lévő teret. Borzalmas áruházakat húztak fel a helyén, ahol azelőtt nagyon szép házak álltak; az egyik pontosan annak a budai épületnek volt a mása, amiben élek. De azt is elbontották, és most rendkívül idetlenül néz ki az a sarok. Fent Géza fejedelemnek szerettek volna szobrot emelni, de végül máshol helyezték el. *Lékai bíboros*⁸⁹ nagyon szerette a Tamás-hegyen álló kis templomot, és amíg a bazilikán dolgoztam, hetente egyszer ott ebédeltem. Az egyik alkalommal ott volt *Joseph Ratzinger*,⁹⁰ a későbbi XVI. Benedek pápa; vicceket meséltem neki németül. Lékai bíborost nagyon szerettem. Egyik pénteken paradicsomleves és túrós csusza volt ebédre, hatalmas tőpörtyűkkel.

– Bíboros úr, hogy van ez? Pénteken, ekkora tőpörtyűkkel? – kérdeztem.

– Mérnök úr, az nem étel, hanem fűszer.

Ő persze halat evett. Nagyszerű ember volt, korábban veszprémi püspök. Amikor a város rendezési tervén dolgoztam, mindig az egyházfő és a tanácselnök között rohagáltam.

– Ha esetleg arra jár, üzenem neki, hogy... – mondta a püspök.

Rohantam át a tanácsshoz, a tanácselnök pedig így zárta a megbeszélést:

– Ha mérnök úr véletlenül találkozik a püspök úrral, kérem, mondja meg neki, hogy...

És rohantam vissza. Végül mindenről sikerült megfegyezni, nemcsak Lékai bíborossal, hanem az utódjával, *Paskai Lászlóval*⁹¹ is.

FDE: Több esetben is előfordult, hogy az OMF kivitelezte az Ön tervét?

DT: A budai várban a Fővárosi 1. számú Építőipari Vállalat kivitelezett, soraiiban egy kiváló pallérrel,⁹² akinek az egyik Fortuna utcai ház helyreállítása során azt mondtam:

– Itt nagyon vigyázzanak, mert szeretném ezt a boltozatot megtartani. Támasszák majd alá!

Másnap reggel a pallér fogadott:

– Sajnos az éjjel beszakadt a boltozat.⁹³

Egy másik alkalommal az Országház utca 8. számú épület lépcsőházában lévő hatyúívet szerettem volna megmenteni, ami tönkrement.⁹⁴ Mondtam a kőműveseknek, hogy csinálják meg, mire azt válaszolták, akkor mutassam meg, hogyan kell. Mivel Marosvásárhelyen voltam kőműves gyakorlaton, értettem hozzá, és megmutattam nekik; így őrizte meg az ember a tekintélyét. Velük aztán nagyon jól lehetett együtt dolgozni.

Állandó kérdésként merült fel bennem, hogy mennyire lehet hinni a művészettörténészeknek. Elmesélek egy esetet erről is. Ebben a lakásban, ahol most ülünk, nemigen volt se földem, se padló. A táblás parketta az Esterházy-palotából származik,⁹⁵ 1800 forintért vettem két szobányit a svájci követségtől. Amikor átvettem a lakást, volt itt egy falfestmény is. Derék műemlékvédőként komoly dilemmában voltam, hogy mihez kezdjek vele; nem akartam elbontani, viszont már alig volt pénzem, ami a rendbehozatalához kellett volna. Lakásépítésére akkoriban nem adtak kölcsönt, egyedül a kilincseket kaptam „ajándékba” a budai várból, mást nem. Elhívtam Gerevich Lászlót, hogy nézze meg, érdemes-e valamit kezdeni a freskóval. Két kollégájával érkezett, és azt mondták, feltétlenül meg kell tartani, mert 18. századi. Aztán egy vasárnap délután itt dolgozott a kőművesem, akit meglátogatott a barátja.

– Ez még megvan? – kérdezte, amikor bement abba a helyiségbe, amit a falkép díszített.

– Igen, elég régóta, hiszen 18. századi – feleltem.

– Az lehet, de én csináltam 1924-ben.

A kályha viszont valóban meissenai, mindegyik csempe hátuljába belenyomták az 1863-as évszámot. Volt egy, a drezdai egyetemen tanító barátom, aki, mikor meglátogatott a feleségével, felkiáltott németül:

– Das ist einen Öfen von meinem Großvater!⁹⁶

Kiderült ugyanis, hogy Meissenben az állami mellett egy maszek gyár is működött. Ez utóbbi a nagyapjáé volt – itt készült a kályhám.

KG: A VÁTI a balatoni regionális terv kidolgozása során valamilyen formában együttműködött az OMF-fel?

DT: Nagyon büszke vagyok rá, hogy én mentettem meg a vonyarcvashegyi Szent Mihály-dombi kápolnát.⁹⁷ Egy barátom került oda plébánosnak, aki egyszer kétségbeesett levelet írt nekem, hogy segítsék neki megmenteni a kápolnát. A falu ugyanis fel volt háborodva, hogy olyan sok templomot fenn kell tartania, ezt az épületet pedig tel-

5. kép Vonyarcvashegy, Szent Mihály-dombi emlékkápolna (Lelőhely: MÉM MDK Tervtár, ltsz.: 21332)

jesen feleslegesnek tartották, hiszen sosem járt oda senki (5. kép). Rohantam Dercsényiékhez:

– Dedi,⁹⁸ miért akarjátok ezt lebontani?

– Mert egy 19. századi semmiség.

– Ide figyelj, először is középkori, másodszor pedig, ha tegnap építették volna, akkor is meg kéne tartani.

Nem hitte, ezért átmentem vitorlással a szemben lévő Balatonberénybe, hogy onnan is lefényképezzem. Megmutattam neki, mire viszsza-vonta az addigra már kiadott bontási engedélyt, a helyreállítási tervet pedig én készíthettem el. Aztán úgy húsz év múlva szóltak, hogy nézzem meg a kápolnát, mert össze akar dőlni. Vastag vasbetongerendákat raktak a falaira, ami nem lett volna baj, az oldalfalak elbírták volna, azonban a nagy koszorúkat a féltéglás boltozaton vezettek át a két betongerenda közé, ami nagyon megnyomta a földemet. Mikor odaértem, azt mondták, hogy lebontják a szerkezetet, mert össze fog dőlni az épület.

– Kár, mert már meg van kötve. Addig volt baj, amíg ott volt rajta a súly – feleltem.

A hivatal kapcsán azt is el kell mondanom, hogy nagyon sok új liturgikus teret terveztem, például a süttői római katolikus templomét. Miután elkészítettem, bemutattam a plébánosnak, illetve Lékai bíborosnak és a *Lőrinc* nevű templomigazgatónak, majd beadtam az OMF-nek. Azt mondták, nem megfelelő, mert nem biztosít elegendő helyet a liturgiához.

– A bíboros úr nem mondta, hogy ne lenne elegendő – válaszoltam, mire azt mondták, hogy „*Akkor sincs elég hely, nem engedjük, kész!*” Majd négy hónap múlva megépítették ők maguk.⁹⁹

Az OMF hatósági jogkörrel bírt, Budapesten viszont a fővárosi és a kerületi építési hatóságoknak is volt beleszólásuk a döntésekbe. Aztán az OMF-hez került a fellebbezés elbírálása, majd a fellebbezés fellebbezésének az elbírálása is, később a hivatal egyre rövidebb időszakok elteltével változtatott nevet, végül pedig megszűnt, amit nagy bajnak tartok.

FDE: Milyen emlékeket őriz a tervtanácsról?

DT: Juj... Először is, én a fővárosin át a miniszteri zsűriig, mindnek a tagja voltam, nem tudunk olyat mondani, aminek nem. Némely tervtanácsokon én is egyetértettem az elhangzottakkal, de a legtöbb esetben nem így történt. Erről nincs nagyon mit mesélni: volt egy többség, amit a főnök emberei alkottak, ezért rendre olyan döntés született, amely számára kedves volt.

Az ostrom utáni vári foghíjbeépítések a helyreállítás korának stílusában készültek, ami persze korántsem jelentett egységes színvonalat. Farkasdy Díz tér házáról nehéz lenne azt mondani, hogy jól sikerült, az Úri utcai viszont annál inkább,¹⁰⁰ ahogy bizony *Jánossy*¹⁰¹ épülete is remek volt a Szentháromság tér sarkán.¹⁰² Anno én voltam az opponense, és nagyon fájt, amikor a közel-múltban lebontották, pusztán, mert nem értették. Hihetetlen finomsággal dolgozta ki a homlokzati részleteket, a falpillérek a gótikára utaltak, a farsarkot pedig erkély helyett azzal hangsúlyozta, hogy „levágta”. *Weiner Árpáddal* írtunk a bontás ellen, sajnos sikertelenül (6. kép).

A zsűri általában azonos összetételű volt, kivéve a miniszteri zsűriket, mivel a tárca élén állók olyan sűrűn váltották egymást, hogy a testület összetétele is folyamatosan változott. Ugyanakkor mindig aszerint született döntés, hogy kik voltak a zsűri tagjai, ráadásul az egyetemen is képviseltették magukat, komoly befolyást gyakorolva az ügyek kimenetelére. E tekintetben különös aktivitást tanúsított Zádor Mihály, aki egyébként ki akarta meszelni a Mátyás-templomot, és ha én nem szólaltam volna fel ez ellen, akkor most va-

lőszínüleg fehérek lennének a belső falfelületek. Gerő László ugyanis ennek hatására összehívta ide, a sarokra az építészszövetség tagjait, és megszavaztatta a kérdést. Még a tanszékvezető professzor is amellettt volt, hogy ki kell meszelni a templomot, de végül eggyel többen voksoltunk arra, hogy ne így járjanak el, hiszen az már nem egy középkori épület, hanem *Schulekék*¹⁰³ temploma. Szerintem ez magától értetődő, Zádor Mihály viszont úgy tartotta, hogy a középkori templomok fehéren szépek. A Mátyás-templomról van egy szép rajzom *Korompay Gyuri*¹⁰⁴ bácsitól, aki Schulek unokája volt. A lánya, *Korompay Katalin*¹⁰⁵ az én irodámban dolgozott, később pedig a Világörökséggel foglalkozott.

FDE: A VÁTI-ban Rados Jenő is a kollégája volt, akiről eddig még csak röviden volt szó.

DT: Nagyon aranyos ember volt. Egy félétven át óraadó tanársegédként dolgoztam nála, aztán átkerültem a VÁTI-ba, ahol a főnököm lett. Néhány év múlva hoztak egy új szabályt, amelynek értelmében nyugdíjas nem tölthetett be vezető pozíciót – így léptem én a helyére. Jenő bácsi pedig, mikor bejött hozzám, az asztalom előtt mindig összecsapta a bokáját és meghajolt.

– Jenő bácsi, könyörgöm... – mondtam ilyenkor.

A lánya, *Rados Márta*¹⁰⁶ nemrég halt meg. Rendkívül szerencsétlen életet élt, minden férje meghalt, kivéve az első, aki nőgyógyász volt, és abortuszokat vállalt a Ratkó-korszakban, mielőtt disszidált volna. Márta aztán hozzáment két férfihez is, és mindkettőt elveszítette. Sosem dolgoztunk együtt, de néha meglátogattam; úgy kiabált, mint egy katonatiszt. Jenő bácsi egyszer a születésnapja alkalmából meghívta a VÁTI-s társaságot. Nagy erkélyük volt, ott zajlott az esemény, az ünnepelt pedig egy kortyot sem ivott. Évtizedekkel korábban megfogadta, hogy soha többé nem iszik, ugyanis az életét köszönhette az alkoholnak. Az első világháborúban Doberdónál teljesített katonai szolgálatot tüzértisztként, ott ünnepelte a 20. születésnapját. Annyira berúgott, hogy be kellett vinni a kórházba, ahol egy tifuszt is összeszedett, ezért teljesen kimaradt a harcokból. Amíg lábadozott, a szakasza 80%-a meghalt. Ennyi az élet.

Meczner Lajosról is szép emlékeket őrzök, annak ellenére, hogy teljhatalmú úr volt a vári helyreállítások tekintetében. Hiába minden hivatal

6. kép A Jánosy György tervezte Diplomat-ház, 1983 (Lelőhely: Forteplan/Középületépítő Vállalat, Kreszán Albert – Koczka András – Kemecei József)

és egyéb testület véleménye, a végén mindig a tervfőmérnök szava döntött. Amikor beteg lett, másfél évig én helyettesítettem, és nagyon jól ment a dolog. Aztán jött a FÖTI meg a KÖZTI, majd Janáky marasztalása ellenére is átmentem a VÁTI-ba. Ott nagyon jó volt, sok mindennel foglalkozhattam, és megismerhettem az egész országot. Eleinte a népi műemlékek kutatásában is részt vettem, később pedig azt a feladatot kaptuk *Cser Istvánnal*,¹⁰⁷ hogy járjuk le az összes műemléki státusszal bíró kastélyt és kúriát a Dunántúlon. Ötven olyat találtunk, ami nem szerepelt a műemlék-jegyzékben; jeleztük is az OMF-nek, hogy kezdeni kéne velük valamit. A VÁTI-ban több olyan kolléga is akadt, aki magasépítéssel nem foglalkozott, csak típusvárosépítéssel. Ők nagyon olcsón, mindössze 6000 forintért vállaltak felvételi munkákat. Kimentünk, felskicceltük az épület alaprajzát, a helyszínrajzot, fényképeket készítettünk, majd egyeztettünk a tanáccsal. Az így készült anyagot leadtuk a hivatalnak, de nem tudom, mihez kezdtek vele.¹⁰⁸ Ekkor szóltam az illetékese-nek, Zádor Mihály barátjának, hogy szívesen folytatnánk ezt a munkát, mert hasznosnak tűnik.

– Sajnos nem lehet, mert most a Misi-pisire, a vegyszerére kell a pénz – mondta.

Százezreket kapott a kísérleteire. Akkoriban az esztergomi bazilikán dolgoztam, és épp fent voltam a főpárkány alatt, mikor egyszer csak hallom, hogy valaki mászik felfelé.

– Ki vagy?

– Misi vagyok.

– Mit akarsz itt, Misikém?

– Bekenjük ezt a falat Szilikofób Anhydróval.

– Misikém, 30 méter magasban vagyunk. Tűnj el innen!

Eltűnt, és nem kentük be, most viszont beken-ték. Sok felesleges dolgot csinálnak, ami valami-kor nagyon bántott, de most már nem.

KG: Mesélne még Farkasdy Zoltánról és az Úri utca 32-ről?

DT: Utóbbihoz volt némi közöm, ugyanis Dodi¹⁰⁹ eredetileg le akarta bontani a kapu utáni árkádsort, én pedig tervfőmérnökként ehhez nem járultam hozzá. Ennyi érdemem nekem is volt abban a munkában, ami remekül sikerült, és ez annak ellenére is elvitathatatlan, hogy Zoli való-jában ugyanolyan nyílászárókat használt, mint amelyek a Tóth Árpád sétányon korábban, az első hasonló vári helyreállítás során már megjelen-tek. Az említett Dísz téri Marczibányi-házat vi-szont nem lehet megbocsátani neki.

Dodival és Gyurival¹¹⁰ együtt voltunk Dániá-ban.¹¹¹ Kiss Zoltán¹¹² kollégánk írt egy angol

nyelvű könyvecskét a kint töltött évekről, *Terv nélkül* a címe¹¹³ – ebben Farkasdy is szerepel. Volt egy férfi, aki az első ott töltött éjszakánk után bejött hozzánk, és így szólt:

– *Paszternák Gyula* vagyok, orosz zsidó.

Azt hitte, a Magyarországról érkezett fasiszta tömeg ráront és agyonveri, de természetesen nem így történt, épp ellenkezőleg. Nagyon jól össze-barátkoztunk, olyannyira, hogy *Zalaváry*,¹¹⁴ Já-nossy, Farkasdy meg én rendszeresen látogattuk őt. Ehhez át kellett szelnünk egy öblöt, aminek úgy négy-öt méter mély vize lehetett, mégis, ha az ember levilágított zseblámpával, látta az alját meg a mindenfelét, ami ott úszkált. Sokkal hosz-szabb lett volna az út, ha körbe megyünk, ezért mindig csónakkal látogattuk meg Paszternák urat; én irányítottam a „hajónkat”, míg a többiek felváltva eveztek. Dodival később némileg ke-vésbé voltunk jóban, Zalaváry és Jánossy viszont nagyon helyes emberek voltak. Ők aztán a dán Jørn Utzonnál¹¹⁵ dolgoztak, aki a sydney-i opera-házat tervezte. Belül rendkívül rideg az az épület, viszont, ha az ember a nézőtérrel kilép a folyosó-ra, rögtön rálát az öblre – az azért nem rossz.

Az egyetemről a harmadéves építészek voltak kint Dániában, a tanárok közül pedig egyedül Pelikán,¹¹⁶ a statika tanszék vezetője jött velünk. Később Stockholmba is elutaztunk, de addigra már mindenki nagyon unta a dolgot. Eleinte per-sze nagyon élveztük, hiszen a háborúból szaba-dultunk, bár az én élményemet erősen lerontotta az a borzalmas fejfájás, amivel az orvosok sem-mit nem tudtak kezdeni. Egy Korsør nevű tenger-parti városba kerültünk, ahová Fynből járt át komp (a két település nagyjából 25 kilométerre fekszik egymástól, ma már hid köti össze őket). Néhány napig teljesen szabadok voltunk a vörös-kereszt oltalma alatt, mígnem Korsør kommunis-ta polgármestere kitalálta, hogy internálni kell bennünket. Ezt követően egy körbekerített ifjúsá-gi nyaraló területén éltünk, faházakban, tíz méter-re a tengerparttól, én pedig minden nap jó fél órát fürödtem a 18 fokban vízben, amitől egy hét alatt úgy elmúlt a fejfájásom, hogy azóta sem jött visz-sza többet. Az üdülőnek három bejárata volt, de ezek közül csak az egyiket „őrizte” két fegyveres dán; többnyire újságot olvastak, vagy velünk ta-rokkoztak-bridzseztek, szóval ki-be járhattunk szabadon. Én egy egerekkal teli, kimeszelt tyúk-ólban laktam; a vége felé untuk már az egészs-et. Egyszer elmentünk hárman Koppenhágába, ahol egy dán kiírás alapján véletlenül megtudtuk, hogy a híres magyar zongoraművész, *Nagy Panni* épp aznap este ad koncertet. A helyszínen már

nem kaptunk jegyet, de ahogy beszélgettünk, oda-
jött hozzánk egy fiatal hölgy, és azt mondta fran-
ciául (németül nem lehetett beszélni, mi viszont
szerencsére még franciául tanultunk az iskolá-
ban), hogy ne féljünk, ő Panni legjobb barátnője,
és tudja, hogy magyarok vagyunk – lesz hely.
Tényleg lett, a zongoraest pedig hatalmas sikerrel
zárult. Utána minket is meghívtak a vacsorára,
amin részt vett a dán király fia. Azaz reggel még a
tyúkólban ébredtem, este pedig a trónörökösrel
vacsoráztam. Ráadásul ezen az estén összeismer-
kedtünk egy dán nő férjével, akinek a fővárostól
60 kilométerre fekvő Frederiksbergben volt fogá-
szati klinikája. Meghívtam magához, és a házában
kaptunk három szobát. Reggel cseléd lány hozta a
reggelit, jelezve, hogy elkészült a fürdő. Kivíttek
minket a tengerre motoros vitorlás hajózni, aztán
három nap múlva mentünk vissza a tyúkólba.
Ilyen változatos volt.

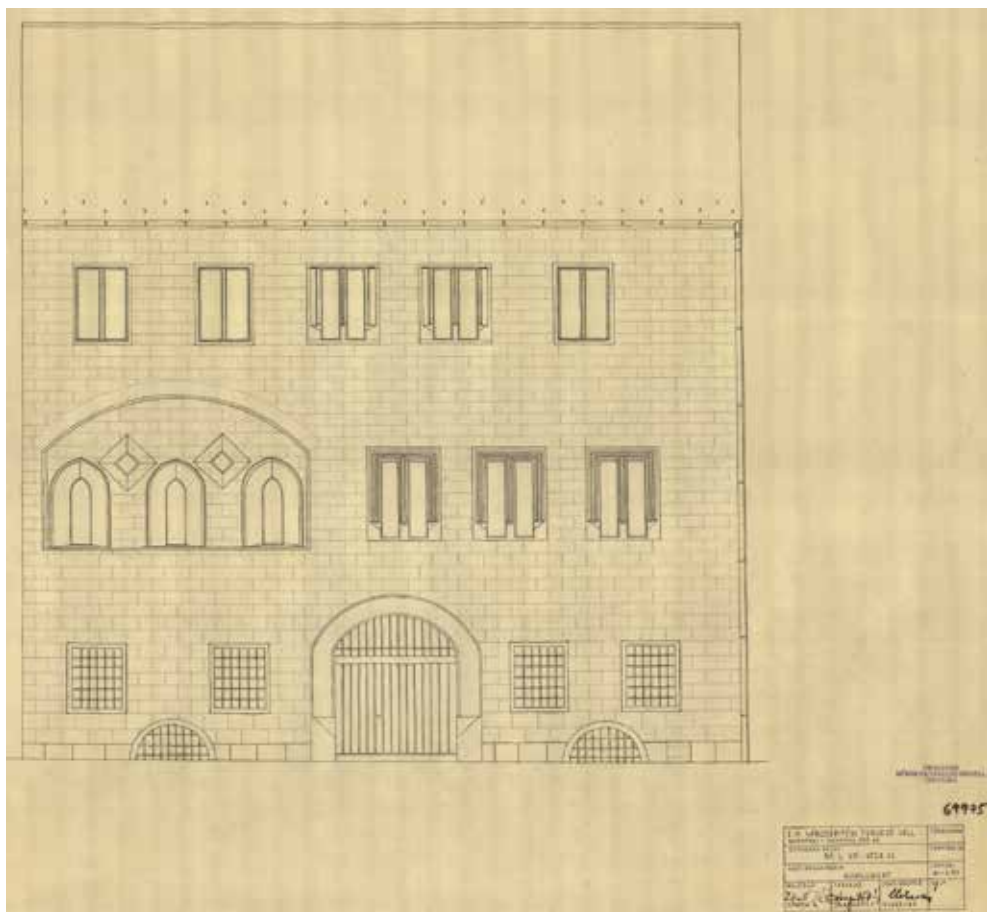
KG: *Lux Gézát*¹¹⁷ ismerte személyesen?

DT: Nem. Ő a hallei légitámadás során halt
meg, mikor azt a laktanyát is lebombázták, ami-
ben mi lebzeltünk. Ekkor két vonatot készítettek
elő: az egyik északnak indult a Korompay
György vezette harmadikos társasággal, a másik
pedig a többiekkel délnek, vissza Magyarorszá-
ra. Még bent állt a két vonat egymás mellett a
pályaudvaron, engem pedig három régi bencés
diáktársam próbált áthívni magukhoz, hogy men-
jek velük délnek. Én viszont a tengert akartam
látni, ezért az északiakhoz csatlakoztam. Lux
Géza is a másik vonatban ült, amit a cseh határ-
hoz érve egy amerikai repülőgép lebombázott
(megtámadták a menekültvonatot). *Papp Gábor*
*Zsigmond*¹¹⁸ filmje, *A menekülő egyetem*¹¹⁹ töb-
bek közt ezt a történetet dolgozza fel. Harminc-
nyolcan vannak ott eltemetve, a sírokat hosszú
időn át egy idős asszony¹²⁰ gondozta, aki tízéves
kislány volt, mikor ez a vidám, énekszótól han-
gos vonat megérkezett Aš és Hazlov közé, majd
egyszer csak hallotta a dörgést. A hazaindulók
egy része később megérkezett Magyarországra; a
három bencés osztálytársam közül ketten meg-
haltak, velük korábban együtt szálltunk meg Hal-
léban a padláson, és elalvás előtt mindig elmond-
tunk egy imát a birodalom bukásáért (ezeket más
már nemigen tudná elmesélni). Egy *Máthé*¹²¹ ne-
vű fiú volt az egyetlen fasiszta közöttünk. Egyéb-
ként aranyos volt, és gyönyörűen rajzolt; *Kiss*
Zoltán több rajzát is közölte a Kanadában megje-
lent könyvében.¹²² Emellett értelmes gyerek volt.
Megfigyelte, hogy éjjel 2-kor van őrségváltás a
krumplisveremnél, akkor lement, és egy hosszú
botra szurkálta fel a krumplikat, amit aztán a ké-

ménybe felakasztva megsütött. Ehhez mindig
pontosan ugyanakkor kellett kelnie, ezért kita-
nulmányozta, mennyi sört kell meginnia ahhoz,
hogy éppen 2-kor felébredjen. Sosem bukott le,
később azonban mások is megpróbálkoztak ha-
sonlókkal, és amikor ebédjegyet hamisítottak,
a németek rájöttek. *Dénesi Ödön*¹²³ és *Uhlyarik*
*Ferencet*¹²⁴ bevitték a kóterba, és úgy volt, hogy
kivégzik őket, amitől hatalmas szerencsével si-
került megmenekülniük.¹²⁵ Az egyik ismerősünk
ugyanis alhadnagyi ranggal bírt, ő hozta ki őket,
hogy a magyar bíróság előtt felelhessenek a tette-
ikért. Ödön fölszállt a vonatra, és indult haza
Halléból, Feri viszont északra ment; így mene-
kültek meg. Az egyik évfolyamtársunk, *Bartha*
*Tibor*¹²⁶ írt egy nagyon érdekes könyvet *Szia ma-
dár*¹²⁷ címmel, abban ehhez hasonló történetek
szerepelnek. Elképesztő évek voltak. Eszembe
jutnak most a fiúk.

FDE: A Velencei Kartáról (1964) szeretnék
még kérdezni. Mennyire volt meghatározó a
VÁTI számára?

DT: A Velencei Karta lényegben azt mondta
ki, hogy amit lehet, mindent meg kell tartani az
épület történeti értékéből, a kiegészítésnek pedig
megkülönböztethetőnek kell lennie az eredetitől.
Arra is kitért a szöveg, hogy semmit nem szabad
újonnan megépíteni régi tervek alapján, úgy-
hogy Varsót nagyon megvetettük.¹²⁸ Ugyanakkor
a karta hazai értelmezése azt is egyfajta elvárás-
sá tette, hogy a kövek megmunkálását meg kell
változtatni. Manapság az ilyesmi persze nem
okoz gondot, a köveket egyszerűen átfaragják,
akkor is, ha esetleg csak koszosak – patina nincs,
csak kosz van. Ami e tekintetben a szomszéd
épülettel¹²⁹ történt, az egészen jellemző. A hely-
reállítás eredményeként nagyon szép, tiszta, ren-
des összkép született, csak épp a műemléki érté-
kek kárára. Lebontották a 300 éves, gyönyörű
tetőszéket, befedték az udvart, felszedték a pad-
lóburkolatként szolgáló, hatalmas lemezeket, és
mázás kerámialapokat tettek a helyükre. Akkor
jobban tudtam még járni, úgyhogy elmentem
megnézni az épületet. Leültem a fedett kertben,
majd jött az építész,¹³⁰ és elmondta, mennyire
örül, hogy megismerhet. Mondtam, hogy én is
örülök, de árulja el, miért kente le fehérre a régi
ablakkereteket, hiszen ezzel lefújta róluk a fi-
nom, apró díszítést. (Ez az eljárás nagyon erősen
megváltoztatta az addig nagyobb foltokkal bíró
homlokzatot.) Azt mondta, ő így látta jobbnak –
ez ellen természetesen nem lehet, és nem is kell
semmit tenni. Valamennyi emeleti falfelületet
hőbörcsölt vakolattal látták el, ami korábban

7. kép Üri utca 31. (Lelőhely: MÉM MDK Tervtár, ltsz.: 69975)

nem borította az épületet. Itt az oldalon volt egy kis bejárati ajtó, utána pedig takarásban egy ív. A sarokban egy csigalépcső, ezen az oldalon pedig Gerevich László irodája helyezkedett el. Szombatonként nagy bulikat tartottak ott, engem is mindig meghívtak.

Múltkor beszélgettünk *Fejérdy Tamással*.¹³¹ Mondtam neki, hogy a Velencei Kartát egyrészt szerettük, mert kimondta, hogy tartsuk meg a régit, másrészt ki nem állhattuk, mert egy dogma volt.

– Mégis aszerint dolgoztatok egész életetekben – felelte.

– Persze, mert a műemlékfelügyelőségen ezt vártátok el.

FDE: Mit csinált volna másként, mint ahogy a karta előírta?

DT: Például visszaépítettem volna a Marczybányi-palotát, ahogy az Üri utca 38-at is a középkori állapotának megfelelően állítottam volna helyre, hiszen az egy középkori emlék. Az Üri utca 31-gyel (7. kép) együtt *Pán József*¹³² építette át romantikus stílusban, 1873-ban,¹³³ ugyanakkor az Üri utca 38. sokkal több gótikus részletet őrzött meg, mint az előbbi.¹³⁴ A középkori állapot visszaállítására viszont nem kerülhetett sor, mert Kiszely,¹³⁵ a hol jobbos, hol balos (akkor éppen balos) alpolgármesterünk beszélt *Szanyi Józseffel*,¹³⁶ aki megakadályozta mindezt. Az Üri utca 38. új beépítését a bástya felé én kezdtem el, és én helyeztem el benne az emeletes lakásokat, hogy ne legyen olyan sok ablaka. Aztán Janáky a munka egy részét átadta Jánossy

Györgynek, mert ő nagyon értett az itt használatos kőbányai alumínium szerkezetekhez. El is kezdte a tervezést, ám annak idején még úgy működött a munkamegosztás köztünk, hogy a régivel én foglalkozom, az újjal ő. Hátra, a féltraktusba terveztem a lépcsőházat, ahol a gótikus ablakok vannak, így az mindkét házat kiszolgálta volna. Majd jött Kiszely, és ezt az épületet is elvették tőlem, mondván, a lépcsőház nem kerülhet a hátsó traktusba, hanem ott kell maradnia, ahol most van. Tehát onnan is kirúgtak, később pedig felróták Jánossynak, hogy elfelejtett lépcsőházat tervezni, miközben ők fűrták meg azt, amit mindkét épület lakói használhattak volna. Gyuri természetesen semmiről nem feledkezett meg, úgyhogy végül épített egy új lépcsőházat, amire ráment egy fél lakás.

FDE: A VÁTI-hoz visszatérve: *Beck Szusza* is Önnél dolgozott.

DT: Hogyne, *Sedlmayr Zsuzsika*, az egykori helyettesem. Nagyon kedves kollégám volt, jártunk együtt Svédországban is. Mindenki azt mondja, hogy „Hanzi, Hanzi”, miközben szerintem az az igazság, hogy „Zsuzsa”. Van egy új épülete Sopronban, ahogy megemyünk a Hátsókápu utcába¹³⁷ – azért az komoly teljesítmény. Remek munkatárs volt, persze, bőven akadtak a VÁTI-ban mások is, akikről ugyanez elmondható. *Gazda Anikó*¹³⁸ zsinagógákkal foglalkozott. Ott van a polcomon az összes magyar zsinagóga,¹³⁹ amihez tőlem is sok-sok kilométernyi anyagot kért, aztán megcsinálta belőle a könyvet – nagyon jó lett. De említhetném *Hulyák Annát*,¹⁴⁰ *Lőrincze Zsuzsát*¹⁴¹ és *Lőrinczi Zsuzsát*¹⁴² is. Aztán ott volt még *Wolf Kati*,¹⁴³ aki Sándy név alatt futott. Nálam voltak mindig a táncestek, 15-20 emberrel, *Bara Margittal*¹⁴⁴ fűszerezve. Egyszer táncoltunk, és mert nem volt még központi fűtés, hanem égett a tűz, Kati azt kérdezte:

– Minek ez a rivaldafény?

FDE: *Ágostházi László*?¹⁴⁵

DT: Tudós ember volt.

FDE: Korábban ő vezette az OMF Kivitelezési Osztályát.

DT: Igen, onnan jött át hozzánk, majd tudományos munkatárs vált belőle. Annak idején, amikor én eljöttem (mert amint lehetett, rögtön nyugdíjba mentem, és ez volt életem egyetlen cselekedete, amit sosem bántam meg), felmerült, hogy ki legyen az utódom. *Máté Zsolt*¹⁴⁶ és *Ágostházi aspiráltak* erre a pozícióra, nekem viszont az volt az elsődleges, hogy menjen tovább az iroda, ami rajtunk kívül álló okból veszélybe került. Ugyanis, amikor *Kálnoki*¹⁴⁷ lett a VÁTI igazgató-

ja, feljött, és azt mondta, hívjam össze a műterem- és osztályvezetőket. Összehívtam mindenkit, leültünk egy asztalhoz a szobámban, majd így szólt:

– Azért hívtalak össze benneteket, hogy megmondjam, a város műemlék nélkül megvan, út nélkül viszont nincs meg.

Ezt követően beültetett az autóba, és végigjártuk a megyei tanácselnököket. Korábban mindegyikükkel letárgyaltam, hogy támogatni fogják a tevékenységünket, mire Kálnoki közölte velük, hogy mostantól szó sem lehet semmiféle műemlékes munkáról. Szóval elkezdte leépíteni az irodát, én pedig, hogy ezt megakadályozzam, *Kerényi Józsefhez*¹⁴⁸ fordultam segítségül:

– Gyere, és vedd át a helyemet, mert Kálnoki mindent le akar építeni. Te most országgyűlési képviselő vagy, ami imponál majd neki.

Kerényi hajlandó volt erre, és két-három évet töltött a VÁTI-nál irodavezetőként, Kálnoki pedig ez alatt az idő alatt elfelejtette, hogy szíve szerint lenullázná a műemléki törekvéseket. Pont a múltkor járt itt, és megkérdezte tőlem:

– Tudod, hogy én egy nagyon előkelő családból származom?

– Ezt mindnyájan tudtuk, ezért is csodálkoztunk rajtad annyian – válaszoltam.

Nem szólt semmit. Sajnos Máté Zsolt a mai napig azt hiszi, hogy én abban a helyzetben ellenük harcoltam. Pedig egyedül az irodáért harcoltam, amit azzal lehetett megmenteni, ha Kerényi lép a helyemre, mert Kálnokinak imponált, hogy a beosztottja országgyűlési képviselő. Sajnos sokszor az ilyen dolgok is számítanak.

FDE: Végezetül mesélne még saját lakásának történetéről, valamint az I. kerületi kezdeményezésekkel kapcsolatos egyéb szerepvállalásairól?

DT: A lakások körül itt mindig óriási volt a cirkusz. A háború után az ember igényt nyújthatott be a romos vári épületek bizonyos részeire-helyiségeire, amit aztán saját magának kellett lakásként helyreállítania. Ekkoriban egy, a KÖZTI-ben nálam dolgozó barátom hívta fel a figyelmem az Uri utca 19. teljes egészében üresen álló, első emeleti, utcai traktusára. Mivel kezdtek elfogyni a környéken a lakások, kiigényeltem, leválasztottam, majd helyreállítottam.¹⁴⁹ A traktus végén maradt még egy kétszobás lakás; azt a MÁV Kórház egyik főorvosának – aki az osztálytársam volt – építették meg.

FDE: Ha minden igaz, más építések is éltek – és talán élnek is – ebben a házban.

DT: Igen, még mindig megvan például a *Buzinkay* család lakása, de már nem élnek itt. Amikor ideköltöztem, még *Nejő Ákos*¹⁵⁰ volt a csa-

ládő, az ő kisebbik lánya¹⁵¹ ment férjhez Buzinkayhoz,¹⁵² aki sajnos nagyon szerencsétlenül járt, mert 1942-ben, vízért menve rálepett egy aknára. Ez a Neย์-lány később hozzáment *Borsos Bélához*,¹⁵³ az OMF Felügyeleti Osztályának egykori vezetőjéhez. Többek közt üveg- és porcelánszakértő, illetve hatalmas gyűjtő volt. Egyszer szerzett egy Ming-korabeli vázát – iszonyú büszke volt rá. Amikor Magyarországon járt egy orosz professzor Moszkvából, Béla elhívta magához, hogy megcsodálja a vázáját. A prof eljött, megnézte, és azt mondta:

– Ez tényleg nagyszerű. Még életemben nem láttam ilyen tökéletes hamisítványt.

Béla pedig összeomlott. Nekem is adott el, sőt, vett is tőlem. Tulajdonképpen *Horler Miklós* édesapja, Feri bácsi kezdte a kilincsek, záruk és egyéb vasalatok gyűjtögetését, amit később *Pereházy* folytatott. Nagyon helyes ember volt, igaz, az egész itteni társaság remek volt. Annak idején képviselő voltam a helyi önkormányzatnál; az viszont borzasztó volt. Elképesztő dolgok történtek, például a templom melletti épülettel lent, a Krisztinában, ahova most költöztek vissza az apácák. Az előzmények *Ligeti Imre*¹⁵⁴ idejére vezethetők vissza, ugyanis az ellenzéki képviselők csak beszéltek, beszéltek, beszéltek, aztán egyszer hallottam, ahogy az egyik odasúgja a többinek:

– Most már beszéljete ti, én már nem bírom.

Szabotálták az ülést, kibíratatlan volt, ráadásul akkor még ingyen csináltuk.

Az I. kerületi ügyek kapcsán sok mindenki vel kapcsolatba kerültem. Emlékszem, mikor *Jeszenszky*¹⁵⁵ volt a külügyminiszter, egy alkalommal meghívott magához, én pedig megkérdeztem tőle, tudja-e, mi lett volna, ha Kennedy¹⁵⁶ helyett Brezsnyevet¹⁵⁷ ölik meg.

– Nem tudom – felelte.

– Én sem, de egy dolog biztos: az ő felelőségét nem vette volna el *Onassis*.¹⁵⁸

Jacqueline-t¹⁵⁹ egyébként egészen közelről fényképezhettem Görögországban, ahol 1960-ban, a szövetséggel¹⁶⁰ voltam először. Tizennyolcan utaztunk ki, többek közt *Hajnóczi Gyula*,¹⁶¹ vele aludtam egy szobában. Az egyik hajnalban felkeltünk, és felmentünk az Akropoliszra. Ahogy baktattunk fel a lépcsőn, és egyszer csak elénk tárult a Parthenón, majd balra az Erekteion, Gyuszi így szólt:

– És Pogány Frici ezt még nem látta.

Aztán kimentünk Szunionba, ahol a templom magaslata alatt húzódik egy kis öblöcske. Fürdünk is, és az egészen apró kagylók, amiket nem vettünk észre, szanaszét vágta a fenekünket. Az-

tán megláttunk messze egy szép, fehér hajót, amelytől egy motorcsónak közeledett a part felé. Rögtön mondták, hogy Kennedyné (akkor még élt a férje) utazik benne Onassisszal, aki a hajó volt. Feljöttek a templomhoz, ott találkoztunk velük, és közvetlen közelről lehetett fényképezni őket. Semmi gond nem volt, egy szót sem szölk, egyáltalán nem irtóztak attól, ha odament hozzájuk az ember. Akkor még lehetett ilyesmit csinálni.

Szóval sok érdekes dolog történt. Még tudnék mesélni pár napig. Elnézést kérek, amiért sokszor elkalandoztam.

FDE-KG: Köszönjük szépen a beszélgetést!

HIVATKOZÁSOK

ÁÉTV – Általános Építeltervező Vállalat
ÁMRK – Állami Műemlékhelyreállítási és Restaurálási Központ

Bartha 1995 – Bartha Tibor: „Szia madár”. A Műegyetem építész-mérnök hallgatóinak háborús odisszeiája 1944–1945. *Hadtörténelmi Közlemények* 108 (1995) 3:160–211.

BFL – Budapest Főváros Levéltára

BME – Budapesti Műszaki Egyetem

BMF – Budapesti Műemlékfelügyelőség

BUVÁTI – Budapesti Városépítési Tervező Vállalat

Dragonits 2014 – Dragonits Tamás: *...szemtanúság...* Budapest, 2014.

ÉM – Építésügyi Minisztérium

ÉVM – Építésügyi és Városfejlesztési Minisztérium

FIMÜV – Fővárosi Ingatlankezelő Műszaki Vállalat

FÖTI – Fővárosi Tervező Iroda

Horler 1955 – Horler Miklós et al.: *Budapest műemlékei* I. Budapest, 1955.

ICCROM – International Centre for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property

IPARTERV – Ipari Építeltervező Vállalat

Kiss 2005 – Kiss, Zoltan S.: *Without a Blueprint. Surviving in a Changing World*. Vancouver, 2005.

KÖH – Kulturális Örökségvédelmi Hivatal

KÖZTI – Középülettervező Vállalat

Lakóterv – Lakó- és Kommunális Épületeket Tervező Vállalat

MATERV – Magasépítési Tervező Vállalat

MÉM MDK – Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ

Mezőterv – Mezőgazdasági Tervező Vállalat

MOB – Műemlékek Országos Bizottsága

MoMA – Museum of Modern Art, New York

OMF – Országos Műemléki Felügyelőség

OMvH – Országos Műemlékvédelmi Hivatal

Papp 2005 – *A menekülő egyetem*. Színes magyar dokumentumfilm, 52 perc. Rendezte: Papp Gábor Zsigmond, 2005.

TTI – Tervezésfejlesztési és Típustervező Intézet

JEGYZETEK

- 1 Az interjú 2023. december 1-jén készült. A leíratot készítette, a szöveget gondozta, lábjegyzetekkel ellátta és szerkesztette: F. Dóczy Erika, Kovács Gergely. A beszélgetés hanganyaga, valamint annak teljes, szerkesztetlen leírata: MEM MDK Tudományos Irattár, Lymbus, ltsz. K 2072.
- 2 Az interjút az Enigma folyóirat 113., 117. és 121. számában közzétük.
- 3 Dragonits 2014
- 4 Vajda Andor (1887–1963), építészmérnök. Budapesti épületeit az 1920–1940-es években, eleinte historizáló, később modern stílusban tervezte (pl. Bp. VI., Nagymező utca 3. – Gyenes Lajossal közösen; Bp. XIV., Stefánia út 97. [Singer-villa] – Vajda Pállal közösen; Bp. XII., Melinda út 30–32. – Sós Aladárrel közösen). A háború után a FŐTI munkatársa volt, melyhez lásd: *Fővárosi Közlöny* 60 (1949) 7.41.
- 5 Bp. I., Úri utca 54–56. A barokk eredetű épületet 1902-ben Möller István (1860–1934) építette át historizáló stílusban. 2002-ben védett műemlékké nyilvánították. – Vö.: Győr Attila: Táguló körök, valós tendenciák: védetté nyilvánítások 2002-ben. *Műemlékvédelem* 47 (2003) 2.84.
- 6 Csemegi József (1909–1963), építészmérnök, építéstartörténész. 1950-től középkori építészeti előadásokat tartott a budapesti tudományegyetemen és az Iparművészeti Főiskolán. 1959-től a BUVÁTI munkatársa, 1961-től az OMF Igazgatási Osztályának vezetője.
- 7 Czagány István (1926–1988), művészettörténész. 1949–1950-ben a FŐTI tudományos és műemléki szakosztályán, majd a KÖZTI-nél dolgozott. 1950-től 1970-ig műemléki kutatásvezetőként dolgozott a Budavári Palota rekonstrukciós munkálatainál. Nevéhez fűződik számos lakóház, továbbá a Magyar Nemzeti Galéria és a Pesti Vigadó helyreállítása. Részt vett a budavári gótikus szoborleletet feldolgozó csoport munkáiban.
- 8 Horler Ferenc (1897–1980), honvédszázados, építészmérnök. A FŐTI, majd a KÖZTI munkatársa. Tanulmányaiban elsősorban a budai vár középkori eredetű épületeivel foglalkozott.
- 9 Horler Miklós (1923–2010), építészmérnök, az 1964-es Velencei Karta egyik megszövegezője. 1960-tól az OMF munkatársa, 1961-től 1977-ig Tervezési Osztályának vezetője. 1989-től az intézmény tudományos igazgatója, 1992-től 1994-es nyugdíjba vonulásáig az OMvH elnökhelyettese.
- 10 Imrényi-Szabó Imre (1899–1964), építészmérnök, építéstartörténész, a Budapesti Magyar Királyi Alámépítészeti Hivatal munkatársa (királyi főmérnök). Fontos szerepet vállalt a budai vár háború utáni helyreállításában. Elméleti munkássága főleg a hazai barokk és klasszicista építészetre, Pest megyére, valamint a nemesi kúriákra irányult.
- 11 Ecker Klára, építészmérnök, a FŐTI és a KÖZTI munkatársa.
- 12 Gulyás Zoltán (1930–2000), építészmérnök. Diplomájának megszerzését követően a KÖZTI-nél, id. Janáky István műtermében kezdte pályafutását, majd 1954-ben a Lakótervezőhöz került. 1954 és 1956 között a Koreai Népi Demokratikus Köztársaságban dolgozott. 1956-tól az IPARTERV tervezője, később osztályvezetője, 1978-tól pedig irodavezető főmérnöke volt. 1986-ban kivált onnan, és megalapította a MATERV-et, ahol 1988-as nyugdíjba vonulásáig dolgozott.
- 13 Rados Jenő (1895–1992), építészmérnök, építéstartörténész. 1945-től 1957-ig a BME Középkor Tanszékének vezetője, 1957-től a VÁTI műemléki osztályvezetője.
- 14 Dragonits Tamás 1949–1950 között dolgozott a FŐTI-ben.
- 15 id. Janáky István (1901–1966), építészmérnök. 1930-tól Pogány Móric irodájának tervezője, majd irodavezetője. Később magántervezőként dolgozott. 1949-től haláláig a KÖZTI munkatársa.
- 16 Pogány Frigyes (1909–1976), építészmérnök, egyetemi tanár. 1953-tól az Építészeti Tanács főosztályvezetője, majd annak megszűnése után az Országos Építésügyi Hivatal Műemléki Osztályának vezetője.
- 17 Alpek Pál Vendéglője már az 1930-as években az Országház utca 10. szám alatt működött.
- 18 Utalás Ernst Fischer (1900–1975), német zeneszerző Az Alpoktól délre című zenekari szvitjére.
- 19 Ekkorra már sor került a Pénzügyminisztérium homlokzatának Rados Jenő tervei szerinti átalakítására, melyhez lásd: Sedlmayr Jánosné: A volt Pénzügyminisztérium épülete a Szentháromság téren. *Építés-Építészettudomány* 17 (1985) 1-2:15–25.
- 20 Ehhez lásd Budapest Főváros Tanácsa Végrehajtó Bizottsága üléseinek jegyzőkönyvei, 1951. január 23. (HU BFL XXIII. 102.a.1): „Az É.M. Tervezési Főosztálya ezeknek a követelményeknek az alapján felkéri a Budapesti Tanácsot, hogy az eddig a Vár helyreállításán másutt dolgozó szakkaderek közül a Középülettervező Irodához 1951. január 1-i hatállyal engedje át a F.Ö.T.I. műemlék osztályáról 1./ dr. Csemegi József, 2./ Riedlmayer Sándor, 3./ Lechner Lóránd, 4./ Borsos László, 5./ Imrényi Imre, 6./ Holl Géza, 7./ Dragonics [sic!] Tamás, 8./ Ujhelyi Jenő, 9./ Ecker Klára, 10./ Czagány István, 11./ Holder [sic!] Ferenc mérnököket, illetve technikusokat.” – Vö.: Kaiser Anna: *Építészgondolatok*. Budapest, 2015. 90.
- 21 Borsos László (1903–1975), építészmérnök, építéstartörténész. A budai vár mellett részt vett a belváros számos fontosabb épületének helyreállításában. 1952–1965 között a KÖZTI munkatársaként tervezett átalakításokat a Magyar Nemzeti Múzeum épületén.
- 22 Gerő László (1909–1995), építészmérnök, egyetemi tanár. A második világháború előtt Budapest főváros szolgálatában állt. 1957-től az OMF Tervezési Osztályának vezetője, a Műemlékvédelem folyóirat első szerkesztője. Fontos helyreállításai

- mellett jelentős eredményeket ért el a középkori várak és a történeti városmagok kutatása során.
- 23 1943-ban Borsos László tervei szerint, a falazott föltár és a szentély hátratosásával oldották meg a templom bővítését, melyhez lásd: 8 *Órai Újság* 29 (1943) 262: 5.; *Nemzeti Újság* 25 (1943) 262: 9. – Vö.: Gerő László: Borsos László, 1903–1975. *Műemlékvédelem* 19 (1975) 2:120.
 - 24 Az 1759-ben Nepauer Máté által épített kápolnát (ma: Bp. I., Fő utca 88.; Szent Flórián-templom) 1920-tól a görögkatolikusok használták – berendezését is jelentős mértékben átalakították. A Dunapart rendezése miatt az évtizedek során folyamatosan emelték az utca szintjét. Mindez idővel oda vezetett, hogy a templom kapuja majd egy méterrel az utcaszint alá került, ami a falak nedvesedését okozta. 1936-ban a főváros elhatározta az épület megemelését, a feladatot pedig Fridrich Lajos műszaki tanácsosra bízta. A falakat kívül-belül vasbeton koszorúval fogták közre, majd 92 emelőgépet helyeztek alá. A munkát 1937. február 8-án kezdték, és 11 nap alatt – folyamatos aláfalazás mellett – 140 centiméterrel magasabbra emelték az 1700 tonnás épületet. Lásd: Horler Miklós et al.: *Budapest műemlékei II.* Budapest, 1962. 202.; Papp Géza: Végig a Fő utcán (3. rész). *Várnegyed* 25 (2020) 1:15.
 - 25 Lombár Pál (1926–1980), építészmérnök, a VÁTI alapító tervezője. Számos műemlék helyreállításán dolgozott elsősorban Vas és Győr-Moson-Sopron megyében, valamint az ország egyéb területein.
 - 26 Sztankay András (1895–1978), görögkatolikus pap.
 - 27 Sztankay István (1936–2014), Kossuth- és kétszeres Jászai Mari-díjas színművész, rendező, érdemes művész, a József Attila Színház örökös tagja, a Nemzet Színésze.
 - 28 Sztankay Ágnes (1933–), műtárgyrestaurátor, Sztankay István nővére. Pályafutása során a Magyar Nemzeti Múzeumban, az Aquincumi Múzeumban és a Budapesti Történeti Múzeumban is dolgozott.
 - 29 Kibédi Ervin (1924–1997), Jászai Mari-díjas színművész, komikus, érdemes művész, a Vidám Színpad örökös tagja.
 - 30 Bojár Iván (1924–1995), művészettörténész, grafikus, díszlet- és jelmeztervező, újságíró. Az 1950-es években a BTM, majd a Geofizikai Kutatóintézet segédmunkatársaként dolgozott. 1956 és 1958 között a Színházművészeti Szövetség osztályvezetője, később a budapesti Petőfi Színház (ma Thália Színház) és több vidéki színház, majd a Magyar Televízió díszlet- és jelmeztervezője volt.
 - 31 Kabos László (1923–2004), Jászai Mari-díjas színművész, komikus, érdemes művész.
 - 32 Kazal László (1911–1983), színművész, énekes, dalszerző, komikus, érdemes művész.
 - 33 Meczner Lajos (1890–1962), építészmérnök. 1945 után a Budai Várnegyed helyreállítását és újjáépítését irányította. Borsos Lászlóval közösen felújították a régi budai városházát, valamint a Fortuna utca 9. és a Dísz tér 3. számú épületeket.
 - 34 A Bp. I., Dísz tér 8. szám alatti, középkori eredetű épületet 1801-ben Marczibányi István cs. és kir. titkos tanácsos vette meg, majd nagyarányú, copf stílusú átépítést és bővítést végzett rajta. A Marczibányi-házat 1910 körül lebontották, és négyemeletes, szecessziós bérházat emeltek a helyére, azonban 1945 után háborús sérülései miatt ez utóbbit is lebontották. Ehhez lásd: Horler 1955 578. 1963–1970 között modern lakóház épült a helyére Farkasdy Zoltán és Kenessey Attila tervei szerint: Csák Máté: *Várnegyedi lakóház*. Budapest I., Dísz tér. *Magyar Építőművészet* 21 (1972) 2:58–60.
 - 35 Farkasdy Zoltán (1923–1989), építészmérnök, egyetemi tanár, építészeti író, a Magyar Építőművészek Szövetségének egyik alapítója. 1944-ben Németországba, majd Dániába került, ahol Jörn Utzon irodájában dolgozott. 1947-ben hazatért, és befejezte az egyetemet. 1949–1951 között a MATERV-ben dolgozott. 1951 és 1953 között a KÖZTI műteremvezetője, majd a TTI vezető műszaki munkatársa volt. 1970-től a BME Középülettervezési Tanszékén tanított.
 - 36 Szijártó Lajos (1896–1966), építészmérnök, diplomata, politikus. 1922-ben a Szovjetunióba került, majd a második világháborút követően, 1948-ban tért haza. 1951 és 1956 között építésügyi miniszter, 1957 és 1963 között Magyarországi kairói nagykövete.
 - 37 Az Úri utca 19. első emeleti lakásában lévő helyiség délkeleti falára mutatott.
 - 38 Filippo di Stephano Scolari (1368–1426), itáliai származású magyar báró, szörényi bán, ispán, Luxemburgi Zsigmond kincstárnoka.
 - 39 Simándy József (1916–1997), Kossuth-díjas operanékes, főiskolai tanár, érdemes és kiváló művész.
 - 40 Hunyadi László (1431–1457), horvát-dalmát bán, temesi főispán, Hunyadi János és Szilágyi Erzsébet elsőszülött fia. A nevével azonos című Erkel Ferenc-opera ősbemutatójára 1844. január 27-én került sor a pesti Nemzeti Színházban. Később Hunyadi Lászlót Simándy József alakította.
 - 41 Erkel Ferenc (1810–1893), zeneszerző, karmester, zongoraművész.
 - 42 Erkel Ferenc 1851-ben költözött a mai Úri utca 24. szám alatti ház második emeletére, ahonnan 1860-ban költözhettett át a pesti Magyar utca 1. szám alá, melyhez lásd: Szabó Sándor: Erkel Ferenc budavári lakása. *Budapest* 5 (1967) 8:41. A budavári épülethez lásd: Horler 1955 540.
 - 43 Hegedűs Judit (1934–2019), balettművész, 1950–1975 között a Magyar Állami Operaház balettkarának tagja.
 - 44 Szebeni Andrea-Végh András: A budavári volt helyőrségi templom. *Budapest Régiségei* 35 (2002) 2:427–457., különös tekintettel: 440–443.
 - 45 Lux Kálmán (1880–1961), építészmérnök. Pályafutása kezdetén Möller István műegyetemi tanár mellett működött adjunktusként. 1906-tól a MOB másodépítésze, 1910-től rendes tagja, 1935-től mű-

- szaki főtanácsosa. Utóbbi időszakra tehetők legfontosabb helyreállításai és feltárásai.
- 46 Közös munkáikhoz lásd Dragonits Tamás dokumentációinak listáját jelen számban.
 - 47 Joszif Viszarionovics Sztálin (1878–1953), szovjet politikus, a Szovjetunió Kommunista Pártjának főtitkára (1922–1934), majd titkára (1934–1953).
 - 48 1952-ben Rákosi Máttyás indítványozta a Baththány téri Szent Anna-templom és az Erzsébet apácák templomának lebontását, hogy amennyiben Sztálin Budapestre látogatna, a parlamentből kinézve ne szakrális épületeket lásson a budai oldalon. Ezt az elképzelést 1953-ban az Országos Építésügyi Hivatalnak sikerült megakadályoznia. A történethez lásd: Dercsényi Dezső: *Mai magyar műemlékvédelem*. Budapest, 1980. 39–46.
 - 49 Vö.: Dragonits 2014 15–16.
 - 50 Rákosi Máttyás (1892–1971), politikus, 1945-től 1948-ig az MKP, 1948-tól 1956-ig az MDP főtitkára, 1952 és 1953 között a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának elnöke.
 - 51 Dragonits Tamás 1958–1984 között a VÁTI osztály- és irodavezetője volt.
 - 52 Makovecz Imre (1935–2011), építészmérnök. 1959 és 1977 között különböző állami építésirodák (BVTV, SZÖVTERV, VÁTI) munkatársa, 1977 és 1981 között a Pilisi Parkerdőgazdaság főépítész. 1981-ben alapított önálló építésirodát Makona Tervező Kiszövetkezet (később Makona Építész Tervező és Vállalkozó Kft.) néven.
 - 53 A siklói vár helyreállítását 1961-ben a VÁTI műemléki csoportja vette át. Dragonits Tamás kidolgozta az egyes épületek turistaszállóként és múzeumként való felhasználására vonatkozó részletes terveket, a külső várfalak helyreállításával azonban továbbra is Ferenczy Károly foglalkozott. Ehhez lásd: Horler Miklós: *Az Országos Műemléki Felügyelőség építészeti helyreállításai 1961–62-ben*. *Magyar Műemlékvédelem* 3. Budapest, 1966. 235. A helyreállítást követően a belsővár szállodaként történő üzembevétele 1971-ben került sor, ezt követően viszont további munkálatok zajlottak, melyhez lásd: Dragonits Tamás dokumentációinak listáját jelen számban.
 - 54 Sedlmayr János (1932–2004), építészmérnök. 1957-től az OMF, majd az ÁMRK munkatársa, hosszú ideig a Tervezési Osztály egyik műtermének vezetője. Olyan emblemikus beavatkozások fűződnek a nevéhez, mint a visegrádi Salamon-torony helyreállítása.
 - 55 Sedlmayrné Beck Zsuzsanna (1932–), építészmérnök, várostervező. 1955-től nyugdíjba vonulásáig a VÁTI tervezője, majd műteremvezetője.
 - 56 Sedlmayr János: *Siklós, vár. Felhasználási javaslat*. Kézirat. Budapest, 1957. MÉM MDK Tervtár, ltsz. D 12625.
 - 57 Ferenczy Károly (1925–2007), építészmérnök. 1955-ig a BME Építészettörténeti Tanszékének tanársegédje, adjunktusa, majd az Építészkar tanulmányi osztályának vezetője. 1956-tól az OMF Ter-
 - vezési Osztályának munkatársa. A diósgyőri vár mellett helyreállította a sárospataki római katolikus templomot, a pécsi barbakánt vagy a siklói vár védműrendszerét.
 - 58 Dragonits 2014
 - 59 Dragonits Tamás 1944 és 1947 között Németországban, Dániában és Svédországban tartózkodott, amelyhez lásd az interjú második felében közölt visszaemlékezéseit.
 - 60 Holmström, Ingmar (1933–2021), svéd építész- és építómérnök. Középkori eredetű műemlékek konzerválására szakosodott, hagyományos építőanyagokkal kapcsolatos kutatásokat végzett. Több egyetemen is oktatott, az ICCROM aktív tagjaként működött.
 - 61 Sandström, Sigrid (1970–), svéd festőművész. 2020-tól a Helsinki Képzőművészeti Akadémia professzora. Munkásságát a grafikus absztrakció jellemzi, a világ számos pontján kiállít.
 - 62 XVI. Károly Gusztáv, szül. Carl Gustaf Folke Hubertus (1946–), 1973 óta Svédország királya.
 - 63 Kuylenstierna, Stella (1902–1998), író, lapkiadó. 1919-ben hozzáment gróf Andrássy Imréhez (1891–1985). A következő évtől Budapesten, 1946-tól Svédországban, később pedig halálukig az Egyesült Államokban éltek.
 - 64 Kuylenstierna-Andrássy, Stella: *Pustan brinner*. Stockholm, 1948.
 - 65 Kuylenstierna-Andrássy, Stella: *Ég a pusztá. Gróf Andrássy Imréné memoárja*. Ford. Kúnos László. Budapest, 2015.
 - 66 Pap János (1925–1994), politikus, 1961 és 1963 között belügyminiszter. Az '56-os forradalom után belépett az MSZMP-be, majd 1957 novemberében a Veszprém Megyei Bizottság első titkára lett. Aktívan részt vett a megtorlásban, 1957. november 2-án levélben kérte Brusznyai Árpád elsőfokon hozott életfogytiglani ítéletének halálbüntetésre történő súlyosbítását, akit 1958. január 9-én kivégeztek.
 - 67 A vélhetően ifj. Zitterbarth Máttyás tervezte, romantikus stílusú zsinagógához (1862–1865) és sorsának alakulásához lásd: Prákfalvi Endre: Két egykor volt zsinagógáról: Várpalota, Veszprém. *Műemlékvédelmi Szemle* 7 (1997) 1-2: 141–156.
 - 68 Farkas Tibor (1922–2015), építészmérnök, várostervező. 1944-től 1948-ig magántervező, 1951-ig az Országos Házépítő Szövetkezet, majd az Építéstudományi Intézet munkatársa. 1951 és 1983 között a VÁTI munkatársa, 1969-től műszaki igazgatóhelyettese. 1957 és 1968-ban a Balaton főépítésze.
 - 69 Farkas Mária: Veszprém várnegyed műemléki rehabilitációs terve. *Műemlékvédelem* 29 (1985) 4:266–280.
 - 70 Pamer Nóra (1924–2011), régész, művészettörténész. 1960-tól az OMF Tudományos Osztályán dolgozott, és számos középkori templom, kolostor, illetve várrom feltárását, kutatását vezette. 1970-től a Műszaki Könyvkiadó szerkesztője volt. Részt

- vett a Műemlékvédelem szerkesztésében is, előbb szerkesztőbizottsági tagként, majd 1989 és 1995 között felelős szerkesztőként.
- 71 Antal Jánosné Czétényi Piroska (1934–2014), építész-mérnök. 1959-től a BMF munkatársa, majd két évtizeden keresztül (1972–1992 között) a vezetője volt. 1983-tól a Budapesti Városvédő Egyesület alelnöke. 1998-tól az UNESCO Világörökség Magyar Nemzeti Bizottságának tagja és a Magyar Építész Kamara Műemlékvédelmi Tagozatának (alapító) elnöke volt.
 - 72 Dragonits Tamás 2011-ben nyerte el a Magyar Újságírók Országos Szövetsége által adományozott díjat.
 - 73 Lásd: Dragonits Tamás dokumentációinak listáját jelen számban. – Vö.: Dragonits Tamás: Az egervári várkastély 1961–1965. évi helyreállítása. *Műemlékvédelem* 10 (1966) 4:218–225.
 - 74 Szalay József (1928–1974), építőmester. 1962-ben került az OMF Szombathelyi Építésvezetőségére, majd művezetőként részt vett a környéki Batthyány-kastély és az egervári várkastély helyreállításában. 1964-től haláláig vezette a Soproni Építésvezetőséget, irányításával újult meg többek között a soproni Tűztorony, az Előkapu és a belváros több épülete, a nagyeceni Széchenyi-kastély, valamint a győri Hédeváry-kápolna.
 - 75 Gottfried Géza (1894–?), statikusról. 1919-es diplomaszerezését követően a balatonfűzfői gyártelep építkezéseit tervezte és kivitelezte. Később kivitelezőként dolgozott, majd 1939-től 1948-ig ipari és lakóépületeket tervezett. Részt vett a második világháborút követő újjáépítésekben, később pedig a VÁTI munkatársa lett. – Vö.: *Magyar Építőipar* 13 (1964) 2:84.
 - 76 Tóth Elemér: A Nagykövek-alja völgy kincse. *Nógrád Megyei Hírlap* 22 (1966) 37: 4.
 - 77 Zádor Mihály (1929–2003), építész-mérnök, egyetemi tanár. Több mint fél évszázadon át tanított építészettörténetet és műemlékvédelmet a műegyetemen. Az Építész-mérnöki Karon ő honosította meg a műemlékvédelem tantárgyat, továbbá létrehozta a műemlékvédelmi szakmérnöki képzést. Az 1960-as évektől több műemlékfelmérésen és helyreállításon dolgozott.
 - 78 Pereházy Károly (1921–2000), építész-mérnök. Az I. kerületi Ingatlankezelő Vállalat főmérnöke, majd 1968-tól ugyanennek az osztálynak az átszervezését követően a Fővárosi Ingatlankezelő Műszaki Vállalat műemléki osztályvezetője, később igazgató főmérnöke volt. 1954-től egészen haláláig építészettörténettel, 1979-től pedig főként a kovácsoltvas-művészet történetével foglalkozott.
 - 79 Lipták Irén (1932–1991), építész-mérnök, építészeti író, Farkasdy Zoltán és Finta József monográfusa. A FIMÜV Műemléki Tervezési Osztályának vezetője. Számos fővárosi – főleg budai és belvárosi – épület helyreállításának tervezője. Vö.: Lipták Irén: Műemlék lakóépületek helyreállításának tervezése. *Műemlékvédelem* 17 (1973) 2:80–88.; Uő: Fővárosi műemlékhelyreállítások tervezésének 20 éve. *Műemlékvédelem* 21 (1977) 4:310–316.
 - 80 Az Uri utca 10. számú lakóház 1966-ban, Lipták Irén tervei szerint, az Országos Takarékpénztár megbízásából épült: Csák Máté: Műemlékvédelem és városrendezés kapcsolatának problémái a fővárosban. *Műemlékvédelem* 11 (1967) 3:159.; Uő.: A budai Várnegyed rekonstrukciójának néhány kérdéséről... *Magyar Építőművészet* 17 (1968) 5:64.
 - 81 Gerevich László (1911–1997), régész, művészettörténész. 1938-tól a Fővárosi Múzeum őre, 1947-től osztályvezetője, majd a budapesti egyetemen a középkori régészet magántanára. 1950 és 1961 között a BTM főigazgatója, 1958 és 1981 között az MTA Régészeti Kutatócsoportjának igazgatója.
 - 82 Muka István (1935–), faanyagvédelmi szakértő, évtizedeken át az OMF Központi Műhelyének vezetője.
 - 83 F. Dóczy Erika–Kovács Gergely: „A koronát mindig a kivitelezés tette föl”. Interjú Muka István faanyagvédelmi szakértővel. *Enigma* 30 (2023) 117:102–127.
 - 84 Csonka Pál (1896–1987), építész-mérnök. 1927-től a műegyetemen tanított, 1945 és 1957 között az intézmény tanszékvezető egyetemi tanára volt. 1957-ben le kellett mondania katedrájáról. Ezt követően 1969-es nyugdíjba vonulásáig az MTA Szilárdságtani Kutatócsoportjának vezetője, 1969-től tudományos tanácsadója volt.
 - 85 Csonka Pál: *Esztergom, főszekegyház*. Helyreállítási terv. Kézirat. Budapest, 1946. MÉM MDK Tervtár, ltsz. D 2923.
 - 86 Dragonits Tamás: *Esztergom, főszekegyház*. Helyreállítási tervdokumentáció. Kézirat. Budapest, 1969. MÉM MDK Tervtár, ltsz. D 5863. A továbbiakhoz lásd: Dragonits Tamás dokumentációinak listáját jelen számban. – Vö.: Urbán István: Az Esztergomi Bazilika timpanongerendájának megerősítése. *Műemlékvédelem* 20 (1976) 1:39.
 - 87 Dercsényi Dezső (1910–1987), művészettörténész. 1936-tól a MOB, majd jogutódai munkatársa. 1957-ben az ő beadványa nyomán alapították meg az OMF-et, amelynek később, 1975-ös nyugdíjazásáig tudományos igazgatóhelyettese volt.
 - 88 Szamárhely Esztergom városrésze, amely utóbbi belterületétől 4 km-re, a Számár-hegy nyugati oldalán fekszik.
 - 89 Lékai László (1910–1986), római katolikus pap, 1972-től címzetes veszprémi püspök, apostoli kormányzó, 1976-tól haláláig esztergomi érsek, bíboros.
 - 90 Joseph Aloisius Ratzinger (1927–2022), római katolikus pap, bíboros, teológus, 2005 és 2013 között XVI. Benedek néven pápa.
 - 91 Paskai László (1927–2015), római katolikus pap, 1978 és 1986 között veszprémi apostoli kormányzó, majd megyés püspök, 1986 és 1987-ben kalocsai érsek, 1987 és 2002 között esztergomi, majd esztergom-budapesti érsek, bíboros.
 - 92 Boros Lajos – vö.: Dragonits 2014 29.
 - 93 A történet részleteihez lásd: Dragonits 2014 29.

- 94 Vö.: Dragonits 2014 66–67.
- 95 Az Esterházy család palotásora a budai várban: Bp. I., Tárnok utca 7–13. – Vö.: Dragonits 2014 12.: „A teljesen romos, egykori Esterházy-palota falai között a Városgondnokság raktárt rendezett be, és ott helyezték el a romokból előkapart vagy a bontásra ítélt házakból kimentett anyagokat. Felbukkantak azonban ebben a raktárban a királyi palotából származó és még használhatónak ítélt darabok is. A tárogatásra összegyűjtött anyagban szerepelt ajtó, ablak, fürdőkád, padló- és falburkoló anyag, különböző nyílászáró vasalások, csövek, rácsok, vízcsapok és ki tudja, még mi minden. Ezekből kaphatott az építő ingyenesen, a felhasználás helyének némi laza ellenőrzése mellett.”
- 96 „Ó, a nagyapám kályháját!”
- 97 Dragonits Tamás: *Vonyarcvashegy, Szent Mihály-kápolna*. Helyreállítási tervdokumentáció. Kézirat. Budapest, 1970. MÉM MDK Tervtár, ltsz. D 9969.; Uő.: *Vonyarcvashegy, Szent Mihály-kápolna. Helyreállítási tervdokumentáció*. Kézirat. Budapest, 1980. MÉM MDK Tervtár, ltsz. D 21332.
- 98 Dercsényi Dezső
- 99 Váci Piroska: *Süttő, római katolikus templom. Templombelső felújítása*. Művészettörténeti szakvélemény. Kézirat. Budapest, 2013. MÉM MDK Tervtár, ltsz. D 46163. (Az építéstörténeti fejezet a liturgikus tér átrendezését nem említi.)
- 100 Bp. I., Úri utca 32. A második világháborúban elpusztult épület középkori kapualja fölél-köré 1957 és 1959 között, Farkasdy Zoltán tervei szerint épült húszlakásos társasház, melyhez lásd: F. Dóczi Erika: Örökség és modernitás – helyi védett lett a budavári Úri utca 32. sz. lakóház. *Építészfórum* 2023. december 4. Online: <https://epiteszforum.hu/orokseg-es-modernitas--helyi-vedett-lett-a-budavari-uri-utca-32-szamu-lakohaz> (letöltés ideje: 2025. február 9.).
- 101 Jánossy György (1923–1998), építészmérnök, egyetemi tanár. 1944-től a műegyetemen tanársegéd, diplomáját viszont azután szerezte meg, hogy társaival 1946-ban hazatért Dániából. 1948-ban az Állami Építéstudományi és Tervező Intézetbe került, majd a Magasépítési Tervező Intézet munkatársa volt, amelyből 1949-ben kivált a KÖZTI. 1963 és 1966 között a BUVÁTI, 1966 és 1985 között újra a KÖZTI munkatársa.
- 102 A Bp. I., Szentháromság tér 7–8. szám alatti Diplomata-házat 2022-re lebontották. – Vö.: Zuh Deodáth: A hiányzó tartalom: a Diplomata-ház ügyéről – elméleti szemszögből. *Építészfórum* 2022. január 20. Online: <https://epiteszforum.hu/a-hianyzo-tartalom-a-diplomata-haz-ugyerol--elméleti-szem-szobol> (letöltés ideje: 2025. február 20.).
- 103 Schulek Frigyes (1841–1919), építész. Többek közt a Mátyás-templom, a jáki volt bencés apátsági templom és a csütörtökhelyi kettős kápolna stílszerű restaurálásának tervezője.
- 104 Korompay György, 1941-ig Krompecher György (1905–1991), építészmérnök, városépítész, egyete-
- mi tanár. 1951-ig a műegyetem Városépítési Tanszékének vezetője volt. 1951-től 1975-ös nyugdíjba vonulásáig a VÁTI munkatársa; előbb tervezőmérnöke, később osztályvezetője, majd a Tudományos Iroda kutatójaként dolgozott.
- 105 Korompay Katalin (1948–), építészmérnök. 1971–1992 között a VÁTI Műemléki Irodájának tagjaként műemlék-helyreállításokon, illetve történeti városmagok kutatásán és tervezésén dolgozott Budapesten, Sopronban, Kecskeméten, Kőszegen, Tokajban és Hollókőn. 1992 és 2001 között a Budapest Főpolgármesteri Hivatal Főépítési Irodájának munkatársa, 2001-től a Budapest Világörökségéért Alapítvány főépítésze volt.
- 106 F. Rados Márta (1931–2021), építészmérnök. 1964-ben Stockholmban, 1984–1988 között Algériában dolgozott építésszéként. 1974 és 1988 között az Ybl Miklós Építőipari Műszaki Főiskola Épülettervezési Tanszékének docense, 1982-ig tanszékvezetője volt.
- 107 Cser István (1924–2013), építészmérnök. 1949-től több tervezőintézetben (pl. ÁÉTV, Típustervező Intézet) dolgozott. 1967 és 1984 között a VÁTI Műemléki Irodájának munkatársa volt. A tervei szerint valósult meg többek közt számos egri, kőszegi, soproni és pécsi műemlék helyreállítása.
- 108 A munka során készült anyagokhoz lásd: Dragonits Tamás dokumentációinak listáját jelen számban.
- 109 Farkasdy Zoltán
- 110 Jánossy György
- 111 Karácsony Rita: A dániások – Dániai és svédországi inspirációk és azok hatása az 1940-es, 1950-es évek hazai építészetére. *Műemlékvédelem* 66 (2022) 2:69–81. Az előzményekhez egyebek mellett lásd: Palasik Mária: A műegyetemisták Odüsszeiája 1944–1946. Budapest, 2016. – vö.: Krauhulcsán Zsolt: Palasik Mária: *A műegyetemisták Odüsszeiája*, 1944–1946. Műegyetem Kiadó. Budapest, 2016. 268. Levéltári Szemle 57 (2007) 2:86–88.; Götz Eszter: A menekülő egyetem. Beszélgetés Papp Gábor Zsigmond filmrendezővel. Utóirat 6 (2006) 1:21–23.; Horváth Kálmán: A műegyetemisták németországi kitelepítésének 70 éves évfordulójára. *Geodézia és Kartográfia* 67 (2015) 3–4:18–23. 1944 decemberében, mielőtt a szovjet csapatok teljesen körülférték volna Budapestet, a magyarországi német parancsnokság kitelepítette Breslauba a műegyetem személyi állományának (hallgatók, tanársegédek, professzorok) egy részét. Ez év karácsonyán a társaság egyik felét, a gépész- és vegyészmérnököket továbbbírányították Drezdába, az építész- és építőmérnökök viszont Breslauban maradtak, amikor pedig a szovjetek elérték a város határát, elmenekültek. 1945. február 3-án értek Halléba, ahol két hónapig tartózkodtak. A város lebombázása után a társaság két csoportra oszlott: az egyik visszaindult Magyarországra, a másik Dánia felé vette az irányt. Egyesek a háború utáni évekig, mások még tovább maradtak a skandináv országban vagy az azal szomszédos Svédországban.

- 112 Kiss Zoltán (1924–), építészmérnök. Tanulmányait a budapesti műegyetemen kezdte, azonban 1944-ben Németországba került, ahonnan a következő évben Dániába menekült. Öt évet élt itt, és elsősorban fazekasként dolgozott. 1950-ben Kanadába emigrált, Vancouverben befejezte egyetemi tanulmányait, majd építésként tevékenykedett.
- 113 Kiss 2005
- 114 Zalaváry Lajos (1923–2018), építészmérnök. Diplomáját 1949-ben, Svédországból való hazatérését követően szerezte meg. 1949-től nyugdíjba vonulásáig a KÖZTI munkatársa, 1965-től műteremvezetője volt. 1950-től a műegyetem Középülettervező Tanszékének óraadó tanára. A Magyar Építőművészek Szövetségének alapító tagja.
- 115 Jörn Utzon (1918–2008), dán építészmérnök, többek közt a sydney-i operaház (1956–1973), a bag-sværdi evangélikus templom (1968–1976), valamint a kuvaiti parlament (1971–1983) tervezője.
- 116 Pelikán József (1913–1969), építészmérnök, egyetemi tanár. 1938-tól a műegyetem munkatársa, 1957-től haláláig a szilárdságtan tanszék vezetője, három évig az intézmény tudományos rektorhelyettese. Ábrázoló geometriát és szerkesztetervést tanított, fő szakterülete a tartószerkezetek tervezése volt.
- 117 Lux Géza (1910–1945), építészmérnök, Lux Kálmán fia. 1934 és 1935-ben a Fővárosi Közmunkák Tanácsának alkalmazottja, 1935-től haláláig a műegyetem középkori építészeti tanszékének adjunktusa. Számos műemlék felmérése és helyreállítási terve fűződik a nevéhez.
- 118 Papp Gábor Zsigmond (1966–), filmrendező, producer, műfordító. 1992 és 2007 között a Magyar Rádió szerkesztője, 2001 és 2011 között a Dokumentumfilm Rendezők Klubjának vezetője.
- 119 Papp 2005; A rendező egy másik, egy évvel korábbi filmjében is foglalkozott a témával: Hamvazószerda. Színes magyar dokumentumfilm, 64 perc. Rend.: Papp Gábor Zsigmond. (2004.).
- 120 Alžbeta Stukova – vö.: Papp 2005.
- 121 Máthé Lajos, aki a háború után Kanadába emigrált. Bartha Tibor *Szia madár* című munkáját úgyszintén Máthé Halléban készült grafikai illusztrálják: Bartha 1995
- 122 Kiss 2005.
- 123 Dénesi Ödön (1921–2011), építészmérnök. 1948-tól 1950-ig az ÉVM Városrendezési Főosztálya által szervezett Területrendezési Intézetben, majd a Mezőtervsnél, később a Lakótervsnél dolgozott. 1951-től a VÁTI munkatársa, idővel osztályvezetője. 1958 és 1975 között az ÉVM Pécsi Tervező Vállalatának vezető tervezője.
- 124 Uhlyarik Ferenc, építészmérnök. A műegyetem 1944-es kitelepítésekor Németországba, majd Dániába távozott, ahonnan 1945 után évekig nem tért vissza Magyarországra.
- 125 Vö.: Bartha 1995 184.
- 126 Bartha Tibor (1923–), építészmérnök. Egyetemi hallgatóként 1944-ben Németországba, majd Dániába került, ahonnan 1947-ben tért haza, hogy a budapesti műegyetemen befejezze tanulmányait. Ezt követően az intézmény tanára volt, illetve komoly tervezési megbízásokat kapott a Lakótervsnél. 1957-ben visszatért Dániába.
- 127 Bartha Tibor: *Szia madár! A műegyetem építészmérnöki hallgatóinak odisszeája a Második Világháborúban*. Koppenhága, 1997. Két évvel korábban már közölte a szöveget: Bartha 1995 160–211.
- 128 Vö.: Dercsényi Dezső–Horler Miklós: Beszámoló a velencei II. Nemzetközi Műemlékvédelmi Kongresszusról. *Műemlékvédelem* 8 (1964) 4:215–216. (A műemlékek konzerválásra és restaurálására vonatkozó nemzetközi carta [Venice, 1964.].)
- 129 A budavári régi városháza Szentháromság téri épülete.
- 130 Szabó Levente, Hetedik Műterem Kft. A 2014–2018 között zajló – többek között ICOMOS-díjjal jutalmazott – műemléki rekonstrukció során lefedték az udvart, beépítették a tetőteret. A második világháborúban jelentősen megsérült barokk fedélszéket megújították úgy, hogy a régi és új részeket markánsan megkülönböztették.
- 131 Fejérdy Tamás (Budapest, 1947–), építészmérnök, 1976-tól 2012-ig az OMF és jogutódjainak munkatársa. 1992 és 1996 között az OMvH elnöke, később elnökhelyettese, az ICOMOS nemzetközi al-elnöke, illetve Magyar Nemzeti Bizottságának elnöke.
- 132 Pán József (1810–1890), prágai születésű, késő romantikus építész. 1834-től Pesten dolgozott; 1847-től a budai, 1863-tól a pesti építőcéh tagja volt. Fő művei közé tartozik a később lebontott krisztinavárosi Karácsonyi-palota, a Múzeum körút 21., valamint az egykori Pannónia Szálló.
- 133 Az Űri utca 31. számú épületet 1862-ben Pán József tervei szerint építették át: Horler 1955 190.: 123. kép, 543.; Czagány István: A budavári, volt Nőegyleti palota műemléki helyreállítása. *Építés-Építészettudomány* 1 (1969) 3-4:341.
- 134 Dragonits Tamásnak a két Űri utcai épületen végzett tevékenységéhez lásd: Dragonits 2014 84–85. (Űri utca 31.), 86–87. (Űri utca 38.).
- 135 Kiszely István (1932–2012), biológia-földrajz szakos egyetemi tanár, antropológus. 1994 és 1998 között Budapest I. kerületének önkormányzati képviselője, alpolgármestere.
- 136 Szanyi József, építészmérnök. Az 1950-es évek végén az OMF tervezőjeként a visegrádi Salamon-tornyos és a zsámbéki premontrei prépostsági templomromon dolgozott, majd az 1960-as évektől műemlékfelügyeleti tevékenységet végzett. 1971-től a Fővárosi Tanács osztályvezetője volt. 2012-ben Gerő László-díjjal tüntették ki.
- 137 Sopron, Várkerület 106. –Hátsókapu utca 3. (1967–1971.). – Lásd: Sné [Sedlmayr Jánosné Beck Zsuzsanna]: Lakóház, Sopron, Hátsókapu utca – Lenin körút. *Magyar Építőművészet* 22 (1973) 5:42–43.; Kubinszky Mihály: *Sopron építészete a 20. században*. Budapest, 2003. 131., 133.

- 138 Gazda Anikó (1933–1990), építészmérnök, a magyarországi zsinagógaépítészet egyik első kutatója. Pályája elején Budapest II. kerületi tatarozó vállalatnál, majd a Nógrád Megyei Tervezőiroda építészcsoportjánál helyezkedett el. 1961-től a Lakóterv, 1963-tól élete végéig a VÁTI munkatársa volt.
- 139 Gazda Anikó: *Zsinagógák és zsidó községek Magyarországon*. Budapest, 1991.
- 140 Hulyák Anna (1944–), építészmérnök. Pályája kezdetétől 25 éven át építésztervezőként és városközpontok rendezési terveinek készítőjeként dolgozott a VÁTI műemléki részlegén. Idővel a műemléki hivatal munkatársaként, a KÖH Felügyeleti Igazgatóságának városrendező szakreferenseként tevékenykedett.
- 141 Lőrincze Zsuzsanna (1950–), építészmérnök, műemlékvédelmi szakmérnök. Diplomájának megszerzését követően 1973 és 1975 között a TIT statikusaként, 1975-től a VÁTI műemléki részlegének építésztervezőjeként dolgozott.
- 142 Lőrinczi Zsuzsanna (1963–), építészmérnök, műemlékvédelmi szakmérnök, a VÁTI műemléki részlegének munkatársa.
- 143 Sándyné Wolf Katalin (1936–1999), építészmérnök, műemlékvédelmi szakmérnök. 1960 és 1988 között a VÁTI munkatársa. Munkássága elsősorban Kőszeghez és Szentendréhez kötődött.
- 144 Bara Margit (1928–2016), Kossuth- és Balázs Béla-díjas színművésznő. Noha 1945 és 1978 között folyamatosan szerződésben állt a kolozsvári, illetve valamelyik budapesti színházzal, magyarországi népszerűségét elsősorban filmszerepeinek köszönhette.
- 145 Ágostházi László (1931–2014), építészmérnök. 1958-tól az OMF főépítészvezetője, 1960-tól a VÁTI tervezője, később műteremvezetője volt. 1991-től 1997-ig az Ybl Miklós Műszaki Főiskola Település Intézetét vezette.
- 146 Máté Zsolt (1942–), építészmérnök, műemlékvédelmi szakmérnök. 2004-ig a VÁTI műteremvezetője, majd Kutatási és Műemléki Irodájának igazgatója.
- 147 Kálnoki Kis Sándor (1937–), közlekedéscépa mérnök, városépítési-városgazdasági szakmérnök. 1966 és 1969 között a Debreceni Tervező Vállalat irányító tervezője, csoportvezetője. 1969-től a VÁTI munkatársa, 1971 és 1975 között irodavezetője, 1975-től 1989-ig igazgatója. 1989 és 1990-ben a Közlekedési, Hírközlési és Építéstudgyi Minisztérium miniszterhelyettese, 1990 és 1993 között a Közlekedési, Hírközlési és Vízügyi Minisztérium helyettes államtitkára.
- 148 Kerényi József Péter (1939–2016), építész, egyetemi tanár, országgyűlési képviselő. 1963–1964-ben az OMF, 1964 és 1984 között a Bács-Kiskun Megyei Tervező Vállalat, 1984 és 1987 között a VÁTI munkatársa. 1987-től a műgyetem Lakóépület Tanszékének docense, majd egyetemi tanára.
- 149 Vö.: Dragonits 2014 81–83. Lásd még: Dragonits Tamás: *Bp. I., Úri utca 19. Utcai és udvari homlokzat, valamint kapualj és lépcsőház helyreállítása. Helyreállítási tervdokumentáció*. Kézirat. Budapest, 1958. MÉM MDK Tervtár, ltz. D 1574.
- 150 Pilisi Ney Ákos (1881–1967), mérnök, a MÁV, valamint a Duna-Száva-Adria Vasút igazgatója. Tartalékos tűzérként a galíciai fronton harcolt az első világháborúban, majd a Kereskedelemügyi Minisztériumban helyezkedett el. Ettől kezdve Budán, az Úri utca 19. számú épületben élt. A holokauszt idején Sztelho Gábor mozgalma használta a lakását.
- 151 Pilisi Ney Katalin (1915–2011), Ney Ákos lánya. Nővére: Pilisi Ney Klára Mária (1913–1999).
- 152 Buzinkay György (1907–1945), Ney Katalin férje. Gyermekük Buzinkay Géza (1941–), történész.
- 153 Borsos Béla (1913–1991), építész, művészettörténész, egyetemi tanár. 1962 és 1967, 1967 és 1976 között az OMF Igazgatási, majd Gyűjteményi Osztályának vezetője. Fontos szerepet játszott Budapest műemlékeinek összeírásában.
- 154 Ligeti Imre (1939–), gépészmérnök, politikus. 1990 és 1994 között Budapest I. kerületének polgármestere.
- 155 Jeszenszky Géza (1941–), történész, egyetemi tanár, politikus, diplomata. 1990 és 1994 között külügyminiszter, 1998 és 2002 között Magyarország washingtoni, 2011 és 2014 között norvégiai és izlandi nagykövete.
- 156 John Fitzgerald Kennedy (1917–1963), 1961 és 1963 között az Amerikai Egyesült Államok elnöke.
- 157 Leonid Iljics Brezsnyev (1906–1982), szovjet politikus, 1964 és 1982 között a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának első titkára, majd főtítkára.
- 158 Aristoteles Onassis (1906–1975), görög-argentin vállalkozó. Az 1950-es években harminc flottája több mint 900, többnyire olajszállító hajóból állt.
- 159 Jacqueline Kennedy Onassis (1929–1994), John Fitzgerald Kennedy felesége, 1961 és 1963 között az Egyesült Államok first ladyje. 1968-ban feleségül ment Aristoteles Onassis hajómágnáshoz.
- 160 Magyar Építőművészek Szövetsége
- 161 Hajnóczi Gyula (1920–1996), építészmérnök, építészettörténész, régész, egyetemi tanár. Az 1950-es évektől részt vett számos dunántúli kastély, székesfehérvári és váci épület felmérésben, illetve helyreállításában. Közreműködött Aquincum rekonstrukciójában. 1951-től majdnem négy évtizeden át tanított a műgyetemen. 1973 és 1986 között az építészettörténeti osztály vezetője, 1975 és 1986 között intézeti igazgatóhelyettes, 1978 és 1981 között oktatási dékánhelyettes.

D. Mezey Alice – Bozóki Lajos – Gaylhoffer-Kovács Gábor – Horogszegi Tamás

AZ EGERVÁRI VÁRKASTÉLY ÉS DRAGONITS TAMÁS

1. kép Az egervári várkastély észak felől. Ismeretlen rajzoló, 1860 (Lelőhely: MÉM MDK Tudományos Irattár, Lymbus, Rómer Flóris-hagyaték, ltsz.: K 412)

2. kép A várkastély délkelet felől, a Möller István-féle beavatkozások előtt; Müllner János felvétele, 1900-as évek (Lelőhely: MÉM MDK Fotótár, ltsz.: 19704P)

Azt, hogy az itáliai reneszánsz várkastélyok építését közvetlenül követő időszakban, 1569-ben már biztosan álló, és Magyarországon az elsők között épült egervári reneszánsz várkastély (*1. kép*) – lényegében építéskori részleteinek megismerhető formájában – ma is áll, kétségtől kívül *Dragonits Tamás* (*1924) építésmérnöknek köszönhetjük. Még akkor is, ha őt megelőzően a süllyedő és omladozó épületen *Möller István* (1860–1934),¹ a MOB építész az 1900-as évek első évtizedében elvégezte azokat a statikai jellegű építészeti beavatkozásokat, amelyek ahhoz voltak szükségesek, hogy a négy saroktornyos épület déli szárnya ne csússzon bele a közvetlenül előtte elterülő mocsárba, magával húzva a keleti és a nyugati szárnyak hozzá csatlakozó részeit. Möller a kastély akkori tulajdonosainak² megbízásából a rá jellemző alapossággal, körültekintéssel és hatékonysággal megtámasztotta, az Egerváriak gótikus udvarházából a *Nádasdyak* által reneszánsz stílusban kiépített, és a *Széchenyiek* által barokkizált kastély déli szárnyának leomlófélben lévő faltestjeit (*2. kép*).

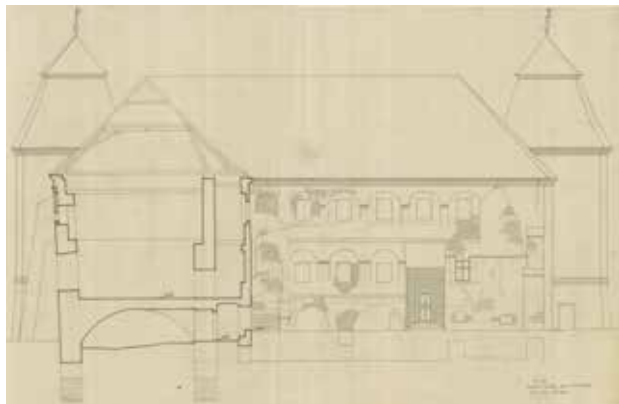
Möller megbízatása kezdetben az épület állékonyságának javítására, majd a nevezetes épületnek parkkal körülvett reprezentatív lakókastély számára történő kialakítására szolt. Azonban a rossz állagú épület tulajdonosai által megálmo-

3. kép A várkastély déli homlokzata a Möller István-féle támpillérekkel; Gergelyffy András (?) felvétele, 1961 (Lelőhely: MÉM MDK Fotótár, ltsz.: 56533N)

dott helyreállítására nem, csak állagbiztosítására került sor. Ezzel az ideiglenesnek szánt megerősítéssel az épületnek még az utána következő jó fél évszázados, a falakat igencsak megterhelő magtárkénti használatát is sikerült átvészelnie és „talpon” maradnia. Azonban az 1950-es évekre Möller támfalai már nem teljesítették a nekik szánt statikai szerepüket, a megtámasztott falaktól elváltak és süllyedni kezdtek, amit döntő mértékben a mocsár időközbeni lecsapolása, az addig vízben álló fa cölöpök szárazra kerülése okozott (3. kép).³ Újabb, sürgős statikai beavatkozások váltak szükségessé (4. kép).

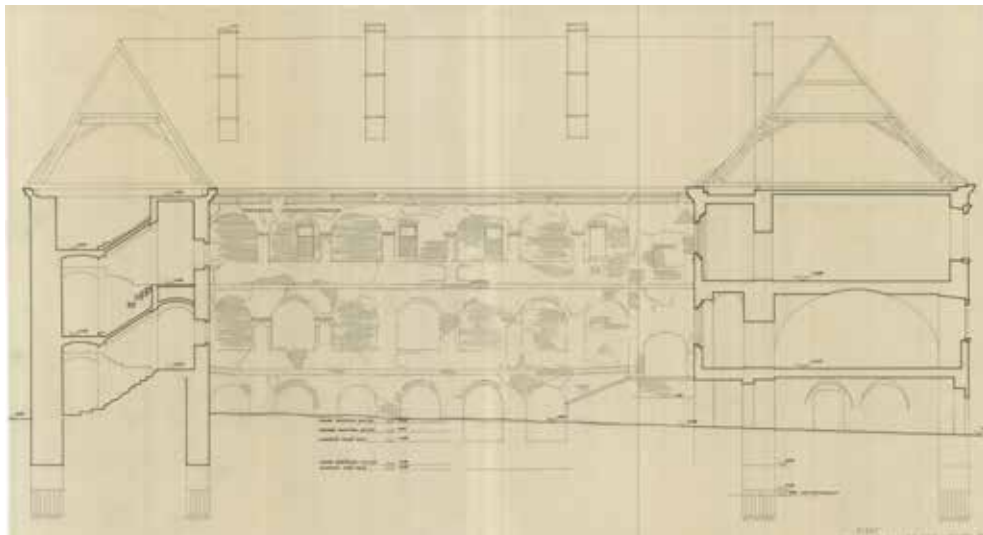
Az omladozó, magtárként és szükségglakásokként használt épület újabb megmentését 1954-ben Gerő László (1909–1995),⁴ a KÖZTI-nél kezdeményezte, az első tervet a KÖZTI munkatársa Farkas Kis Gyula (*1929) készítette,⁵ majd a feladat a VÁTI-ba került. Helyreállító építésznek Dragonits Tamás építésmérnököt jelölték ki, aki a feladatot alapos körületekintéssel, máig kiható teljes körű biztonsággal, és nem utolsósorban az épület valós műemléki értékei iránti tisztelettel teljesítette. Szavai szerint az 1960-ban megkezdett helyreállítás fő célja a kastély tömegének, külsejének és a tájban való megjelenésének megőrzése volt. Ez a három szempont vezérelte a munka során mindvégig, miközben prioritásként kezelte azt is, hogy a műemlék valóságos értéke,

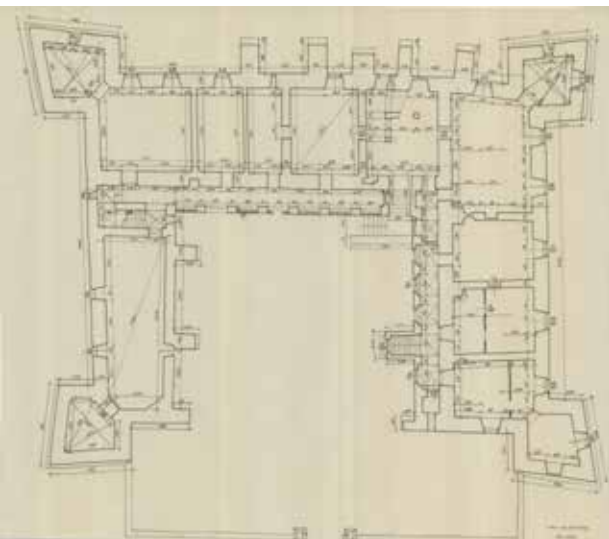
4. kép A nyugati szárny udvari homlokzatának felmérése a megbillent déli szárny keresztmetszetével; Sándyné Wolf Katalin, 1961
(Lelőhely: MÉM MDK Tervtár, ltsz.: R70721)

hitelessége, azaz anyagszerúsége eredetiségének megtartása révén a megjeleníthető negyedik dimenzió – az épület kora – minden lehetséges esz-közzel megőrzendő.⁶

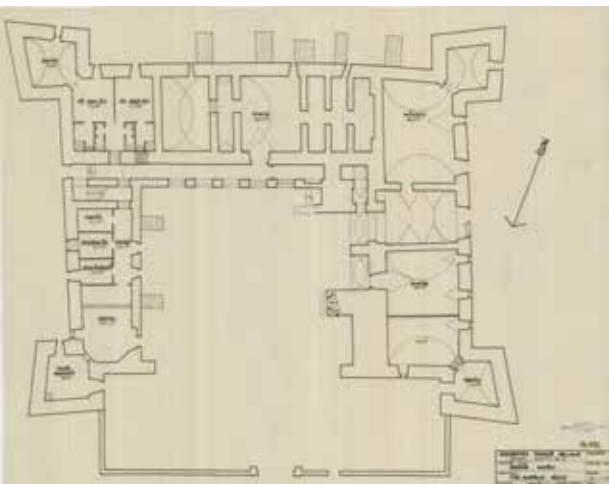
A helyszíni munka a régészeti feltárással, az épület felmérésével és a tervezéssel 1960-ban vett nagyobb lendületet (5–7. kép), a helyreállítás

5. kép A déli szárny udvari homlokzatának felmérése a még részlegesen befalazott árkádokkal, a keleti és nyugati szárny metszetével; Sándyné Wolf Katalin, 1961 (Lelőhely: MÉM MDK Tervtár ltsz. R70725)

6. kép A várkastély első emeleti felmérési alaprajza, 1960 körül
(Lelőhely: MÉM MDK Tervtár, ltsz. R70719)

7. kép A várkastély első emeleti vázlattervi alaprajza, 1960 (Lelőhely: MÉM MDK Tervtár, ltsz. R70892)

1961–1965 között zajlott.⁷ Dragonits Tamásnak munkatársával *Gottfried Géza* statikussal együtt,⁸ egy 75 főt befogadó termelőszövetkezeti elnököképző intézmény működését kellett kialakítania az épületben. Az épület gyakorlatilag a munka-

végzést is erősen korlátozó, súlyos mértékű életveszélyes állapota miatt az álló falak rögzítését kellett elvégezni és az alapozási viszonyokat megvizsgálni. A Mélyépítő Vállalat a délkeleti saroktoronynál végzett feltárásokat, az előkerült fa cölöpöket C-14-es vizsgálatnak vetették alá. Majd elkészült *Urbán István* statikus bravúros terve a középső, déli szárny második emeleti, belső udvar felőli árkádos barokk folyosójának megmentésére, s egyúttal a teljes déli homlokzati fal stabilizálására. Hasonló vasbetongerendás födém készült a magtár-használat következtében megrogyant keleti, kápolnaszárnyba (8. kép) és a nyugati szárnyba is. A statikai beavatkozás átkötő vasbeton gerendái egy modern, a szerkezeti szükségszerűséget felvállaló formát kívántak meg, ami a déli udvari folyosók és a nyugati szárny helyreállítás utáni letisztult modern fel-
fogása révén úgy tűnik, talán Dragonits Tamás

8. kép A keleti szárny (kápolna) belső, dél felőli nézete a kivitelezés közben az új födémrel, Gergelyffy András felvétele, 1961–1965 között (Lelőhely: MÉM MDK Fotótár, Gergelyffy-hagyaték ltsz. 19N)

9. kép A várkastély Dragonits Tamás terve szerint elkészült főlépcsőházi bejárati ajtaja, 1965 után (Dragonits Tamás gyűjteménye)

dániai, svédországi tapasztalatai ihlették.⁹ Használóképpen a bejárati ajtó modern megfogalmazását is, melyben az építész szerephez juttatta a meghagyott eredeti nyílás fa keretszerkezetének gerendáit (9. kép). A helyreállítási tervekről jól leolvashatók és pontosan beazonosíthatók a bontási és építési munkák helyei, a díszítő tagozatok pontos profiljai, s a legtöbb olyan információ, ami a helyreállítási tervezésének menetét és igényességét dokumentálja.

A jelentős statikai beavatkozások ellenére a reneszánsz falak és páratlan bravúrként a barokk tetőszerkezet is gondosan kijavítva megmaradtak; az utóbbit annak ellenére sikerült megmenteni, hogy az alatta lévő legfelső födémét ki kellett cserélni (10. kép). A homlokzatok helyreállítása során a feltárt, vagy láthatóvá vált reneszánsz vakolatmaradványokat és a barokk vakolatarchitektúrát gondosan rögzítették és bemutatták. Egyébként a vakolatpótlásoknál a következő recept szerint dolgoztak: két rész Barcsból származó

Dráva-homok, egy rész oltott mész. Az anyagot nedvesített falra hordták föl három rétegben. Kétszer a teljes kiszáradás előttig kötni hagyták, s az újabb rétegek felhordása előtt mészvízzel meglocsolták a felületeket.¹⁰ Az általa vezetett műemléki helyreállítás olyannyira eredményes volt, hogy a várkastély 2012–2013. évi, egy újabb hasznosításhoz társuló felújításakor számottevő statikai problémák szinte sehol nem jelentkeztek.¹¹ Sőt, és korántsem utolsó sorban ki kell hangsúlyoznunk, és az alábbiakban részleteznünk is kell mindazt, amivel a 21. század eleji újabb felújítást megelőző helyszíni építéstörténeti kutatásunk során tapasztalhattunk. Nevezetesen, hogy a nélkülözhetetlen új vasbeton szerkezetek nem a meglévő téglafalak bontásával, azok helyén készültek, hanem azok megmaradását biztosították. Történeti szerkezetek elbontására csak a statikailag indokolt esetben és a legszükségesebb mértékben került sor. Így lehetett esélyünk az állva maradt falak vakolat alatti felületeinek vizsgálatára, a 16. századi falak megkutatására, az építéstörténet egyes mozzanatainak feltárására és értelmezésére. Amellett, hogy az épület teljes tömege, tetőszerkezete, belső térstruktúrájának nagy része megmaradt, a legnagyobb meglepetésünkre a homlokzatokon jelentős mennyiségű 16. és 18. századi vakolatot is vizsgálhattunk. A pusztulás szélén álló épület helyreállítása a maga idejében hatalmas beavatkozás volt, mégis képes volt a legszükségesebbre szorítkozni. A megőrző szemlélet eredménye, hogy a várkastély nem csak külső megjelenésében, elvont értelemben, „szellemiségében” azonos önmagával, hanem anyagában is fennmaradt. A kutató és az utókor számára ez a lehető legtöbb: az épület forrásértéke megmaradt, továbbra is magában hordozza a saját múltjára vonatkozó információkat. Kutatásaink eredményeit ezért a Dragonits Tamás-féle helyreállításnak is köszönhetjük, amennyiben a kutatás tárgyát, az épületet biztosítva egyáltalán lehetőséget teremtett a vizsgálatnak.

Tehát a Möller tervezte munkálatokat követő közel száz, és a Dragonits-féle helyreállítást követő közel fél száz év múlva, a 2010. évi munkakezdetkor a 20. század második felében *Dávid Ferenc* (1940–2019) művészettörténész által kialakított építéstörténeti kutatási módszerekkel dolgoztunk, de dokumentálásunk módjával igyekeztünk megfelelni a 21. századi követelményeknek. A helyszínen szembesültünk azzal a speciális helyzettel, ami egy már megkutatott és műemléki helyreállításon átesett épületnél áll elő. Számos kérdés vetődött fel azzal kapcsolatban, hogy

mennyi esélye lehet egy már erőteljes beavatkozással érintett műemlék építéstörténeti kutatása során az építéstörténet folyamatának részleteire utaló jelenségek felfedezésére? Egyáltalán mire számíthatunk és pontosan mi a teendő? A 2010–2012-ben, két ütemben, részben kivitelezés közben végzett kutatásaink során számos fontos építéstörténeti jelenséget tudtunk feltárni.¹² Sikertült a reneszánsz várkastély szinte valamennyi szerkezeti, strukturális jellemzőjét azonosítanunk és körvonalaznunk, szétválasztanunk a barokk bővítésektől, és a Dragonits Tamás által tervezett – önálló építési periódusként is értelmezhető – műemléki helyreállítás beavatkozásaitól. Ez utóbbihoz – meglepetésünkre is – nagy segítséget jelentettek számunkra Dragonits Tamás tervei, amelyeket az 1960-as évekbeli kivitelezés során sokkal inkább követtek, mint ahogyan az napjaink építőipari kivitelezői gyakorlatára általában jellemző. Továbbá sikerült, a szabályosan szerkesztett reneszánsz épület nyugati homlokzatán és nyugati szárnyában feltárt, a reneszánsz építkezést megelőző, az Egerváriak gótikus udvarházának maradványait őrző építéstörténeti jelenségeket értelmeznünk. A reneszánsz épület külső megjelenését, eredeti tömegének és mindeddig teljesen ismeretlen homlokzati díszítéseinek maradványait feltártuk, és egy teljességre törekvő részletes dokumentációban rögzítettük.

Tisztáztuk és beazonosítottuk a közel négyzetes alaprajzú – a külső homlokzati faltetőkön kiépített lőrészorral együtt –, minden bizonnyal négyszintes, saroktornyos, téglából épített reneszánsz várkastély legfontosabb jellemzőit. A mocsárban álló téglalapú épület természetesen nem volt alapincézve. Alapozása lényegében cölöpalapozás, amire feltehetően az adott helyzetnek leginkább megfelelő formában és helyeken teherhárító ívekkel pontszerűvé alakított teherelosztás került. Az épület földszintje a négy torony között egy-egy, toronytól-toronyig végigfutó dongaboltozattal volt fedve, a toronyok földszintje is boltozott, a földszinti nyílások körben lőrések voltak. Az első emeleti helyiségek is többnyire boltozottak voltak, az intenzív lakóhasználat a nyugati és részben a déli szárnyban volt. A nyugati szárny és az északnyugati torony lakóhasználatához a torony felől illemhely csatlakozott. A két északi torony közötti lebontott északi szárny három helyiséges és a többivel megegyezően feltehetően kétemeletes volt, a kiszolgáló helyiségek (konyha, kamra, tároló) foglaltak benne helyet. A keleti szárny átalakítása a legnagyobb mérvű. Itt az építéskori, reneszánsz állapotban csak két szint

volt, az alsó, földszinti részben a gazdasági és a védelmi funkció keveredhetett, erre a homlokzati falban megmaradt lőrések és a szárny többinél keskenyebb volta utal. A második szint, amit nem nevezhetünk emeletnek, feltehetően egy a keleti külső homlokzati falhoz belülről támasztott fülnyereg tető fölötti gylókjáró lehetett, ami a két torony közötti közvetlen védelmi megközelítést is szolgálta. A négy torony valamivel magasabb volt az összekötő homlokzati falaknál, ezekben egy negyedik szinten is lőrések voltak.

A várkastély nemcsak a korszak főúri reprezentációjának volt kiemelkedő épülete, hanem komoly erődítménynek is számított, gondosan átgondolt védelmi rendszerrel. A kutatásunk során részben feltárt és már korábban ismert egervári védművek legnagyobb tűzerejét úgy tűnik a hosszfalakon kialakított földszinti lőrések képviselték. Ezek a feltárt lőrések nagy tűzerejű, nagyobb kaliberű szakállas puskáknak készültek, melyeknek visszacsapó hatása miatt a lőrések alsó síkjára „szakállbeakasztó” keresztgerendát he-

10. kép A déli szárny belseje kelet felé a kivitelezés közben, a födémek elbontását követően
Gergelyffy András (?) felvétele, 1961–1965 között
(Lelőhely: MÉM MDK Fotótár ltsz. 56533N)

11. kép A nyugati szárny északi helyiségének lőrése a kutatás közben, bétetének alsó részén a puszkatámasztó keresztgerenda fészkeivel Horogszegi Tamás felvétele, 2010

lyeztek (11. kép). A kutatás során minden földszinti, palotahomlokzati lőrésben feltártuk a szakállas puskához tartozó talpgerenda fészkeket. A többi lőrés esetében, amelyek a saroktoronyokon helyezkedtek el párosával, hasonló talpgerendás megoldást nem találtunk, a lőrésstorokba itt tokszerkezeteket építettek, melyek valószínű-

12. kép A déli szárny második emeleti folyosójának déli falán nyitott kutatófelületek; nyugaton (jobbra) az egykori reneszánsz lépcsőház boltvállának feltárt maradványával

fotók és fotómontázs: Gaylhofer-Kovács Gábor, 2010

leg szintén hasonló támasztó szereppel bírhattak és talán zárhatóak voltak. A szakállas puskák mellett, ugyanígy esélyes, hogy ezekbe az utóbbi lőrésekbe kisebb kaliberű „szakálltalan” puszkákat, talán kanócos muskétákat állítottak egy esetleges ostrom esetén. A saroktoronyok emelelei esetében kevésbé valószínű, hogy ezekben a kisebb terekben az egymáshoz ilyen közel álló lőrésekhez vállukon nagy robbanóerejű, szakállaspuskás lövészeket állítottak. Megjegyzendő, hogy a lőréseket löporfűstelvezető csatornák nélkül alakították ki, bennük és környezetükben löporfűst nyomot számos helyen találtunk. A lőréseket belülről vékony vakolattal látták el és meszelték. A várkastély védelme jellemzően a földszinten a hosszfalak esetében a falsíkra merőleges tűzvezetéssel, a saroktoronyok páros lőrési esetében azzal párhuzamos síkban, illetve a hosszfalak előtti terület pásztázásával történt. A hosszfalak földszintjén elhelyezett szakállas puska lőrések kifelé erősen szűkülve tölcseresednek, külső torkolataik tehát meglehetősen szűknek bizonyultak. Az egervári vár egy olyan erődítmény volt, amelyet következetesen a 16–17. századi közepes méretű löfegyverek használatához láttak el védművekkel. A védők az olaszbástya védelmi rendszer előnyeit kihasználva tudtak védekezni az ostromlók ellen, a vár falai pedig mindaddig védelmet nyújthattak a támadásokkal szemben, amíg a támadók az ostromágyukat be nem vetették.

Az egyes szintek közötti összeköttetést, az épület nyugati homlokzati falának közepén nyíló kocsiáthajtós kapualj udvari végén, az udvar délnyugati sarkában felvezető lépcső biztosította. Ez lehetett a fölépcső, melynek az akkor még szabadon álló, egykori udvari homlokzati falba vésett nyomait – boltozata felfekvési vonalának fészket – sikerült feltárnunk (12. kép). Elbontá-

sára akkor került sor, amikor a déli szárny belső udvari reneszánsz homlokzata elé szintenként udvari árkádos folyosókat építettek.¹³ Még egy 16. századi lépcsőről tudunk, ez csigalépcső volt, melynek indítását 1960-ban *Nagy Emese* tárta fel a délkeleti toronyban.¹⁴ Az építéskori reneszánsz várkastélyban a védelmi célokat szolgáló épületrészeknek fontos szerep jutott, ez többek között a gyors helyváltoztatás lehetőségének megteremtését is igényelte.

Az itáliai reneszánsz példákat követő, minden bizonnyal azok ismeretében épült várkastély 16. századi külső képe tehát a kutatások eredményei alapján több-kevesebb bizonyossággal följazsolható. A képhez természetesen hozzátartozik a homlokzatok díszítése is. Erről elmondható, hogy igen dekoratív, karakteresen színpompás lehetett. A homlokzati falak tetején élénk, fehér, sárga, vörös és kékeszürke színű sakktabla-szerű díszítő sáv húzódott, a nyílásokat szürke keretfestés emelte ki (13. kép).

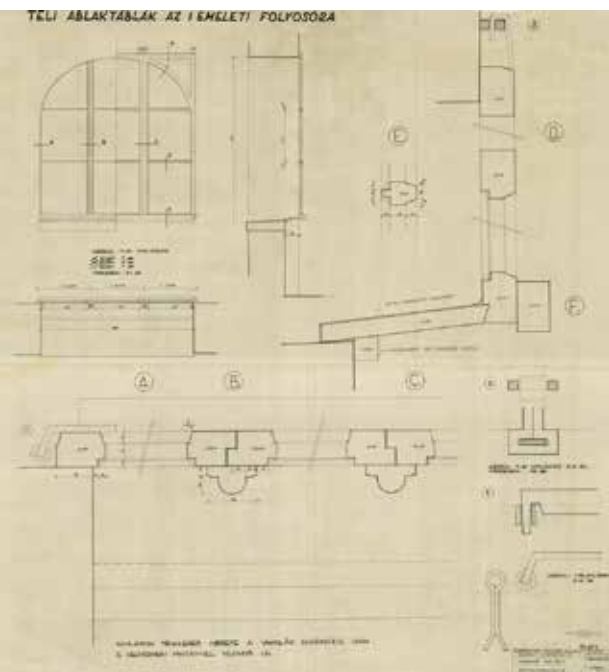
Nagy kérdés azonban, hogy a reneszánsz épületnek milyen lefedése volt? Sajnos ezt a kérdést a kutatás során nem tudtuk megválaszolni és még munkahipotéziseinket sem fogalmazhattuk meg.¹⁵ Ezért a fejlesztés keretében, kutatásaink alapján készült virtuális rekonstrukció¹⁶ a barokk tetőforma egy változatát mutatja a 16. századi periódusban is, ami minden bizonnyal téves feltételezés. Az egész épületet intenzív védelemre alakították ki, nem látszik ezért logikusnak az igencsak gyúlékony magas tető, ráadásul faszindellyel. Figyelembe véve a „harmadik szint” épületlefedést, az összekötő szárnyak fölötti, a külső homlokzati fal tetején futó lőrések mögötti gyilokjárókkal, a tornyok negyedik szintjén lévő lőrésekkel, kézenfekvőnek tűnik a lapos (ároktes?) lefedés, esetleg pártázzal vagy attikával. A

13. kép Festett reneszánsz homlokzati díszítősáv feltárt részlete a nyugati kastélyszárny udvari homlokzatán
Gaylhoffer-Kovács Gábor felvétele, 2012

homlokzatok kutatása során erre utaló nyomot nem találtunk, tehát a virtuális rekonstrukció készítésekor nem volt kapaszkodó. Azonban ebből nem lehetett ezt a részt egyszerűen kihagyni. Akkor úgy tűnt, hogy ezek a részletek „még elmennek”, és persze ott volt a megnyugtató gondolat, hogy a virtuális rekonstrukciót majd át lehet rajzolni, ha biztosabb eredményre jutunk. Sajnos azonban nem így történt, és valószínűleg kivételes, ha egy virtuális rekonstrukció le tudja követni az újabb kutatásokat. Az eltelt tizenkét év tanulsága inkább az, hogy a virtuális rekonstrukciók

14. kép Téli ablaktábla terve; tervező:
Dragonits Tamás, 1960
(Lelőhely: MÉM MDK Tervtár, ltsz.: R70884)

könnyen közölhető digitális formátumukból és az internet természetéből fakadóan önálló életre kelnek, egyre jobban elszakadva forrásaiktól, a szövegesen rögzített kutatási eredményektől. Mivel nem lehet elvitatni e műfaj jelentőségét és az ismeretterjesztésben betöltött szerepét, kutatóként nagyobb felelősséggel kell részt venni ebben a munkában. A szemléltetés módszereként használva az épület megismeréséhez vihet közelebb, akár korrigáló diszciplinaként. És éppen a kérdésfeltevése miatt, hiszen a rekonstrukció készítésekor azokra a kérdésekre is valamilyen választ kell adni, amelyekre a falkutatás során nem találtunk támpontot, vagy talán fel sem tettük őket. Kutatói oldalról ezt a hozzáállást kell elsajátítani, a rekonstrukció készítői részéről pedig érdemes lenne olyan grafikai eszközök kifejlesztése, amelyek képesek megkülönböztetni az egyes épületrészek valószínűségét, hipotetikus jellegét a biztosan, hitelesen igazolható részektől, szerkezetektől. A restaurálásban alkalmazott vonalkázó retushoz hasonló jelrendszerre, következetesen alkalmazható vizuális effektekre volna

15. kép Déli szárny első emeleti folyosója a leakasztható nyílászárókkal; Dragonits Tamás felvétele, 1965 után (Dragonits Tamás gyűjteménye)

szükség, melyek természetesen együtt tudnak élni a valóságghú megjelenítéssel.

Az egervári várkastély a korai olasz reneszánsz várpaloták tömegképzését, formakialakítását adaptálta a magyarországi viszonyokhoz. Ez a többnyire négyszögletes alaprajzú, belsőudvaros, kettő, három vagy négy (kerek, négyszögletes vagy poligonális alaprajzú) saroktoronyos típus számos formaváltozatban országosan elterjedt a 16. század végén és vált uralkodóvá a 17. század során.¹⁷ Az itáliai példák és a védelmi funkció a korábbiak esetén valamilyen fajta lapostetős, ároktetős megoldást igényelt; olyat, mint például a felvidéki Frics 1620-as években épített kastélya esetében láthatunk. Hasonló épülhetett Egervárott is, ennek nyomait azonban sajnos nem találtuk meg. A Kárpát-medence éghajlati viszonyai között a lapos tető hosszú távon nem lehetett előnyös, ezért hamarosan átalakították e szerkezetet.

A várkastély jellegzetessége a déli és nyugati szárny belső udvar felőli három szintjén kialakított árkádos folyosók hangsúlyos megjelenése.

Ezek *Széchenyi Zsigmond* (1681–1738) birtoklásának időszakában, az 1710-es évek elején, a korai barokk, majd fia, *Ignác* (1712–1777) által a század középső harmadában, a második barokk periódusban elvégzetett átépítés eredményei. A nyitott árkádokat a 20. század elején részlegesen befalazták és kisebb nyílászárókkal látták el, miáltal a műemlék e jellegzetessége eltűnt. A Dragonits Tamás tervezte helyreállítás során e nyílásszűkítő befalazásokat kibontották, a nyílászárókat eltávolították, így visszaállítva a belső udvar 18. századi megjelenését. Az egervári árkádok vitathatatlanul szükséges nyílászáróit az első emeleti közlekedőterekben Dragonits Tamás ötletes tervei szerint először úgy valósították meg, hogy azok a nyári időszakban eltávolítható, őszi elraktározható szerkezetek legyenek, időmulva a közlekedőterek eredeti használatához és megjelenéséhez (14–15. kép).¹⁸ Később ezeket rögzített nyílászárókra cserélték és a korábban nyitott második emeleti árkádokat (16. kép) is ablakokkal látták el.

Egervárott Dragonits Tamás tervezői munkája tette lehetővé, hogy a 20. század második felében kialakult kutatási módszereket – a műemléket

érintő jelentős, a visszaemlékezések és rendelkezésre álló dokumentumok alapján, az állékonyság biztosítása érdekében helyenként szükségszerűen drámai mértékű beavatkozás ellenére is – alkalmazni tudjuk, s ezek segítségével az épületben rejtőző információkat kiolvassuk. Mindezt már a 21. századi, digitális technika segítségével próbáltuk minél teljesebben dokumentálni – saját kutatási tapasztalataink nyomán tisztában lévén azal, hogy egy dokumentáció az utókor számára soha nem lehet elég részletes és pontos. Több mint egy évtized távlatából pedig már azt is jobban értjük, hogy mindez milyen kapcsolatban áll az ismeretterjesztés dimenziójával.

Mindezek kapcsán, végezetül azt is érdemes megemlítenünk, hogy a születésének századik évfordulóját ünneplő jeles műemlékes építész éppen e folyóirat közel hatvan évvel ezelőtti hasábjain adott hírt egervári munkájáról, bepillantást engedve az őt vezérlő szemléletbe és tervezési döntéseinek okaiba, ezzel maradandóan és az érdeklődők számára hozzáférhetően dokumentálva munkáját, amelynek során a pusztulás széléről sikerült visszahozni hazánk e jelentős, jobb sorsra érdemes műemlékét.¹⁹

HIVATKOZÁSOK

KÖZTI – Középülettervező Vállalat
MÉM MDK – Magyar Építészeti Múzeum – Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ
MOB – Műemlékek Országos Bizottsága
OMF – Országos Műemléki Felügyelőség
VÁTI – Városépítési Tudományos és Tervező Intézet
ZEGI – Zalaegerszegi Múzeumok Igazgatósága

JEGYZETEK

- 1 Möller István a MOB építész, 1927-től a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja.
- 2 Széchenyi Jenőtől a Solymosy család birtokába 1874-ben vásárlás útján került a kastély. A Zalaegerszegen lakó báró Solymosy Ödön (1866–1915) és felesége Zichy Angéla (1877–1964) grófnő bízta meg Möllert a kastély felújításával.
- 3 A Möller-féle megerősítésekhez dokumentáció nem készült, a beavatkozás Möller és a tulajdonosok – leginkább Zichy Angéla grófnő – levelezéséből rekonstruálható. Ld. MÉM MDK Tudományos Irrattár, ltsz.: 1800. Itteni tevékenységének fontos dokumentumai a MÉM MDK Fotótárban őrzött archív fotók és Müllner János (1870–1925) fotográfus 1910–1911-ben készített fényképei.
- 4 Gerő László építész (1909–1995) munkásságának fő területe a várépítészet volt.

16. kép Déli szárny második emeleti folyosója a nyitott árkádokkal; Dragonits Tamás felvétele, 1965 után (Dragonits Tamás gyűjteménye)

- 5 Farkas Kis Gyula építész-mérnök tervének hollétéről nincs tudomásunk.
- 6 A műemléki helyreállítás régése Nagy Emese, ekkoriban a Magyar Nemzeti Múzeum munkatársa volt. Eredményeit a korábbi feldolgozások elemzésével közzétette: Nagy Emese: Az egervári vár építéstörténete. *Archaeologiai Értesítő* 92 (1965) 2:192–206. A falkutatást az OMF művészettörténésze Gergelyffy András végezte, kutatás közben készült fényképeit a MÉM MDK Fényképtára őrzi. Vonatkozó publikációja: Degré Alajos – Gergelyffy András – Valter Ilona: *Az egervári vár története*. Zalaegerszeg, 1965. (Ez azután több, javított, kiegészített kiadást is megért, szerzői között Vándor Lászlóval kiegészülve.)
- 7 Felmérések már korábban is végeztek, ezeket az 1956-os forradalom eseményei egy időre megszakították. A VÁTI munkatársaként a felmérési munkákban részt vett Sándyné Wolf Katalin építész (1936–1999) is. Később, az 1970-es évek második felében szintén Dragonits Tamás készítette az épület turisztasszállóvá alakításának terveit is.
- 8 Gottfried Géza az Ipari Épülettervező Vállalat kiváló stakusaként működött közre.
- 9 Vö.: Klaniczay Péter: Dragonits Tamás. *ICOMOS Híradó* 16 (2008) 3:8.
- 10 Dragonits Tamás szíves szóbeli közlése.
- 11 Csángó Zsuzsa és Sánta Gábor építész-mérnökök TÓNUS Építész és Mérnöki Tervező Kft. 2008-ban kapott megbízást, egy idegenforgalmi üzemeltetésű kastélymúzeum megtervezésére.
- 12 (I.) *Egervár, Várkastély. Előzetes építéstörténeti kutatási tájékoztató a tervezés számára (I. ütem)*. 2010. MÉM MDK Tervtár, D41991.; valamint (II.) *Egervár, Várkastély kutatási dokumentáció 2010–2012*. I–III. kötet. Kutatásvezető: D. Mezey Alice, kutatók: Dr. Bozóki Lajos, Gaylhoffer Kovács Gábor, Horogszegi Tamás. 2013. MÉM MDK Tervtár, D42948., továbbá ZEGI Adattár, AD 4017–2015; (III.) D. Mezey Alice – Bozóki Lajos – Gaylhoffer Kovács Gábor – Horogszegi Tamás: Az egervári várkastély falkutatásából: a homlokzatarcitektúra és színezés periódusai. In: *Egervári Nádasdy-Széchenyi-Várkastély Reneszánsz Látogatóközpont*. Egervár, 2013. 48–57.; (IV.) D. Mezey Alice – Bozóki Lajos – Gaylhoffer Kovács Gábor – Horogszegi Tamás: Előzetes beszámoló az egervári várkastély 2010–2012. évi építéstörténeti kutatásáról. *Castrum Bene* 2013/1–2:115–125.; (V.) D. Mezey Alice: A Nádasdyak egervári reneszánsz kastélya a 16. században. In: *Interdiszciplinaritás. Archeometriai, régészeti és művészettörténeti tanulmányok*. Szerk.: Ridovics Anna – Bajnóczi Bernadett – Dági Marianna – Lövei Pál. Magyar Nemzeti Múzeum – Szépművészeti Múzeum, Budapest, 2017. 171–179.
- 13 Lépcsőre utaló nyomokat az udvar délkeleti sarkában is találtunk. A mai belső lépcső a második barokk építési periódusában épült.
- 14 „A délkeleti saroktorony belsejében /8. árok/ kitisztítottuk a csigalépcső földszinti felfekvésének helyét s megtaláltuk a csigalépcsőre felvezető belépő lépcső helyét.” Nagy Emese: *Ásatási napló* – 1960. július 9., p. 9. MÉM MDK Tervtár, D25018.
- 15 A műemlék turisztikai hasznosítási projektjén belül, az épület kutatásának harmadik fázisában nyílt lehetőség a nyugati és déli szárny második emeletének belső falkutatására, ezt a feladatot azonban már Dr. Vándor László régész végezte. Korábbi vizsgálati eredményeivel kiegészített kutatásáról összefoglaló publikációt közölt: Vándor László: Az egervári 15. század végi castellum. *Egervári László építkezéseinek kérdéséhez. Zalai Múzeum* 24 (2019) 39–46. A szerző e dolgozatában elmarasztalta kutatócsoportunkat, mert a reneszánsz periódust megelőző, Egervári Lászlóhoz (1430/35–1495/96) köthető gótikus építkezés nyomaival az Egervárt 2013-ban kiadott ismeretterjesztő kötetben megjelent írásunkban (lásd 12. jegyzet/III.) nem foglalkoztunk. Ennek oka azonban cikkünk címéből is nyilvánvaló: falkutatásunknak ott csupán a homlokzatarcitektúra és -színezés periódusaira vonatkozó eredményeit közöltük. Kutatásaink alapján rekonstruálható teljes építéstörténetet viszont még ugyanabban az évben a *Castrum Bene* folyóiratnak éppen ugyanabban a számban mutattuk be (lásd 12. jegyzet/IV.), amelyekben Vándor László és Orha Zoltán az egervári vár területén végzett régészeti kutatásaikról publikáltak közleményt (Vándor László – Orha Zoltán: Az egervári vár régészeti kutatásáról és annak eredményeiről. *Castrum Bene* 2013/1–2:109–114.). Ebben a tanulmányunkban (akárcsak falkutatási dokumentációnkban: 12. jegyzet/II.) a várkastély építéstörténetének építési és átalakítási periódusokra bontott összefoglalását közöltük és – a régészekkel még a helyszíni kutatások során folytatott inspiratív konzultációink eredményeit is felhasználva – természetesen az Egervári László-féle korai épületre is kitértünk. Kutatásaink dokumentációit elkészültük után a műemléki tervtárban azonnal, majd a Göcseji Múzeumnál is hozzáférhetővé tettük. Mindezek alapján érthetetlen vád, hogy a homlokzati dekorációkra koncentrálna nem foglalkoztunk a korai épülettel. Vándor László maga is az általunk a homlokzaton megtalált és dokumentált, a reneszánsz várkastélynál korábbiként értelmezett jelenségek alapján dolgozott, kutatási rajzainkat publikációjában és a ZEGI Adattárában 2025-ben beletárolt dokumentációjában is felhasználta (Vándor László: *Egervár, Várkastély. Építéstörténeti kutatási dokumentáció. III. ütem 2014–2015*. ZEGI Adattár AD 4748–2025) – ez utóbbiban többször is idézett falkutatási dokumentációnkból.
- 16 Szőke Balázs: Az egervári várkastély 16. század végi állapotának rekonstrukciója. In: *Egervári Nádasdy-Széchenyi-Várkastély Reneszánsz Látogatóközpont*. Egervár, 2013. 59–65. Konzulensként Bozóki Lajos és Gaylhoffer-Kovács Gábor segítettek a munkát. Képei közölve még: Herczeg Renáta – Jakucs Gábor – Szőke Balázs – Virág

Zsolt: Az egervári Nádasdy–Széchenyi-várkastély. *Várak – kastélyok – templomok* 9 (2013) 6:12–15.

- 17 Például az alsórákosi Bethlen-kastély, aranyosmeggyesi Báthory-kastély, belatinci Bánffy-kastély, bethlenszentmiklósi Bethlen-kastély, cserneki Dessewffy-kastély, csíkszeredai Mikóvár, fogarasi vár, fricsi Berthóthy-kastély, gácsi vár, gyalui Bánffy-várkastély, hédervári Héderváry-kastély, keresdi Bethlen-várkastély, hogy csak néhányat említsünk, amelyek több-kevesebb hasonlóságot mutatnak Egervárral és egymással – és természet-

sen valamennyi későbbi átalakításaik nyomait is őrzi. Fontos megjegyeznünk, hogy ezek mindegyike – némelyik egy évszázaddal is – későbbi az egervári várkastély reneszánsz periódusú kialakításánál.

- 18 Ez a megoldás sok más kastélyon és középületen is használt zsalugáterek időszakai használatához lett volna hasonló, ám azokhoz képest éppen fordított időszakban.
- 19 Dragonits Tamás: Az egervári várkastély. *Műemlékvédelem* 10 (1966) 4: 218–225.

DRAGONITS TAMÁS ÉS A BALATONBERÉNYI TEMPLOM HELYREÁLLÍTÁSA

1. kép A balatonberényi templom délnyugatról, 2017
(Fotó: Szakács Béla Zsolt)

1981 óta minden nyáron hosszabb-rövidebb időt Balatonberényben töltök. 13-14 éves lehettem, amikor az asztalosműhelyben felbukkant egy úriember, akiről távozása után kiderült, ő *Dragonits Tamás*, a híres műemlékes építész. Sokat tett a faluért, egyebek mellett megmentett egy útmenti keresztet is, ezért nagy tiszteletnek örvendett. A legfontosabb hozzájárulása azonban a balatonberényi római katolikus templom helyreállítása volt, amelyet *Vörös József* (1919–1989) plébánossal együttműködve tervezett és vezetett (1. kép).¹ Amikor pár évvel ezelőtt hozzáfogtam a templom középkori építéstörténetének és kőfaragványainak feldolgozásához, azzal szembesültem, hogy ehhez nemcsak nyomtatott szakirodalom nem áll rendelkezésre, de még a műemléki dokumentációk is csak nagyon szörványosak, ráadásul az érintett gyűjtemények szervezeti átalakulása és költö-

zése miatt ezek sem voltak hozzáférhetők.² Szorult helyzetemben a helyreállítást vezető, akkor 93 éves Dragonits Tamáshoz fordultam, aki szívélyesen fogadott, és a beszélgetés végén szakmailag és emberileg is feltöltődve távoztam.

Az akkori kutatás célja a templom különleges alaprajzának értelmezése, a felmért középkori kőfaragványok és festett téglák publikálása és a középkori építéstörténet kérdéseinek tisztázása volt.³ A műemlékvédelmi szempontokra csak érintőlegesen tudtam kitérni, így ezt a hiányt szeretném ezúttal pótolni, tisztelve a helyreállítás vezetője előtt. Időközben a MÉM MDK-ban hozzáférhetővé váltak az 1977-80-as és az 1985-ös felújítások dokumentumai, hozzájutottam a Balatonberényi Hírmondó 2000. évi augusztusi számához, melyben Dragonits Tamás röviden összefoglalta tapasztalatait,⁴ és elkészült *Fülöp András* rendkívül alapos építéstörténeti tudományos dokumentációja a templom 2022-ben folyó felújításával kapcsolatban,⁵ melynek rövid kivonata az intézmény honlapjára is felkerült (2. kép).⁶

2. kép A balatonberényi templom belső tere keletre, 2017 (Fotó: Szakács Béla Zsolt)

A balatonberényi templom a régió egyik legépebben megőrzött, középkori eredetű, igényes műemléke. Árpád-kori előzmények után, amelyből a mai templom hosszaházfalai ma is állnak, és

négyszetes szentélyének megismeréséről alább lesz szó, talán a 15. század közepén kerülhetett sor átépítésére. Ennek során új, sokszögzáródású szentély épült, gótikus ablakok sorát létesítették a déli homlokzaton, ahol a déli kapu gótikus keretet kapott, támpillérekkel látták el, és az északi oldalon két helyiséggel bővítették. A templom legkülönbözősebb része a hatszög három oldalával záródó nyugati része, ahol valószínűleg karzatot helyeztek el. A török idők után a templomot felújították a 18. század elején és a közepén, majd 1798-ban toronnyal bővítették; lehet, hogy a hajó csehsüvegboltozata is ekkor készült.⁷

A balatonberényi templom felújításának története 1960-ra nyúlik vissza, ez azonban még csak a külső egyszerű renoválását célozta, és azt sem tudjuk, ebből mennyi valósult meg.⁸ A fordulatot az hozta, hogy 1965-ben új plébános került Balatonberénybe Vörös József személyében. A rendkívül agilis, karizmatikus pap azonnal hozzálátott a község vallási életének felvirágoztatásához és az ehhez szükséges infrastruktúra kialakításához. Igyekezett minden hívével felvenni a kapcsolatot, látogatta a katolikus családokat,

szervezte a fiatalokat, amivel természetesen ki is váltotta a pártállami hatóságok rosszallását. Első nagyobb vállalkozása a ravatalozó megépítése volt, majd a templom felújításához fogott. Kapcsolatba lépett a BME-n oktató *Nemcsics Antal*-al (1927–2019), és az ő segítségével tervezte a belső renoválását, amihez 1967-ben az OMF-től kapott engedélyt.⁹

Az 1968-ban lezajlott belső felújítás során bukkant fel az első építészettörténeti jelentőségű lelet, a szentély délkeleti gótikus ablakának részlete. Ezt a belső oldalon félig feltárták. Vörös József rendkívüli érdeklődést mutatott a község és a templom múltja iránt, levéltári kutatásokat is folytatott, és több tanulmányba is belekezdett, amelyek közül csak az iskolatörténet jutott el a kiadásig.¹⁰ Természetesen a templom középkori múltja is mélyen érdekelte. Valószínűleg ezzel összefüggésben készült el 1970-ben a BME Építészettörténeti Tanszékének a felmérése, amelynek értékelését *Zádor Mihály* (1929–2003) írta.¹¹ A dokumentációban javaslatot tett gondos falkutatásra, kétheti ásatásra és a szentségfülke kőszobrászati restaurálására.

3. kép Dragonits Tamás terve a déli homlokzatról, 1977 (Lelőhely: MÉM MDK Tervtár, ltsz.: 13746)

4. kép Középkori tordalékpéletek bemutatott maradványai a balatonbényi templom északi oldalán, 2017 (Fotó: Szakács Béla Zsolt)

Pár év szünet után a templom felújítása ismét terítékre került, és ebben már Dragonits Tamásnak is fontos szerep jutott. Ő készítette el 1977-ben a templom műszaki leírását, amelyben a korábbi eredményeket összefoglalta. Ebből kiderül, hogy a szentély félig kibontott ablaka teljesen megvan, és a szomszédos déli falmezőben a 19. századi ablak fölött azonos záradék látszik. Hasonló, befalazott ablakok rejtőznek a déli hajófalán az első és az utolsó támpillér mellett is, az egyiknek a vakolatán díszítő csíkok látszanak. A déli hajófal közepén megvastagított falban a repedések a középkori déli kaput jelzik, fölötté román kori ablak sejtethető. A sekrestye előtt kirajzolódik egy ossáriumnak nevezett helyiség körvonalai. A leírás célul tűzte ki a középkori vakolat feltárását, az előkerülő nyílások kibontását, a szentélyablak rekonstrukcióját és az ekkor román korinak sejtett déli kapu feltárását (3. kép). Ugyanakkor a 19. századi homlokzati architektúra megtartását irányozta elő, ha az alatt nincs középkori maradvány. Javasolta a kiviteli munkákat megelőző összefüggő feltárást is.¹²

A munkák 1977–78 során jelentősen előrehaladtak, 1978 augusztusáig a kapu és a lábazatok kivételével befejeződtek. Erről az előző dokumentációhoz fűzött újabb műszaki leírás tájékoztató, szintén Dragonits Tamás tollából. Ebből az derül ki, hogy a hetvenes évek elején belső festés során gótikus ablakot tártak fel, ami indokolta a falkutatást. „A falkutatás, mely Kozák Károly régész vezetésével folyt, némi ásatással is bővült. A kutatás

tudományos eredményeinek szakszerű ismertetése Kozák Károly feladatkörébe tartozik, jelen műleírásban azokra a vonatkozásokra térünk ki, melyek a gyakorlati helyreállítást érintik.”¹³ Kozák Károly (1920-1989) ezt a „némi ásatást” és a falkutatást sosem ismertette, a plébános unszólása ellenére sem.¹⁴ A tudományos eredményekről Dragonits Tamás jelentése és 2000-ben megjelent rövid írása tájékoztató.¹⁵ Ezek alapján kiderül, hogy a falkutatást egy feltáró sávval kezdték, amely nemcsak a gótikus ablakokat, hanem a déli kapu maradványait is felszínre hozta. A falak nedvesedése miatt szükség volt a talajszint süllyesztésére, ennek során kerültek napvilágra az északi oldalon két elpusztult tordalék maradványai, amelyek közül az egyiket csontházként, a másikat esetlegesen toronyként határozta meg (4. kép). A gótikus ablakok és a kapu elfalazásából gótikus bordák és konzolok kerültek elő, a szentély támpilléreiből pedig falképtöredékeket hordozó téglák.

5. kép A balatonbényi templom délkeletről, 2017 (Fotó: Szakács Béla Zsolt)

A felújítás a torony 1985-ös tatarozásával ért véget. Ennek műszaki leírásában Dragonits Tamás visszatekintésében megállapította, hogy 1978-80 során a homlokzatok helyreállítása megtörtént, bemutatva a gótikus és kora barokk maradványokat, „melyek a helyreállítást megelőző művészettörténeti kutatás során kerültek feltárára.”¹⁶

Összességében megállapítható, hogy az egyszerű homlokzati tatarozásnak indult munka Vörös József plébános elkötelezettségének és Dragonits Tamás szakszerű vezetésének köszön-

6. kép A balatonbényi templom déli homlokzatának középrésze, 2017 (Fotó: Szakács Béla Zsolt)

hetően a magyar műemlékvédelem (egyik) aranykorának magas színvonalú helyreállításává nőtte ki magát. Ennek során nemcsak a szentélybelső középkori maradványait mutatták be (szentségfülke, ülőfülke, falfülke, sekrestyeajtó), hanem kibontották a szentély gótikus ablakait is. Mivel a hajó későbbi boltozása nem tette lehetővé, a déli fal ablakait és kapuját nem törték át, csak a külsőn érzékeltették (5–6. kép). A kapu hiányzó, al-

só szárköveit pótolták. A hajó délnyugati falán a barokk korban bővített ablak fölött előkerült a középkori karzatablak záradéka, amelyhez díszítőfestés is tartozott. Bemutatták a torony melletti két elbontott, gótikus támpillér csomkjait is. Az északi oldalon a szintsüllyesztéskor felszínre kerülő északi toldalékpéldet a talajszinten jelezték. Dragonits Tamásnak köszönhetjük, hogy kihasználva a felújítás lehetőségét, a korábbi, négyzetes szentély maradványaira is ráleltek.¹⁷ Bizonyára ehhez az első templomhoz tartozhattak azok a festett téglák, amelyeket a gótikus szentély támpilléreiből bontottak ki, és miután *Rády Ferenc* restaurálta őket,¹⁸ a Dragonits által tervezett polcrendszerben helyezték el azokat a szentély északkeleti falán (7. kép). Gyerekkoromban én ezt még láttam, azóta sajnos felszámolták, de a festett téglákat az oltár mögött egy dobozban megőrizték.¹⁹

A középkori elemek bemutatása mellett Dragonits úttörő módon szokatlanul sok figyelmet fordított a kora újkori periódusra is. Felismerte, hogy itt egy egységes homlokzatalakítás nyomai kerültek elő, és ennek elemeit a középkori részletekkel szemben is előnyben részesítette. „A homlokzaton talált, feltehetően XVII. századi vakolat maradványokat megtartottuk, a pótlásokat hasonló színben és felületvezetéssel, de megkülönböztethetően kiegészítve. A bekarcolt minták lehetővé tették az egykori díszítések hiteles kiegészítését is.”²⁰ Különösen figyelemre méltó az a gondos-

7. kép Festett téglák a balatonbényi templomban, 2018 (Fotó: Szakács Béla Zsolt)

ság, amellyel nemcsak észlelte a gótikus hajóablakok eredeti csücsíves záródását, de azt is felismerte, hogy ezeket az újkori felújításkor alakították félkörívesre, ezért a csücsívekbe való bevakolást is megtartotta.²¹ Didaktikusan megkülönböztette az északi oldalon a középkori eredetű, újkori kifestést kapó támpilléreket attól, amelyik valójában az északi toldalék lebontásából származó falcsonk, így díszítőfestést sem kapott. Dragonits ezzel egy akkoriban elhanyagolt korszak, a kora újkor izgalmas templomfelújítási tevékenységébe engedett bepillantást. Fülöp András mutatott rá arra, hogy ez alighanem a *canonica visitatiók* által *Sankó Miklósnak* tulajdonított, 1718-ban felszentelt újjáépítés lehetett.²² Hasonló gondosság jellemezte a torony 1985-ös felújítását is, melynek során a barokk díszítőfestés színével azonos, egységes törtfehér színű meszelést írt elő, ezáltal nemcsak visszatért az eredeti állapothoz, hanem illeszkedett a helyreállított hajóhoz is.²³

Dragonits Tamás így foglalta össze a restaurálás során követett alapelveit: „*A helyreállításnál mindent értelmeltünk és bemutatunk, ami a felszínen egyértelműnek mutatkozott. Feltételezések alapján azonban nem egészítettünk ki semmit.*”²⁴ Azt hiszem, ez a hozzáállás a mai műemlékvédelem számára is iránymutató lehet.

HIVATKOZÁSOK

- BME – Budapesti Műszaki Egyetem
 MÉM MDK – Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ
 Dragonits 2000 – Dragonits Tamás: A balatonberényi rk. templom homlokzatának 1977-80. évi helyreállítása. *Balatonberényi Hírmondó* 3 (2000) 3:3.
 Fülöp 2022 – Fülöp András: *Balatonberény, római katolikus templom. Építéstörténeti tudományos dokumentáció értékleltárral a templom homlokzatairól*. 2022. július. Kézirat. MÉM MDK Tervtár, ltsz. 51569.
 Granasztói 1984 – Granasztói Kata: Balatonberény, Kossuth utca, Római katolikus templom. *Magyar Műemlékvédelem* 9 (Budapest, 1984) 535.
 M. Aradi 2016 – M. Aradi Csilla: *Somogy megye Árpád-kori és középkori egyházszerzetének rekonstrukciója*. Kaposvár, 2016.
 OMF – Országos Műemléki Felügyelőség
 Szakács 2019 – Szakács Béla Zsolt: A balatonberényi templom és kőfaragványai. *Művészettörténeti tanulmányok Tóth Sándor tiszteletére*. Szerk.: Takács Imre. Budapest, 2019. 133–150.

JEGYZETEK

- 1 Kovács Ilona: Vörös József címzetes esperes és helytörténész életútja, 1919-1989, Balatonberény, 2019. <https://marcaliportal.hu/varosunk/65538-voros-jozsef-cimzetes-esperes-es-helytortenesz-életútja-könyvbemutató-az-x-hazban>
- 2 Az akkori Forster Központban, később MÉM MDK-ban őrzött dokumentációkról Kovács Gergelytől kaptam információt, amelyet ezúton is köszönök. A VÁTI-ban 4395-ös törzsszámon nyilvántartott irat 2017-ben nem volt fellelhető.
- 3 Szakács 2019
- 4 Dragonits 2000 3.
- 5 Fülöp 2022: Itt köszönöm meg Fülöp Andrásnak, hogy rendelkezésemre bocsátotta kéziratát és Kovács Gergelynek, hogy segítette kutatásomat a Tervtárban.
- 6 Fülöp András: Balatonberény római katolikus temploma és a Sankó család, <https://memmdk.hu/cikkek/tevekenyseg-bemutatasa/balatonbereny-romai-katolikus-temploma-es-a-sanko-csalad> (utolsó hozzáférés: 2025. 02. 28.)
- 7 Szakács 2019, Fülöp 2022 és a 6. jegyzetben idézett műve.
- 8 MÉM MDK Tervtár, ltsz. 631.
- 9 MÉM MDK Tudományos Irattár 1967/126/5.
- 10 Vörös József: *A Balatonberényi Római Katolikus Elemi Népiskola története*. Kaposvár, 2003.
- 11 A leírás szerint a külső felújítása 1963-ban, a belső 1968-ban megtörtént. Ezt korábbi tanulmányomban fordítva írtam, itt szeretném korrigálni. Szakács 2019 134.
- 12 1977. március 28. MÉM MDK Tervtár, ltsz. 13746.
- 13 MÉM MDK Tervtár, ltsz. 13746., Műszaki leírás II, 1.
- 14 MÉM MDK Tudományos Irattár 1981/359/1.: „a kutatást végző szakember más, sürgős munkák miatt csak később végzi majd el a feldolgozást.”
- 15 MÉM MDK Tervtár, ltsz. 13746. és Dragonits 2000 3.
- 16 MÉM MDK Tervtár, ltsz. 23148., Műszaki leírás 1.
- 17 A templom Historia Domusa szerint erre 1980. VIII. 11-én került sor, lásd Fülöp 2022 29. A Dragonits Tamás elbeszélése alapján készült rekonstruált alaprajzot lásd Szakács 2019 139.
- 18 Granasztóiné 1984 535.
- 19 Szakács 2019 136–137., 146–147. A gótikus bordák a művelődési ház padlására kerültek, M. Aradi 2016 61. és 8. ábra.
- 20 Dragonits 2000 3.
- 21 Ld a 12. jegyzetben idézett Műszaki leírást, 2-3.
- 22 Ld. 3-4. jegyzet!
- 23 MÉM MDK Tervtár, ltsz. 23148., Dragonits Tamás: Műszaki leírás, 1985. VIII. 10.
- 24 Dragonits 2000 3.

A DÍSZ TÉR ROBBANÁSA, LEROMBOLÁSA ÉS ÚJJAÉPÍTÉSE (1883-1990)¹

A DÍSZ TÉR ROBBANÁSA (1883-1944)

Bármilyen meglepő, de hazánk egyik leghíresebb terének, a Buda főváros főterének számító Dísz térnek első ábrázolása egy fénykép (1. kép). Korábban egyetlen festmény, metszet vagy rajz sem jelenítette meg a teret.

nem is perdöntő) érv a fotó 1884 előtti készítése mellett. Az 1880-as években készült felvételen a tér barokk hangulatot áraszt, a kép hangulata sem tükrözi egy modern nagyvárosi tér életét. Ami még bizonyos: a tér utoljára mutatkozik meg szelvény barokk piactérként, hiszen ezt követően megváltozott beépítésének léptéke, mértéke.

1 kép A Dísz tér (első) összképe, 1888 előtt (1883 és 1884 körül?)
(Lelőhely: FSZEK Budapest Képtár 020148, illetve MÉM MDK Fotótár, 24967)

Nagyon kevés fénykép készült 1888 előtt Budapestről, így ez a fotó sem lehet sokkal korábbi. Datálási lehetőséget jelenthet, hogy a képen nemcsak kövezve van a tér (a kockakövezés időpontja nem ismert), hanem a házak előtt gyalogjárda is vezet. Ez is egy civilizációs vívmány, amelynek kronológiáját ismerjük: 1879-ben hozott döntés alapján 1882-83-ban burkolták le a teret. A téren bérkocsiállomás is működött, ezt több korai fénykép tanúsítja: előbb a Marczibányi-ház előtt, majd annak keleti oldalán, a Tárnok utcai járda mentén sorakoztak a bérkocsik. Állomásuk kiépítéséről is van adat 1884-ből. A képen nem látszik még bérkocsiállomás, ez is (ha

A Dísz tér léptékének megváltozása meglepő módon nem a téren kezdődött. *Országház Sándor*; a jelentős várospolitikus 1888-ban építtette meg háromemeletes bérházát² a mai Balta köz és Tárnok utca sarkán (ma csak kétemeletes). A téren észak felé felvett, 1888 (az Országház-ház építése) után, de még biztosan 1893 (a Honvéd emlékmű megépítése) előtt exponált fényképen (2. kép) a tér látványa alapvetően megváltozott az első látványképhez képest: itt a tér háttérét a hatalmas bérház teljesen kitölti.

A lépték téren kívüli, de a térről is látható másik megváltozásáról nem maradt fenn fénykép a tér felől. A déli oldalon 1885-ben bontották el a

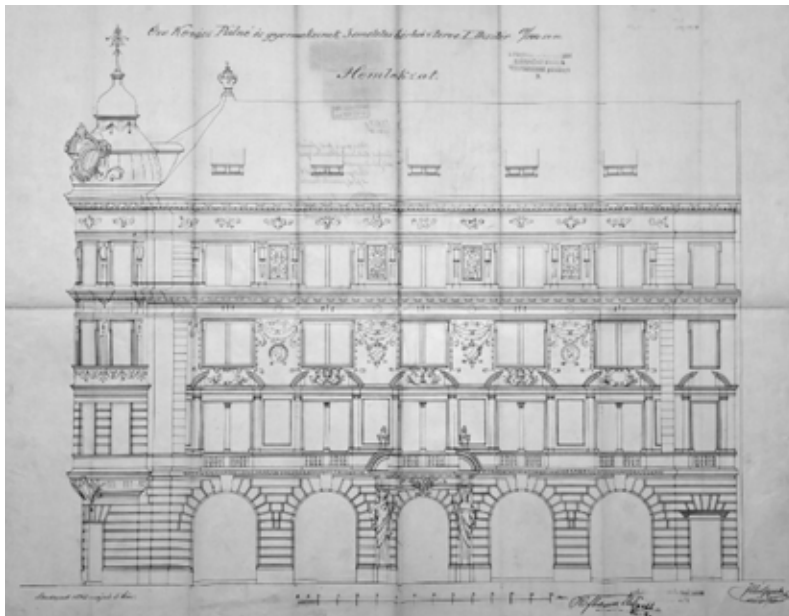
2. kép A Dísztér 1888 és 1893 között; Szentkirályi Antal felvétele (Lelőhely: BTM, Kiscelli Múzeum, Fényképtár ltsz.: 2368; Közli: <https://budavar.abtk.hu/hu/utcak-terek-epuletek/disz-ter/disz-ter.html>)

Főúrság (egyébként máig ismeretlen kinézetű, sehol nem ábrázolt) épületét, így a mögötte álló, 1847-ben átadott evangélikus templom és barokk kori iskolaépülete lett az új térfal. A templom mögött azonban ekkor már egy hatalmas épület állt: 1879 és 1881 között épült fel a Szent György tér északi oldalán a Honvédelmi Minisztérium négyemeletes palotája.

A két közeli nagy építkezés már a nagy változások előszele volt. A változások bontásokkal

kezdődtek: elbontották a tér két szélét kijelölő Fehérvári kaput (1888–1892) és a Ferenc József kaput (1893) is.

A léptékváltás első téri megnyilvánulása 1893-ban következett el: a Dísztér délnyugati sarkán, a mai **Dísztér 16. szám** alatti egyemeletes barokk lakóház bontására, és helyén háromemeletes bérház építésére kértek engedélyt özv. Kovács Pálné és gyermekei (3. kép). Az épület terveit Illés Gyula készítette, az épület 1894 őszére elkészült.

3. kép A Dísztér 16. sz. homlokzati terve és részlete. Illés Gyula, 1893. (Lelőhely: BFL XV.17.d.329.-6470)

Az épület hatalmas lett, két nagy emelettel volt magasabb a szomszédos de la Motte-Beer-palotánál, így annak tetőzete felett a tér közepe felől hatalmas tűzfal látszódott. A nagy épület méreteit tovább növelte, hogy déli homlokzata két szélén két nagy kupola emelkedett, ami városképi látvánnyá tette az épületet. Homlokzati díszei, rokokó jellegű elemei kissé harsányabbak voltak a téren megszokottnál, ugyanakkor építészeti minősége meglehetősen közepes, átlagos volt.

A tér közepe is megváltozott: hosszas helykeresés után itt kapott helyet a Budát 1849-ben sikeresen ostromló honvédek emlékműve, *Zala György* alkotása. Ünnepléses leleplezésére 1893. május 21-én, a sikeres ostrom emléknapján került sor. A szobor talapzata körül kb. négy méter sugarú körben füves területet alakítottak ki, a kis kerek rész az első zöldfelület volt a téren. Hamarosan a szobortól lefelé húzódó, hosszú háromszög alakú területet kovácsoltvas ráccsal vették körül, a rácson belül pedig zöldítés kezdődött. A szobor mögött fákat ültettek, az elkerített területen pedig díszkertet hoztak létre. A századforduló környékén a díszkert addigi geometrikus formáit egzotikus növényekkel élénkítették.

Bár a korabeli lelkes leírások szerint az új Honvédszobor az evangélikus templom és iskola felé tekintett, szemlélésükre nem sok ideje maradt a sebesült bronzharcosnak, az épületek ugyanis már csak két évig álltak helyükön. A változás előzményei közé tartozik *Podmaniczky Frigyes* FKT alelnök és dr. Ország Sándor miniszteri tanácsos miniszterelnöknek címzett 1880-as nyílt levele, amelyben a királyi palota és környezetének átépítését, reprezentatív kiépítését kezdeményezték, és a levélben a Disz tér déli részén álló épületek sorsára is kitértek, elbontásukat javasolták önkéntes felajánlást remélve. A Honvédelmi Minisztérium bővített északi oldalához csatlakozó Honvéd Főparancsnoksági Palota építésének előkészítése lassan haladt. Bár már 1885-ben lebontották a Főőrséget, az evangélikus egyházközséggel végül is csak 1892-ben sikerült a meg egyezés a templom lebontásáról, amiért a várbán azonos minőségű csereingatlant kaptak a Bécsi-kapu téren. Az **evangélikus templomot** 1895 májusában bontották le, az új templomot még abban az évben, október 20-án fel is avatták.

A **Honvédfőparancsnokság** *Kallina Mór* által készített terve benyújtására 1895 januárjában-februárjában került csak sor, az év tavaszán megkezdődött az építkezés. Az épület kívülről 1896 nyarára elkészült, a belső berendezése még 1897-ben is tartott. *Erdélyi Mór* 1898-as felvéte-

4. kép A Honvéd-főparancsnokság épülete, Erdélyi Mór felvétele, 1898. (Lelőhely: FSZEK, Budapest Gyűjtemény, No 1349)

lén (*4. kép*) szinte felbillen a téri látkép egyensúlya: a tér délnyugati részét záró Disz tér 16. szám alatti, sarokkupolás bérház mérete illik az új palotához, ám a két épület szinte agyonnyomja az 1. szám alatti kis barokk lakóházat.

A barokk tér körülkerítése ráadásul tovább folytatódott. Észak felől újabb háromemeletes épület került a Disz tér látványába: 1898-ban kapott engedélyt báró *Podmaniczky Gyuláné* a Tárnok utca 4. (ma ez csak kétemeletes) szám alatt háromemeletes bérháza megépítésére. A Disz teret ekkoriban már olyan gyakran fényképezték, hogy nemcsak az elkészült épületet, hanem az építkezési állványokat is láthatjuk egy képeslapon.

A tér déli felén érkezett a következő magasépület az akkori **Disz tér 1., 2. 3.** szám alatti, ekkori megjelenésükben sorrendben barokk, eklektikus és klasszicista stílusú három ház elbontásával. A házak telkeit a Magyar Szent Korona Országai Vörös-kereszt Egylete nézte ki székháza megépítésére. 1900-ban lebontották a Disz tér 2. és 3. számú házakat, míg az 1. számú épület bontása 1901-ben történt meg. 1901 márciusára *Hauszmann Alajos* irodája elkészítette a Vöröskereszt Egylet székház engedélyezési terveit, 1902 júliusában a Vöröskereszt igazgatósága, a horvát-szlavón-dalmát minisztérium, valamint a bérlakások lakói augusztus 1-én költöztek be.²³

5. kép A Vár látképe, 20.sz. eleje, előtérben a Disz téri kupolák. (Lelőhely: MÉM MDK Fotótár, ltsz.: 28658)

A három homlokzattal bíró épület két sarkán kupolákat kapott, emeletszáma is egyezett a pár évvel korábbi, Disz tér 16. számú házával: mintha Hauszmann szándékosan készített volna párdarabot a bérházhoz a szembenálló sarkon.

A két épület városképi megjelenése is nagyon hasonló volt. Az elkészült épületek sok kupolája vitathatatlanul impozáns látványt nyújthatott, akár közlőről, akár magasból vagy sziluettként (5. kép).

6. kép A tér látképei, 1906 és 1909. (Lelőhely: Fortepan, No. 277776, 277849, Deutsche Fotothek, Brück und Sohn)

A tér felől is egyfajta szimmetriát hozott az új épület, kiegyensúlyozta a felbillenő látványt. Egyúttal azonban szinte kettészakadt a tér: a déli oldalon álló három hatalmas, díszes, kupolás épület élesen elvált a tér felső (északi) részének alacsony, egyszerű, szerény házaitól (6. kép).

A megváltozott, átalakult városkép, a hatalmas épületek megjelenése azonban nem kapott semmiféle sajtóvisszhangot, hivatalos vagy közéleti rosszállást (6. kép). A tér déli részének megváltozása a budai királyi vár építkezéseinek folytatása volt a kortársak szemében: „Számolni kellett elsősorban azzal, hogy a vár az uralkodó székhelye. E részben a feladat megoldottnak mutatkozik, nemcsak a királyi palota kiépítésével, hanem főleg azzal a rendezéssel, hogy a vár déli csúcsát egészen a Dísz-térig máris középületek foglalják el, és a magánépítkezés onnan teljesen ki van küszöbölve.”⁷⁴

A tér presztízse az építkezések és a szoborállítás miatt jelentősen megemelkedhetett a század elején. Talán ez ösztönözte a téri kisebb házak tulajdonosait arra, hogy kissé divatjamúlt, szerény házuk homlokzatát felújítsák, modernizálják. Felújították a tér egyik fő nézetében álló **Marczibányi-házat**, kiváltva a megroggyant erkélyt addig tartó korinthuszi oszloppárokat. A komolyabb átépítések közül a legelső volt a legdrasztikusabb: a mai **Dísz tér 14.** szám alatti lakóház homlokzatát 1903-ban a szakirodalom szerint *Jablonszky Ferenc*⁵ (más forrás szerint *Meinig Artúr*⁶) építette át

a tulajdonos, *Gerliczy Ferenc* báró, nagybirtokos, főrendiházi tag részére (7. kép). Az elkészült épület nemcsak a korábbi homlokzattól különbözött, de a tér többi kis házától is. A téren egyedülálló módon műköből¹⁷ készült homlokzat rendkívül sűrűn díszített, plasztikus volt, itáliai és spanyol későbarokk stílus, barokk paloták homlokzatait idézte, copf füzérekkel, rokokó díszekkel, attikáján a családi címerrel: ízig-vérig eklektikus épület volt, a stílus magas színvonalú alkotása.

Kétszáz éves egyszerű barokk homlokzatát (és tulajdonosát) vesztette el 1907-1908-ban a **Dísz tér 4-5.** szám alatti nagy lakóépület. „*Klotild főhercegasszony, aki férje, József főherceg halála óta nagy visszavonultságban él Alcsúthon, ez évvégén állandóan a fővárosba költözködik. A főhercegasszony számára József főherceg megvásárolta a budai várban a dísz tér 4. és 5. számú házait, amelyek eddig (két évszázada) a kremsünsteri apátságé voltak.*”⁷⁸ Az épület terveit 1907 decemberében készítette *Schömer Ferenc*⁹. A homlokzat átalakítása a fal feldíszítését jelentette (8. kép): a barokkos-szeccessziós díszítés a kapuknál vált hangsúlyossá, ahol a különleges mellvédű erkélyek és a címerek élénkítették a megjelenést. Megváltoztak a ház arányai is: az emeleti szintet megmagasították, az új épület főpárkánya jóval magasabbra nyúlt a korábbi változatnál és északi szomszédjánál is.

A kevésbé divatos barokk homlokzatok mellett a már túl egyszerűnek tűnő klasszicista stílust

7. kép A Dísz tér 14. homlokzata 1941 körül (Lelöhely: FSZEK Budapest Gyűjtemény, ltsz.: bibFSZ01488257)

8. kép A Dísz tér 4-5. szám alatti épület új homlokzata 1910 körül; Erdélyi Mór felvétele (Lelöhely: BTM Kiscelli Múzeum, Fényképtár, ltsz.: 66.24)

9. kép A Dísztér 12. homlokzata 1941 körül
(Lelőhely: FSZEK Budapest Gyűjtemény,
ltsz.: bibFSZ01488248)

10. kép A Tárnok utca 8. szám alatti lakóház, 1941
(Lelőhely: FSZEK Budapest Gyűjtemény,
ltsz.: bibFSZ01488236)

is elérte az átalakítási hullám. A **Dísztér 12.** számú épület új tulajdonosa, *Edelsheim-Gyulai Lipót* 1913-ban építtette át a házat bizonyíthatóan *Jablonszky Ferenc* tervei alapján (9. kép). Az első, februári tervcsomagban szereplő homlokzati rajz még visszafogottabb átalakítást javasolt, a novemberben készült új homlokzati terv viszont már élénk (osztrák) barokk homlokzatot szánt a meglévő klasszicista homlokzat helyére. Végül kissé redukáltan a második verzió épült meg.

Az elkészült épület rendkívül elegáns lett (noha sok részlet visszafogottan építettek meg, például elmaradtak az erkély vázái stb.), mintha egy bécsi vagy itáliai barokk palota költözött volna a Dísztérre. Az atlaszok tartotta kapu osztrák hatásra, a középtengely megformálása olasz példákra utalt, a spaletták mediterrán hangulatot árasztottak. A csak kevésbé látható attika egészen bonyolult faragású, rokokó hatású volt.

Kisebb átalakítás történt 1911-ben a romantikus stílusban megmaradt **Dísztér 7.** szám alatti épületen is, szintén tulajdonosváltás (*Bolcza Pálné grófnő*) miatt, *Hoepfner Guido* tervei szerint. Kisebb mértékben a Batthyány-palotát is felújították, a merev eklektikus homlokzat egyes elemeinek lecsendesítésével. A **Dísztér 15.** szám alatti lakóház homlokzatát is megújították, a lizénák kiemelésével és vonalazásával.

Az első világháború előtti két évtized alaposan átformálta a teret, de a tér déli részének robbanásszerű átalakulása (a három hatalmas épület felhúzása), illetve a keleti és nyugati térfal háza-inak (11-ből hat ház) kismértékű átalakítása, élénkítése sem volt különösebben érdekes a közvélemény számára. Az északi térfalon, illetve a mögötte történtek viszont már komoly felháborodást váltott ki.

Ahogy eddig is (Tárnok utca 22., majd Tárnok utca 4. háromemeletes házai esetében, mint láttuk), a változás most is a Tárnok utcában indult. A Tárnok utca 8. szám alatt 1911 elején építtette *Radulescu György* és neje keskeny, de hosszú, a Hajadon utca mentén az Úri utcáig kifutó négyemeletes házát. Ez volt a Vár első négyemeletes magánháza, polgári lakóépülete. Az épület a korábbi háromemeletes Tárnok utcai házaknál is lényegesen magasabbnak tűnt (ma ez is csak kétemeletes), és azonnal botrányt okozott építése (10. kép).

A Közmunkatanács 1911. évi májusi ülésén szigorúan elítélte a magas beépítést, és előírta, hogy a Várban maximum háromemeletes, 21 méter magas lakóház épülhessen. Ám a **Dísztér 8.** szám alatt, a tér északi részén ugyanezen év decemberében lebontották a Marczibányi-házat és

helyén a Radulescu-féle háznál is magasabb új ház épült (11. kép). A bérház 1912-ben elkészült, de egy ideig üresen állt, majd előbb a Pénzügyminisztérium számára, később pedig a Belügyminisztérium számára tervezte át építesze, Kovács Frigyes.

A korábbi Dísz téri nagy épületekkel ellentétben, Kovács háza azonnal heves megbotránkozást váltott ki, számos cikkben nevezték ízléstelennek, monstruózusnak, sőt felhőkarcolónak az ötemeletes építményt. A ház ügye folyamatosan visszatérő elem volt a sajtóban, elrettentő példaként hozták fel a következő években. A Várbarátok Körét alapító Ney Géza írta 1917-ben: „Nagyon csínján kellene bánni az új építkezésekkel, mert amit eddig ezen a téren láttunk, az több, mint siralmas. A Vörös Kereszt díszteri háza, a vele szemközt levő bérház, az Úri utca és Tárnok utca új épületei, nem tekintve, hogy felhőkarcoló magasságukkal kirínak a környezetből, gipszes, kietlen bérkaszánya formájukkal nagyon-nagyon rontják az egész Vár képét, hangulatát.”¹⁰

Később a kultuszminiszter, Klebelsberg Kunó is többször rosszalóan írt az ominózus épületről, a Közmunkatanács pedig kimondta, hogy „a Vár területén legfeljebb 15,5 m-ig terjedhető magassággal legfeljebb kétemeletes házat szabad építeni”¹¹.

Az I. világháború előtti két évtized tehát alapvetően átalakította a tér képét, ismét visszavezette a legrangosabb közterületek közé, és évtizedekre elegendő vitatémát adott az építészeti gondolkodásnak. A nagyobb léptékű fejlesztések

11. kép Dísz tér 8. Tárnok utcai homlokzat, 1927.
(Lelőhely: Műemlékvédelem 17 (1973) 2:66.)

a háború utáni válsággal teli, nehéz években elmaradtak, csak kisebb változások történtek.

A növények nem törődtek a Tanácsköztársasággal vagy az inflációval: a **Honvéd emlékmű körüli park** a felső részen kis erdővé terebélyesedett, sokat eltakart a nagy bérházból. A harmincas évek közepén elbontották a park körüli kovácsoltvas kerítést, majd a díszkerti részt leegyszerűsítették.

12. kép A Vár sziluettje az 1920-as években. A magasan kiemelkedő házak a Halászbástya felől indulva: Tárnok utca 22.-Balta köz; Tárnok utca 8.; Tárnok utca 4.; Dísz tér 8.(Tárnok u. 2.)
(Lelőhely: FSZEK Budapest Gyűjtemény, ltsz.: bibFOT00001836)

ték: a járda vonalát követő alacsony sövényt hagytak csak meg, a háromszög alakú park felső sarkaiba félgömb alakúra nyírt bokrok kerültek, középen gyeppel. Később még tovább egyszerűsítették a kertet, a gondozást kívánó növényeket egyszerű fű váltotta fel. Az autóforgalom is megjelent a téren: a park mentén buszmegállót, a Dísz tér 16. előtt parkolóhelyeket alakítottak ki. A kis kandelábereket magas (ostor) villanyoszlopokra cserélték, így a tér világítása is megújult.

A **Vöröskereszt Egylet** 1920-ban megvált székházától, azt a tulajdonossá vált magyar állam 1922–1923-ban a manzárdtető beépítésével (tervező: *Hoepfner Guido*) a Külügyminisztérium céljaira alakíttatta át. A szomszédos **Batthyány-palota** (bár helyesebb lenne ekkor már Batthyánybérháznak nevezni) homlokzata még mindig az 1870-es években elnyert jellegét őrizte, az 1905 körüli kisebb igazítás ellenére is. 1922 körül *Wälder Gyula* ennek a homlokzatnak az átalakítására kapott megbízást. Talán az új, még monumentálisabbá váló szomszédos épület hatásának csökkentésére határozta el a Batthyány-család, hogy új homlokzatot rendel a magyar neobarokk talán legjelentősebb mesterétől. Végül mégsem *Wälder* terve valósult meg: 1925-ben *Dávid János* és Fia tervezőiroda készített klasszicizáló

homlokzatot az épülethez: az üres falfelülettel alakított homlokzatot két ión óriáspillérrel osztotta három részre, a piano nobile ablakai pedig a középtengely felé haladva kaptak egyre hangsúlyosabb díszítést. A homlokzatot általában kevésbé sikerültnek találta a szakmai közvélemény, és valóban nehéz megérteni koncepcióját. Tervezői inkább kivitelezők voltak, a homlokzatátalakítással egyidőben épp a Postapalotát építették.

A **Dísz tér 6.** szám alatti lakóház esetében viszont drasztikus beavatkozásra került sor. Az Est tulajdonos-főszerkesztője, *Miklós Andor* és *Gombaszögi Frida* (a négy színész lánytestvér, köztük Ella, egyike) lebonttatta a barokk eredetű műemléképületet és helyébe a ma is épségben álló a neobarokk és art deco jelleget ötvöző lakóházat emeltette 1930-ban *Pogány Mór*cal.

A Bolcza család is megirigyelhette a szomszéd új házát, mert a romantikus homlokzatú **Dísz tér 7.** szám alatti épület történetében is újabb átalakítás következett *Herquet Rezső* tervei nyomán 1933-34-ben. A homlokzat egyszerűbbé vált, mintha az egykor itt állt 18. századi épület formáját kívánták volna megidézni (13. kép).

Éppen ellenkező irányú változtatás történt a **Dísz tér 11.** számú épületen 1931-ben (14. kép). *Ray Rezső* tervei szerint homlokzatát átfarmálták,

13. kép Dísz tér 7. balra az átalakítás előtt, 1911-ben; jobbra az átalakított épület, 1941 körül
(Lelőhely: FSZEK Budapest Gyűjtemény, ltsz.: bibFSZ01488254)

14. kép A Dísztér 11., 1930-as évek közepe (Lelőhely: BTM Kiscelli Múzeum, Fényképtár, ltsz.: 63.34.)

az emeleti ablakokat franciaablakká alakítva. Ray Rezső új homlokzata rendkívül fotogén volt, bár a Budapesten ritka franciaablakok és a nagy spaletták szokatlanok lehettek a magyar városképben.

Az 1930-as évek végén (vagy az 1940-es évek elején) a **Dísztér 16.** szám két kupolája eltűnt: A sajtóban nincs hír tűzről, illetve egyéb, a házat ért katasztrófáról, nem tudjuk, miért változtatták meg az épület tetőzetét, és miért hagyták el a kupolákat a tető esetleges átépítésekor.

15. kép A Dísztér látképe, 1945
(Lelőhely: Fortepan, 217675, Vörös Hadsereg)

A kupolapár eltűnésének idején jelent meg egy cikk, amelyben új műemléki irányzatot, a rekonstrukció korai változatát mutatta be a szerző, *Tamás Ernő*. „A Közmunkák Tanácsa már korábban megtiltotta, hogy modernné alakítsák a Vár régi épületeit, sőt még a kapuk, ablakrácsok újjáalakítását is engedélyhez kötötte. (Most) Elhatározták, hogy a már átalakított házakat visszaalakítják korhű külsejükre. A székesfőváros most megkezdte az épületek visszaalakítását és az első munkálatok a Szentháromság-utcában lesznek. (...) Újabban a magánházak tulajdonosai is megbecsülik a múlt építészetének emlékeit és a műemlékek iránt érzékkel bíró hozzáértő építésszel visszaállítatják a házak eredeti stílusát. Már 6-8 évvel ezelőtt egy budapesti műépítész korhűvé újíttotta a(z) (...) Dísztér 10. (...) számú házat.¹² (...) A Bécsi-kaput hat év előtt újra felépítették és a műemlékek hathatós védelme folytán most már sorra kerül a Vár régi házainak korhűvé való visszaalakítása is.”¹³

PUSZTULÁS ÉS KÁRMENTÉS (1945-1948)

Budapest ostroma a legnagyobb pusztítást a németek által erődként védett budai Várban és kiemelten a palotában okozta, és a pusztulásból bőven kijutott a központi Dísztérnek is. A bombázások kezdetén készült fotók, adatok még csak kisebb károkról tudósítanak (de például a Dísztér 16. számú ház már korán, 1944 nyarán súlyos bombatalálatot kapott), az ostrom utáni fotók, leírások pedig tudatosítják a helyzet súlyosságát (15. kép)

16. kép A keleti térfal 1945-ben

(Lelőhely: FSZK, Budapest Gyűjtemény, ltsz.n.; BTM Kiscelli Múzeum, Fényképtár, ltsz.: 31670.)

Az ostrom utáni romeltakarítás első fázisában az életveszélyes állapotú falszakaszok bontása is megtörtént (így történhetett a Dísz tér 4-5. sz. ház déli előre dőlő házfalával). A kár hatalmas volt, de voltak megmenekült épületek is, *Borbíró Virgil* számára¹⁴ a világ igazságtalanságát is bizonyítva: „Mikor előbújtunk a pincéből és kimeréskedtünk az utcára, (...) azt próbáltuk megállapítani: vajjon azok az épületek váltak-e üszkös romokká, melyeket látni sem szerettünk? Az ostrom végén csalódottan, kiábrándulva tapasztaltuk, hogy nem így történt. A Sándor-palota rombadőlt, de épségben maradt a Dísz-téri hatemeletes ház és aránylag kevésbé sérült meg a Levéltár.”

A **Dísz tér 1-2.** szám alatti Külügyminisztérium épülete súlyos sérüléseket szenvedett. A tetőzet szinte teljesen megsemmisült, a déli homlokzat közepe eltűnt. A romossá vált épületrészek visszabontása után 1946-ra az épületet legalább felerészben lebontották. 1948-ban a tér felőli oldalon már csak a ház földszintje állt, 1849-ben pedig már az sem.

A **Dísz tér 3.** alatti Batthyány-palota is komoly károkat szenvedett, főként a dunai traktusban. A képeken látszik, hogy a téri homlokzat kisebb sérüléseket kapott csak, és a tetőzet helyreállítása után elfogadható állapotban volt (16. kép)

A téren a legsúlyosabb sérülést talán a **Dísz tér 4-5.** szám alatti épület szenvedte, ahol 1921 óta a pápai nunciátúra székel. A szükséges bontások után az épület homlokzati részének több mint fele elpusztult, az emeleti részen hét ablak-

tengelynyi szélességben. Homlokzati hiányát hamar visszafalazták, 1948-ban már tető alatt állt a ház.

A két következő kis épület közül a **Dísz tér 6.** szám alatti ház komolyabb károsodás nélkül élte át az ostromot, a **Dísz tér 7.** szám alatti épületnek tetőzete súlyosan, homlokzatának emeleti része kisebb mértékben sérült. Mindkét tetőzetet hamar megcsinálták, így a házak használhatóak lettek. Borbíró Virgil bánatára a tér északi oldalfalát jelentő **Dísz tér 8.** szám alatti épület kisebb repesztalálatokkal vészelte át a háborút. Ennek ellenére előbb két emelet magasságig, majd 1949-re teljesen lebontották a sok vitát kiváltó házat. A Honvéd emlékmű csupán néhány golyót kapott, de a park az ostromban, a romeltakarításban elpusztult, a fák pedig tüzelőként végeztek.

A nyugati térfal épületei közül a **Dísz tér 9.** szám alatti épületnek éppen a téri homlokzata szenvedhetett súlyos károkat, míg a várfal felőli oldal jó állapotban megmaradt. A téri homlokzatot visszabontották egy emelet magasságig, erkélyeit eltávolították, az egykor díszes homlokzat tagozatai szinte egyáltalán nem maradtak meg (17. kép).

A **Dísz tér 10.** számú épület homlokzatáról sem maradt fenn ostrom utáni fénykép, de az épület súlyos károkat szenvedett. A homlokzat 1948-ban az új tető alatt is rossz állapotban volt, tagozatai szinte értelmezhetetlenek voltak, a vakolat felső része sok helyen hiányzott.

A **Dísz tér 11.** számú, Ray Rezső által másfél évtizede kialakított homlokzat (és a téri szárny)

kiseb sérülésekkel megúsza a harcokat, amelyek intenzitásáról sokat elárul a homlokzaton látható golyónyomok nagy száma. Tetőzetét hamar kijavították, üresen várta további sorsát.

A szomszédos, **Dísz tér 12.** szám alatti épület olyan súlyos károkat szenvedett, hogy a tér leggyakrabban fotózott romépülete lett. A romeltakarítás és a visszabontás után a Dísz téri szárny fele maradt csak meg. A romeltakarítást túlélő jobb oldali Atlaszt gerendával támasztották ki.

A **Dísz tér 13.** szám alatti kicsi, klasszicista ház ugyanattól a találattól veszthette el északi részét, amitől a szomszédja a déli felét. A három kis homlokzati domborműből az északi elpusztult, a ház lakhatatlanná vált. A hiányzó falakat hamar visszafalazták, a tetőt megjavították, miközben a szomszéd épület fele még hiányzott.

17. kép A nyugati térfal, 1945; Kunszt János felvétele
(Lelőhely: Fortepan, 52129, Kramer István dr.)

A **Dísz tér 14.** szám alatti háznak az 1945-ös utcaképen még a teteje is megvan, de későbbi fotókon a homlokzati kapun és ablakokon át látszik a kerti fa és a budai hegyek feletti ég (18. kép). Az egyik legkülönlegesebb, igazi kordokumentumként szolgáló fénykép abban az állapotában örökítette meg a viszonylag épen megmaradt homlokzatot, amikor rikító fehér festékkel írták a lábazata fölé: „Szavazz a tanácsokra, az ötéves tervre, népünk virágzó jólétére, szavazz!”

A de la Motte–Beer-palota (**Dísz tér 15.**) kapualja akkor omlott be, amikor a bástyasétányi rész elpusztult. A homlokzaton komolyabb vakkolathiányok látszanak, de az épület utcai szárnya (a falképeket rejtő szobákkal) nem sérült. 1945-ben

18. kép A Dísz tér 14. 1949-ben
(Lelőhely: Fortepan, 32055)

a tulajdonosok műleírását készítették a romeltakarításban kiemelkedően aktív *Primusz János* építőmesterrel a ház állapotáról, majd a kisebb hibákat megjavították.

Mint korábban láttuk, a saroképület, a **Dísz tér 16.** szám alatti háromemeletes lakóház már Budapest bombázásának kezdetén, 1944 júliusában komoly sérüléseket szenvedett, lakói számára már akkor gyűjtést szerveztek. Az ostrom során az épület állapota tovább romlott. A tető és a felső szint súlyos károkat szenvedett. A háború után a kárelhárítás során a harmadik emeletet lebontották, az épület hamar új tetőt kapott – alacsonyabban és persze a sarokkupolák nélkül.

A tér déli részén álló **Honvédfőparancsnokság** is megszenvedte a háborút, a Dísz téri oldalon elpusztult a kupola és a tetőzet jórésze, de még 1949-ben is a főparkányig állt a hatalmas rom.

A MŰEMLÉKVÉDELEM KORA (1948-1989)

A háború által megrongált, romba döntött Dísz tér épületei közül, mint láttuk, többet azonnal biztonságba, legalábbis védőtető alá helyeztek. Három épületet (Külgyminisztérium, Honvédfőparancsnokság, Dísz tér 8.) érezhetően nem akart a demokratikus, majd a sztálinista államvezetés sem megvédeni, két épület (Dísz tér 12., Dísz tér 14.) pedig túl nagy sérülése miatt sokáig nem jutott óvó tetőzethez. Mindezt összefoglalóan mutatja be egy 1948-as légifotó részlete, vagy még pontosabban az 1949. május 21-én tartott

19. kép A Dísz tér 10. 1960 körül. (Lelőhely: Zakariás 1961 lsz.n.)

koszorúzásról készült filmhíradó, amelyben a tér szinte minden épülete látható¹⁵.

A vári épületek megrongálódása két váratlan lehetőséget rejtett magában: egyrészt feltárult és kutathatóvá vált az épületek múltja, másrészt lehetőséget kapott a városvezetés, az építészsakma a Vár arculatának újraformálására. A romos épületek helyreállítás előtti kutatása (vö. *Czagány István* komplex kutatási módszere) a hiteles helyreállítás ígéretével kecsegtetett, míg a rossz állapotú épületek helyreállításának magas költsége, illetve a hatalomra kerülő kommunista rezsim múlttellenes ideológiája a népszerűtlenné vált épületek és építészeti jellegzetességek pusztulása felé mutatott.

A Dísz téri épületek műemléki felújítása negyedszázadig tartott, ez alatt a legkülönbözőbb megoldásokkal találkozunk a házak műemléki helyreállításainál.

A legegyszerűbb megoldás a bontás volt. A Dísz tér 1-2. szám alatt a Külügyminisztérium épületének bontása 1949-ben a lábazat szintjénél állt meg a téri részen. A meghagyott lábazatot kerítésként használták a telek későbbi korszakaiban, de mivel a terepviszonyok miatt a tér felőli oldalon alacsony volt, belülről téglafallal magasították fel. A telken kezdetben barakkokat építettek, amelyeket a teherkapuvá alakított egykori Dísz téri főkapun lehetett megközelíteni.

A téren a legelső helyreállítás talán a legegyszerűbb feladat volt. A **Dísz tér 10.** szám alatti épület 1760 óta őrizte akkor kapott homlokzatát, amelyet a háború súlyosan megrongált. 1949-50-

ben állították helyre *Hell Géza* tervei szerint az egész épületet. A mindig a polgári barokk minta-épületeként számontartott kis lakóház helyreállítása után sokáig nagyon kiritt környezetéből, hiszen közvetlen szomszédjait évtizedekkel később újjították meg (19. kép).

A legegyszerűbb feladatot a legnehezebbek közül valók követték. A **Dísz tér 3.** alatti Batthyány-palota téri homlokzatának helyreállítása a sok korábbi átalakítás miatt rendkívül nehéz feladat volt. Az épület *Czagány István* vezette műemléki kutatása 1950-ben folyt: „A helyszíni műemléki feltárások főként a Dísz téri főhomlokzat architektúrájára irányultak. Mivel ennek a Giessler-tervrajza hiányzott a levéltárban talált anyagból, azért a helyreállítása csak a feltárt motívum-maradványok alapján történhetett meg. A homlokzatról történt vakolatleverések után előkerültek az 1748 és 1751 között épült palota architektúrájának falazott maradványai.”¹⁶ Nem sokkal később e kutatás alapján valóban rekonstruálták az épület főhomlokzatát, de feltehetőleg a hátsó homlokzat megmaradt barokk tervlapját és analógiákat is használtak, a falkutatás ugyanis közel sem tisztázott minden részletet. A homlokzat első két tervét *Riedlmayer Gyula* készítette 1951-ben és 1952-ben, ezeket azonban elvetették, és *Meczner Lajos* 1953-as terve szerint épült meg ugyanabban az évben az új, rekonstruált barokk homlokzat. Nem tudni pontosan, hogy a rekonstrukció mennyire hiteles, de a jól sikerült, bár kissé unalmas, sematikus homlokzatot azóta sem érte kritika.

A szomszédos épület (**Dísz tér 4-5.**), (20. kép), a pápai nunciatúra helyreállítása kiemelt fontosságúnak számított 1945 után. Ennek megfelelően *Kismarty-Lechner Kamill* már 1946-ban többféle helyreállítási tervet készített az épülethez: rajzolt áradó barokk díszekkel alakított homlokzati tervet a ház kapuján lovas angyalokkal, készített elegáns copf változatot, valamint egyszerűsége törekvő javaslatot is. A helyreállítás azonban nem indult meg, és a gyorsan forduló történelemben a pápai nunciatúra elvesztette épületét. 1950-ben már a Nyelvtudományi Intézet elhelyezése számára készültek új, egyre egyszerűbb megjelölést célzó tervek. A Meczner Lajos jegyezte 1953-as homlokzat végül a Dísz tér legunalmasabb új homlokzata lett, pedig a homlokfal mögött ekkor a Várat tervező, illetve a műemlékvédelmet irányító kiváló építészek dolgoztak (KÖZTI, FÖTI, OMF). A sikertelen felújítás oka lehetett az is, hogy miközben a homlokzaton vissza akartak térni a kremsmünsteriek barokk épületéhez, addig a homlokzat 1907-es felfalazását nem vették vissza, és a tető laposabb formáját is meghagyták.

A **Dísz tér 7.** szám alatti nem műemléki épület felújítása is megtörtént ugyanekkor, 1952–53-ban pár évtizeden belül harmadszor is módosult

Kismarty-Lechner Loránd (a Dísz tér 4-5-ön működő Kismarty-Lechner Kamill édesapja, *Lechner Ödön* unokaöccse) tervei szerint.

1956 után a szocialista főváros politikai bejelentést tett („Három év alatt újjáépítik a Vár lakónegyedét”¹⁷), és a helyreállítások a nyugati térfalon folytatódtak, ott is viszonylag könnyebb munkával. A kisméretű **Dísz tér 13.** homlokzatának kárelhárítása (1947) után csak jóval később nyúltak az épülethez. 1956-ban *N. Szabó István* kezdte meg a munkát, majd disszidálása után 1957–1958-ban *Dragonits Tamás* vette át. Az épülethomlokzat északi tengelye elpusztult, ott rekonstruálni kellett a homlokzatot és az össze-tört klasszicista domborművet is: „minden jellemző részletéből megmaradt annyi, hogy hitelesen fel lehetett újítani”-emlékezett *Dragonits*.¹⁸ Az elkészült épület valósággal világított két romos szomszédja között 1960 körül (21. kép).

Ezzel egyidőben történt meg a **Dísz tér 15.** szám alatti lakóépület helyreállítása is (22. kép). A homlokzat az 1890 körüli fénykép alapján készíthetett, míg a földszinti nyílások alakját feltehetőleg a sok új funkció határozta meg. Az emeleten visszakerültek a legkorábbi ismert rendszerbeli lizénák, ám a hőbörcsös vakolat használata nagyon idegenül hat ma is a homlokzaton. Bizo-

20. kép Dísz tér 4-5. 1907 előtt és 1971-ben

(Lelőhely: Fortepan 82343 részlete, BFL, Klösz György: Fortepan 253009, FÖMTERV)

21. kép Disz tér 13. helyreállítás közben és az 1970-es években
(Lelőhely: Zakariás 1961 lsz.n. és MÉM MDK Fotótár, ltsz.: 123145)

22. kép Disz tér 15. a helyreállított épület (Lelőhely: Zakariás 1961 21.kép)

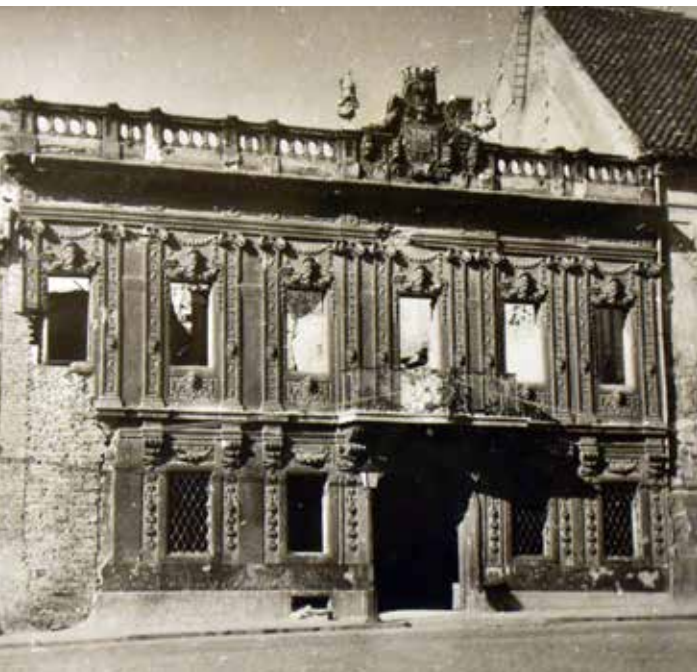
nyára nem ilyen vakolat volt a barokk épületen, és bizonyíthatóan nem így volt 1890 körül, az eredetihez még nagyon közel álló homlokzaton.

Borsos László végezte el a szomszédos homlokzat helyreállítását is, bevallottan szintén régi fényképek segítségével. A **Dísz tér 14.** szám alatti lakóház 1903-ból származó eklektikus, műkö homlokzatát a korabeli tervezők elítélték (23. kép). Horler Miklós 1955-ben így írt az épületről: „A Várnegyed képe sokféleségében, gótikus, barokk, copf és klasszicista mivoltában is egységes, nem tűri újabb stílusok képviselőinek betolakodását, erről egyetlen egy példa a Dísz tér 14. sz. ház esete meggyőzhet. A szecseszióval kevert neobarokk boltszekevény-formanyelv szinte kisír az együttesből, minél előbb jellegtelenné, szerényebbé kell változtatni arculatát.”¹⁹ Borsos László a tervezéskor, 1956. október 20-án „prepatens műkö homlokzat”-ként írta le (a prepatens orvosi kifejezés, a fertőzés korai szakaszát jelenti), majd kifejtette: „Az épület homlokzata a Várnegyed hangulatába nem illeszkedik be, ezért – figyelemmel a teljesen megmaradt utcai főfalra és változatlan nyílásokra – kívánatos lenne az eredeti

homlokzat visszaállítása. A felkutatott terv és fényképanyag azonban erre kielégítő támpontot nem adott, ezért a csatolt homlokzati rekonstrukciós kísérlet nem tekinthető végleges megoldásnak. Ha a vakolat leverésével nem találnánk megfelelő támpontot, úgy azt újra kell tervezni.”²⁰ Végül ez történt.

Műemlékfilozófiai kérdésként is megállja a helyét a feladvány: szabad-e egy jól érzékelhetően igényesen elkészült eredeti alkotást 50 év után elbontani, hogy helyére egy új, rekonstrukciós alkotás kerüljön. Részemről komoly veszteségnek tartom az 1903-as homlokzatnak unalmas rekonstrukcióval való felcserélését.

A **Dísz tér 12.** szám alatti kétemeletes lakóépület homlokzatának fele leomlott az ostrom alatt (24. kép). „A sétány felőli szárnyban 1947-ben történt helyreállítás, azonban a Dísz téri szárny romjai még több mint 10 évig idézték a háború emlékét. (...) 1956-ban az épület teljes helyreállítására készített tanulmánytervet Dragonits Tamás, amely 1959-60-ban valósult meg. A neobarokk átépítés nyomait teljesen eltüntetve a klasszicista állapotot állították helyre, illetve rekonstruálták.

23. kép A Dísz tér 14. homlokzata, 1950-es évek és 1971
(Lelőhely: BFL XV. 17.e.306.a. 0214. 2.fénykép és Fortepan, 253009)

24. kép A Disz tér 12. sz. ház 1896-ban és 1961-ben, Perehási Károly felvétele
(Lelőhely: FSZEK Budapest Gyűjtemény, ltsz.: bibFSZ01424354 és BFL XV. 17.e.306.a. 0213. 5.fénykép)

A homlokzatról eltávolították a neobarokk díszítéseket, a kaput közrefogó atlaszokat.”²¹

Dragonits így fogalmazott 1959-es műszaki leírásában a homlokzat helyreállításáról: „Az eredetileg klasszicista homlokzatról a későbbi neobarokk elemeket eltávolítjuk, és a lehetőséghez képest az eredeti klasszicista homlokzatot állítjuk helyre. Erre alapul szolgál a meglévő főpárkány, melyet kiegészítünk, az I. és II. emeleti ablakok keretei, melyeket az eredetivel azonos formával viszünk tovább a hiányzó ablakoknál. Az oszloppárkányok és a parapet alatti kiképzés szintén megvan és rekonstruálható. A szemöldökpárkányok léte csak erősen rövidüléséből felvett fényképpel igazolható, formai kiképzésére támpontunk nincsen, így azt analógiák alapján készítjük el. A földszinti ablakoknak csak a helyük biztos, ide megfelelő arányú ablakokat terveztünk az emeletiekkel azonos körülfutó keretesszel. A kapu eredeti kiképzése teljesen ismeretlen, de a fényképről valószínűsíthető, hogy íves kiképzésű volt. Ezért íves formában készítünk új kaput, a szomszédos klasszicista épületről vett analógia alapján, a lehetőség szerint tartózkodóan. (...)

Egyszerű sima kőlabazatot készítünk. A homlokzat durva sima vakolást kap, a földszinten rusztikázva. Meszelése 2 színben lesz tartva.”²²

Dragonits rekonstrukciója az emeleti szinten megfelelő volt, a földszinten azonban tévesen sávoztta a felületet. Különösen sokat tévedett a kapu rekonstrukciójában, erre már 1984-ben felhívta a figyelmet Sisa József: „Az architektúrával kapcsolatosan az a megjegyzésünk, hogy megítélésünk szerint a főhomlokzaton a kapu kissé szervezetlenül ül a földszinti falsíkon, s itt a közrefogó falmező kiképzése túl csupasz. Ilyen kaput a magyar klasszicista építészetben nem ismerünk, rekonstrukciójához egyetlen támpont egy homályos és épületünket erős rövidülésben ábrázoló archív fénykép volt, mely nem adott elég és megfelelő információt. A kapuzat tagoltabb és az architektúrához szervesen kapcsolódó megoldása egy lehetséges korrekció 1959-60-as helyreállítás nyomán létrejött állapoton.”²³ Ma már rendelkezésre állnak a klasszicista épületet ábrázoló fotók, amik alapján talán meg lehetne szerkeszteni a kaput és a földszint díszítését. A neobarokk homlokzat rekonstrukciójához viszont minden rendelkezésre

állt volna Dragonits Tamásnak, csak a korszellem és esetleg személyes ízlése tiltakozott ellene. Ma már talán sajnálhatjuk, hiszen egy izgalmas neobarokk alkotást veszítettünk el egy klasszicista rekonstrukcióért.

A nem műemlék **Dísz tér 16.** szám alatti, elátkozott sorsú magasház nagyon megszenvedte a háborút. Rossz állapota miatt kétemeletesre visszabontott maradványa is folyamatos figyelmet követelt. Kisebb helyreállítás (1953-54) után a homlokzatokat a térfal többi épületével egyidőben „fixálták”, majd 1958-60-ban leegyszerűsítve újították meg: „a ház mind méretét, mind architektúráját tekintve szerencsésebben illeszkedik a vár, illetve a Dísz tér és a sétány összképébe.” – írta az épületről neves kutatója, ifjabb *Bibó István* 1984-ben²⁴. A valóban szerencsétlen sorsú épület helyreállítása után a korábban még megmaradt csekély értékeit is elvesztette, különösen a tér felőli homlokzata vált igazán jellegtelenné a budai vár egyik legforgalmasabb pontján (25. kép).

A Dísz téri épületek helyreállítása az 1960-as években is folytatódott, és az évtizedben be is fejeződött. A szintén nem műemlék **Dísz tér 6.** szám alatti, 1930-ban (újja)épült lakóház viszonylag jó

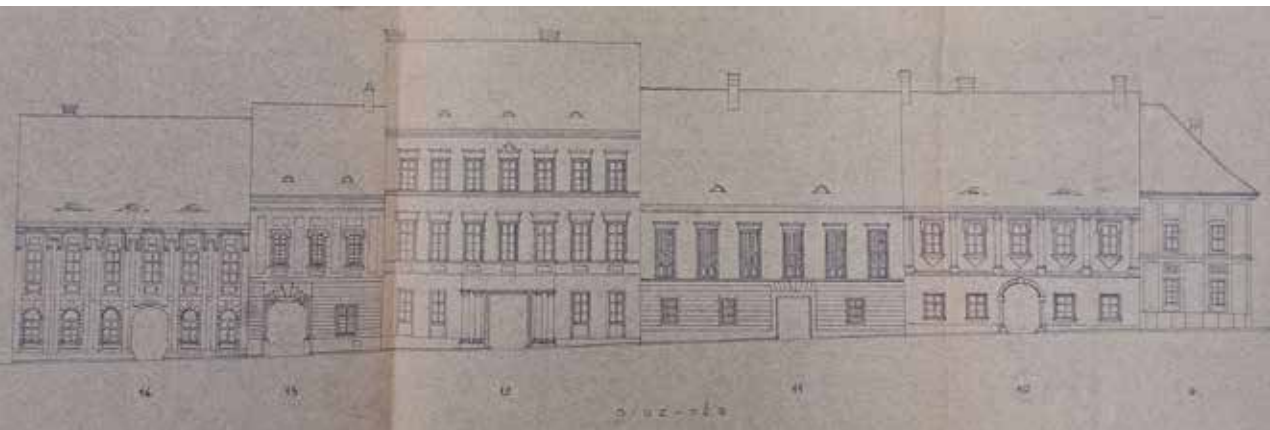
állapotban, vakolatsérülésekkel élte túl a háborút. Helyreállítására csak 1965-ben készített felújítási tervet a Lakóterv, szinte műemléki gondossággal: „A homlokzatok eredeti formában és tagozatokkal állítandók helyre.”²⁵

Az 1960-as évek közepén a két oldalsó térfalból már csak két épület helyreállítása nem történt meg (26. kép).

A **Dísz tér 11.** számú épület viszonylag szerencsésen vészelte át a háborút (27. kép). A *Ray Rezső* által 1931-33-ban kialakított homlokzatának falkutatását *Gerő Győző* (BTM) végezte 1958-ban és 1961-ben. Gerő talált középkori, barokk és klasszicista elemeket is, de mégis az alábbi helyreállítási javaslatot tette: „Az épület homlokzatán és a kapualjban nem kerültek elő olyan nagyobb jelentőségű középkori maradványok, melyeknek helyreállítása különösebben fontos lenne. A klasszicista állapot sem állítható vissza, mivel a megmaradt részletek nem elegendők annak rekonstruálására. Épp ezért a homlokzat a második világháború előtti Ray-féle állapotnak megfelelően állítandó helyre.”²⁶ Mégsem ez történt: fényképekből (helyesebben fényképek részleteiből) a barokk-klasszicista homlokzatot rekonstruálták Dragonits Tamás tervei szerint,

25. kép A Dísz tér 16. homlokzata Horthy Miklóssal és fehér lóval, 1938-ban és az 1960-as években, Perekházy Károly felvétele (Lelőhely: Fortepan, 32184, Pálinkás Zsolt és BFL XV. 17.e.306.a. 0216.89.kisdoboz)

26. kép A nyugati térfal részlete 1965-ben (Lelőhely: MÉM MDK Tervtár, ltsz. 1328)

aki a feladatokat 1959-ben így határozta meg: „A középkori eredetű ház homlokzatát többszörösen átépítették, majd a legvégül kialakult klasszicista architektúrát is megváltoztatták. A helyreállítás során erre a klasszicista állapotra kívánunk visszatérni. A főpárkányt a meglévő szerinti megjelenésével kijavítjuk, az emeleti ablakokat kicse-

réljük. A szemöldökpárkány köveit kijavítjuk, a szárkeretet vakolattal képezzük ki, a könyöklőket kőből készítjük el. Az övpárkányt leverjük és újat húzunk helyette.”²⁷

Bár az egyik legszebb várbeli homlokzatot alakította át egy egyszerű épület egyébként szintén szép, de rekonstruált látványa kedvéért, Dra-

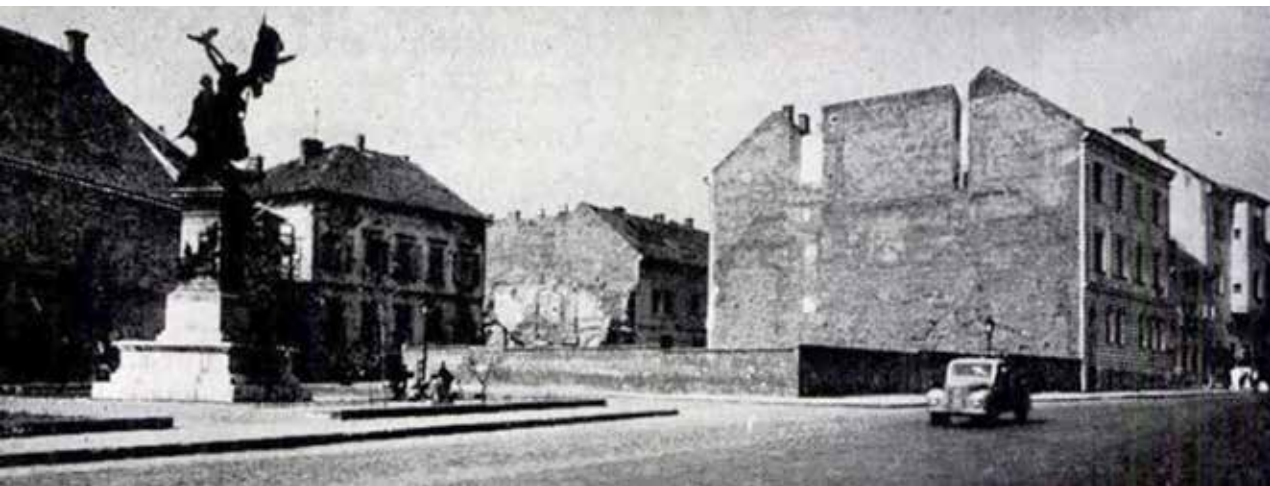
27. kép A Disz tér 11. falkutatás után, 1961-ben és 1968-ban (Lelőhely: BFL XV.17.e.306.a.211. 21.fotó és BFL XV.17.e.306.a.211.)

gonits ellenérzése az akkor pár évtizedes Ray-féle épülettel szemben érthető.²⁸

A nyugati térfal északi szélő épületének helyreállításáról kevés tudásunk van, noha Meczner Lajos, a várbeli helyreállítások egyik vezetője ebben az épületben lakott. Az 1965-ös térfalrajzon még helyreállítatlan állapotban látjuk, egy 1971-esnek datált fényképen pedig éppen felállványozva. Helyreállítása az 1960-as évek végén, az 1970-es évek elején történt. Bár a téri homlokzattal megegyező, várfal felőli homlokzata hibátlan állapotban megmaradt, a tér felé sem második emeletét, sem pedig erkélyeit (erkélyét) nem rekonstruálták. Az 1869-ben felépített homlokzatra emlékeztető, de redukált változat jött létre, még így is bájos formában.

Az északi térfal problémáját az idő oldotta meg. A **Dísz tér 8.** szám alatti, a háború előtt ötemeletes lakóházat a műemlékes szakemberek komoly ellenérzésekkel kezelték, maradványai

A pár hónappal később módosítva kiírt pályázat bírálóbizottságába tapasztalt szakemberek is bekerültek (Gerő László, Reischl Antal, Janáky István, Zádor Mihály). A pályázati cél a megfelelő illeszkedés volt, kerülve „mind a hangos, mind az archaizáló megoldást.”²⁹ A pályázatot Farkasdy Zoltán nyerte, az épület terveit 1965-66-ban készítette, a kivitelezés 1966 és 1970 között folyt. A tér felőli földszinten a Muskétás étterem 1969 augusztusában nyílt meg. Farkasdy (és társa, Kenessey Attila) alkotását elismerően emlegeti azóta is az építészszakma, fogadtatása a korszakban is pozitív volt. Farkasdy a Várnegyedben több épületet is tervezett, így korabeli méltatói szerint „Farkasdy Zoltán szerepét a várnegyed modern rekonstrukciójában Venerio Ceresoláéhoz hasonlíthatnánk, aki a barokk Buda megteremtésének volt mestere.”³⁰ Az épület későbbi megítélésére talán némi fényt vet, hogy a Műemlékvédelem táguló körei című kiállítás katalógusában³¹ nem javasol

28. kép A Dísz tér 8. üres telek, kerítéssel. 1960-as évek (Lelőhely: Magyar Építőművészet 21 [1972] 2:58.)

1949-re teljesen eltűntek. Az 1960-as évek elejére már a Tárnok utcai „magasházakat” is viszszaosztották: a Tárnok u. 4., 8. és 22. szám alatti épületek egyaránt kétemeletesként maradtak meg, alig kiemelkedve egyemeletes környezetükből (28. kép).

1963-ban „Budapest Főváros Tanácsa Végrehajtó bizottsága országos nyilvános tervpályázatot hirdetett) a Dísz tér 8., és a Szentháromság tér 7-8. alatti telkek beépítésének megtervezésére.”

ták a szakemberek a ház műemlékké nyilvánítását, míg más Farkasdy-féle foghíjbeépítés szerepelt a listán.

A tér déli térfalának problémáját nem tervpályázat, hanem szintén az idő, illetve a bontócsákány oldotta meg. Az 1949-ben még főparkányáig álló Honvédfőparancsnokság (és a Honvédelmi Minisztérium alkotta épületömb) helyreállítására nem került sor, 1953-ra az első emeletig bontották vissza a téri középírzalit meghagyásával.

A hatvanas évek elejére már csak a magasföld-szintig állt az épület a Dísz téri rizalit kivételével, majd ezt a kiemelkedő elemet is lebontották, és az évtized végére kialakult, a következő 50 évben pedig állandósult a magasföldszint (lábazat) magasságáig álló, romszerű látvány.

A tér középső részének, zöldfelületének története az 1945 utáni időszakban nem túl változatos. A Honvéd emlékmű ideológiailag megfelelő volt az új és újabb hatalomnak, így helyén maradhatott. A romok eltakarítása után a középső rész íves végű kialakítása megmaradt, közepén fűvel alakított járdaszíggé vált. A tér és a kis park felújítására csak a Dísz tér 8. szám alatti új épület elkészülte után került sor. A téren a közutat is szabályozták, táblaszigetekkel irányították a forgalmat, és parkolóhelyek tömegét alakították ki felfestéssel.

A Dísz tér az egyre növekvő turizmus fontos helyszínévé vált, s az 1970-es évek közepére elnyerte végleges(nek hitt) formáját. A történeti épületeket többet nem változtatták meg, de a romló homlokzatokat az 1980-as években sorban (például Dísz tér 3., 13., 15.) felújították. Két telek sorsa nem dőlt el ekkor: az 1988-ban elkészült részletes rendezési terv is két problémát detektált a területen. *„A Dísz tér 1-2. számú saroktelek beépítése közintézmény számára javasolt épület. (...) Az új beépítésnek olyan szerepet is szántunk, ami mindezt kiküszöböli és biztonságos módon vezeti be a gyalogosan érkezőt a Dísz térre. Az épület zárt udvaros átjáróház, átmenő üzletud-*

*varral (...). Az új beépítés magassági korlátozását igen kritikusan állapítottuk meg, ugyanis a volt Batthyány-palota tömege meglehetősen kimagaslik a mellette lévő beépítések közül, és ezért az új beépítést ennél alacsonyabb párkány- és gerincmagassággal szabályozták.”*³² Az üres telek beépítésére több elképzelés is született, ám egyik sem volt elég meggyőző, így a tér 1990-től sokat kritizált bazárként működött (29. kép).

A másik problémás rész az ún. HM-telek volt, ennek rendezésére 1989-ben szintén új beépítést javasolt a terv, követve a múlt századi beépítés vonalát, nem túllépve a környező épületek párkánymagasságát, *„az épületegyüttes földszintjét a nagyközönséget is szolgáló elsősorban vendéglátó célokra kell kialakítani, s azon a gyalogosforgalmat át kell vezetni a Dísz térről a Szent György térre.”*³³

A két neuralgikus pont ellenére a műemlék-védelem készre jelentette a Dísz teret, amely így érte meg az 1989-90-es rendszerváltást.

HIVATKOZÁSOK

- BFL – Budapest Főváros levéltára
- BTM – Budapest Történeti Múzeum
- FKT – Fővárosi Közmunkák Tanácsa
- FSZEK – Fővárosi Szabó Ervin könyvtár
- MÉM MDK – Magyar Építészeti Múzeum – Műemlék-védelmi Dokumentációs Központ
- Zakariás 1961 – Zakariás G. Sándor: Magyarország művészeti emlékei 3. Budapest, 1961.

29. kép Beépítési tervek a Dísz tér 1-2. sz. üres telekre, 1989
(Lelőhely: a színes kép ismeretlen; Műemlékvédelem 33 [1989] 4:293.)

JEGYZETEK

- 1 Jelen cikk a Dísz tér történetét tárgyaló építéstörténeti dokumentáció néhány fejezetének sokszorosán rövidített, egyszerűsített változata.
- 2 Tervei: BFL XV.17.d.329.6496 1-4.f.
- 3 Rostás Péter: *Budapest, I. Dísz tér 1-2. Az egykori Külügyminisztérium épülete. Művészettörténeti dokumentáció. Kézirat.* 2019. 14–21.
- 4 *Építő Ipar* 35 (1911) 19:202.
- 5 *Budapest műemlékei* 1. Szerk.: Horler Miklós-Pogány Frigyes. Budapest, 1955. 326.
- 6 In memoriam Meinig Artúr. *Művészet* 3 (1904) 315.
- 7 Borsos László, a homlokzat későbbi lebontója szerint.
- 8 *Pesti Napló* 59 (1908) 33:10.
- 9 BFL XV.17.d.329 – 6519, 3.f.
- 10 Ney Géza: A budai Várról. *Építő Ipar-Építő Művészet* 41 (1917) 19:116-17.
- 11 *Statistikai Évkönyv* 1928. Budapest, 1930. 7–8.
- 12 A Dísz tér 10. számú épület belső részeit a korábban már említett ifj. Szepeßy Sándor tervei alapján újjátették fel 1933-ban, feltehetőleg erre utal a cikk szerzője.
- 13 Korhűekké alakítják vissza a budai Vár korszerűsített épületeit. *Pesti Hírlap* 63 (1941). 151:1.n.
- 14 *Budapest* 1945 50.
- 15 <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=9917,00.51-től>
- 16 Czagány István: Komplex kutatási módszer az építéstörténeti és helytörténeti tudomány szolgálatában. *Építés- és Közlekedéstudományi Közlemények* 12 (1968) 1-2:84–88.
- 17 Három év alatt újjáépítik a Vár lakónegyedét. *Magyar Nemzet* 14 (1958). 93:5.
- 18 Dragonits Tamás: *...szemtanúság...* Budapest, 2014. 57.
- 19 *Budapest műemlékei* 1. Szerk.: Horler Miklós-Pogány Frigyes. Budapest, 1955. 120.
- 20 BFL XV.17.d.329 – 6472. 119–120.f.
- 21 Sisa József: *Budapest, I. Dísz tér 12.* Tudományos dokumentáció. Fővárosi Ingatlankezelő, Műemléki Osztály. Kézirat. 1984. 15. Zakariás topográfiájában Papp Oszkár szerepel az épület helyreállítójaként: Papp a megmaradt falképeket restaurálta.
- 22 MÉM MDK Tervtár, ltz. 1413.
- 23 Sisa József: *Budapest, I. Dísz tér 12.* Tudományos dokumentáció. Fővárosi Ingatlankezelő, Műemléki Osztály. Kézirat. 1984. 19.
- 24 Bibó István: *Budapest, I. Dísz tér 16.* Tudományos dokumentáció. Fővárosi Ingatlankezelő, Műemléki Osztály. Kézirat. 1984. 11.
- 25 A homlokzat terve, részlet, 1965, Lakóterv. BFL XV.17.d.329-6520 17.f.
- 26 BFL XV.17.e.306.a.0211.
- 27 MÉM MDK Tervtár, ltz. 1334
- 28 A még romos épületben óvoda működött, amely 1959-ben költözött át a Batthyány-palotába. Erről filmhíradó is készült, amelyben mindkét épület feltűnik: <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=15139>
- 29 MÉM MDK Tervtár, ltz. 1328
- 30 Csák Máté: Várnegyedi lakóház, Budapest I., Dísz tér. *Magyar Építőművészet* 21 (1972) 2:58-60.
- 31 *A műemlékvédelem tárgulói körei Az Országos Műemlékvédelmi Hivatal kiállítása* (Kiállítási katalógusok Budapest, 2000 | Könyvtár | Hungaricana
- 32 Sedlmayr Jánosné: Új beépítések a budai vár részletes rendezési tervében. *Műemlékvédelem* 33 (1989) 4:283–293.
- 33 Sedlmayr Jánosné: Új beépítések a budai vár részletes rendezési tervében. *Műemlékvédelem* 33 (1989) 4:291.

A BUDAI VÁRNEGYED ELSŐ RENDEZÉSI TERVE

BEVEZETÉS

A budai Várnegyed második világháború utáni helyreállítása és területrendezése jelentős korszaka volt a magyar műemlékvédelem fejlődésének. Az ostrom során súlyosan megrongálódott városrész egy kis területen koncentrálódó, kiemelkedő történeti értékű területegység, amelyről a helyreállítás kezdeteitől fogva, mint egy a várostól védett, de ahhoz városképileg és funkcionálisan kapcsolódó egységben gondolkoztak. Rendezésének folyamata és a róla szóló szakmai és társadalmi diskurzus összefonódott a területi alapú műemléki gondolkodás kialakulásával és a korszak meghatározó műemléki elveinek hazai megszilárdulásában is meghatározó szerepet játszott. Ez a szemlélet időnként összefogta és elősegítette, bizonyos esetekben – a korai szakaszban még sokszor tisztázatlan elvek miatt – lassította, hátráltatta is a munkát. Akárcsak a még romeltakarítási szakaszban visszaköltözni próbáló helyi lakosság, akik öntevékenyen, barkácmegoldásokkal igyekeztek minél előbb lakhatóvá tenni otthonukat.

A háborús sérülések továbbá felfedtek olyan, korábban ismeretlen, de így kutathatóvá vált épületmaradványokat és falfelületeket, amelyek először általánosan szűkegessé, majd a tervezés alapjává tették az építéstörténeti tudományos dokumentáció gyakorlatát. Adott volt a helyzet, hogy műemléki helyreállításokról, rekonstrukcióról és a műemléki környezetben történő új beépítések módjáról alkotott elképzelések egy zárt, történelmi rétegekben gazdag, ugyanakkor élő és folyamatosan fejlődő városi szövetben bontakozhassanak ki. Az építészek, műemléki szakemberek és művészettörténészek által felvetett kérdések és javaslatok számos tervváltozatot és nyilvánosan zajló vitát eredményeztek az évtizedek során.

Dragonits Tamás pályája a helyreállítás korai időszakában indult, és végül meghatározó alakja lett az ezt követő évtizedek műemléki munkájának. 1947 óta a Várnegyed egyik kulcsfigurája, számos épületének helyreállítója, ma is az Uri utca lakója. „Dániás” építész, aki hazatérte után, még tanulmányai mellett kezdett a FŐTI műemlékek helyreállításával foglalkozó csoportjában dolgozni. A Várnegyed rendezése és utcafépi vizsgálata 1951-től a KÖZTI tudományos és műemléki osztályán folytatódott, ahol már 1954-

ben *Dragonits* helyettesítette *Meczner Lajos* főmérnököt az 1. tervezőcsoport élén, majd a következő évtől átvette a csoport vezetését. Az 1950-es évek végétől, a VÁTI országos műemléki feladatokkal foglalkozott, de máig gondoskodó figyelemmel kíséri a Várnegyed sorsát.

AZ ELSŐ RENDEZÉSI TERV

Az ostrom után azonnal megindult a Várhegy ügyeivel való foglalkozás. A MOB által előterjesztett köz- és magánépületek helyreállítására vonatkozó első irányelveket és a területen minden beavatkozásra kiírt építési engedélykötelezettséget az FKT 1945. október 23-án fogadta el.¹ A hatékonyság érdekében helyszíni kirendeltséget állítottak fel, majd a feladatok ellenőrzésére és finanszírozására létrejött a Várnegyed Beruházási Vállalat, 1949-ben pedig *Meczner Lajos* nyomására megalakult a Várbizottság. Ezt követően indultak meg a legsürgetőbb tervezési és építési feladatok, amelyek aztán folyamatosan próbáltak igazodni a változó körülményekhez. A közben felmerülő vitás kérdések a megvalósítás mindenkori legkorszerűbb, legideálisabb és legidőtállóbb módjáról szóltak.

Bár a hatósági és intézményi kereteket már 1945-ben elkezdték kijelölni és biztosítani, és a téma folyamatosan napirenden volt a következő évtizedekben, az államosítás, a vállalatosítás és az önkormányzati-fővárosi-állami hatáskör kérdésének változásai, a Nagy-Budapest projekttel a háttérben,² gyakran visszavetették a munka hatékonyságát. A budai Várnegyed második világháború utáni helyreállítása felölelte a huszadik század második felét. E hosszú korszakot viták, átszervezések és kísérletező megoldások kísérték végig. Elhúzódó jellegében gazdasági, politikai és szakmai tényezők is közrejátszottak, amelyek meghatározó szerepet játszottak a műemléki munka alakulásában.

A Várnegyed első részletes rendezési terve 1948-1949-ben készült a FŐTI *Csemegi József* vezette Városépítési Osztályán.³ A tervek támaszkodtak az FKT által 1945-ben elfogadott irányelvekre, a tervezést *Gerő László* és *Meczner Lajos* vezették *Pogány Frigyes* ellenőrzése mellett. Ezek a tervek egyszerre szolgáltak állapotfelmérésként és átfogó városképi koncepcióként.

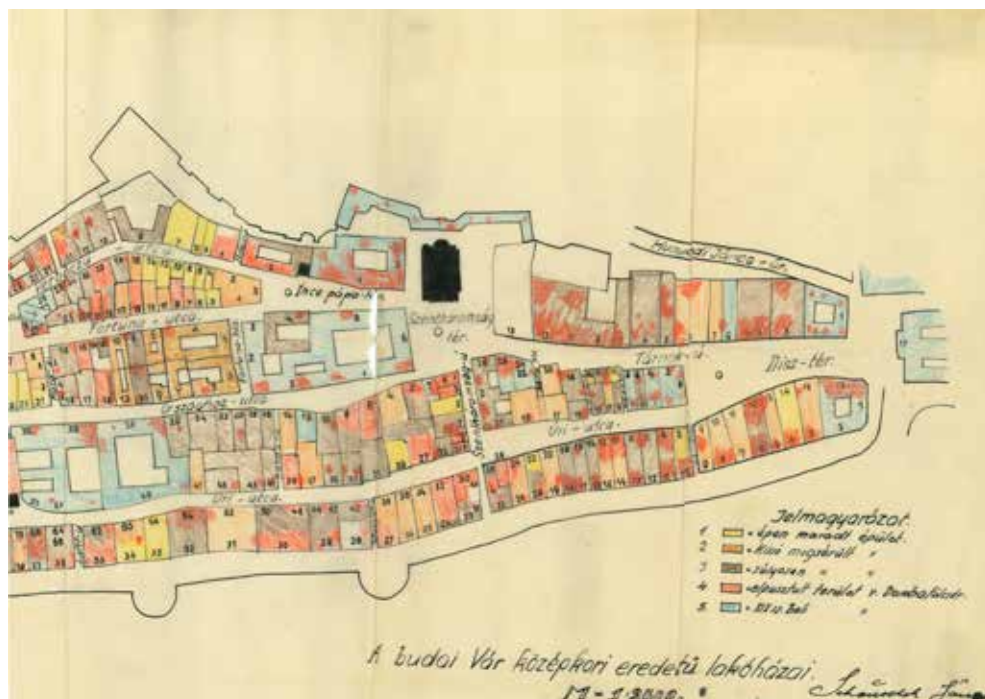
Az elkészült vezérszintes felmérés minden földszinti alaprajzot, tetőformát és utcaképet rögzített. Jelölte az épületek korát, állapotát, a károsodások mértékét és javaslatokat tett a szükséges beavatkozásokra. Másfelől a konkrét épületeken és azok hiányán túl, részletesen összegyűjtötte a városképi szempontból döntő jelentőségű általános jellegzetességeket is. A teljes dokumentáció így évtizedekre előre meghatározta a rekonstrukció kereteit (1. kép).

Elsődleges szempont volt a városkép egységének megőrzése. Ennek az egységnek a legfontosabb alkotóelemei között meghatározták az eredeti beépítési vonalakat és térarányok fenntartását, az utcaképek és térfalak zárt befejezettségét, a viszonylag széles utcák középkori jellegű tört vonalvezetését, valamint a házak enyhe törésekben egymáshoz csatlakozó hullámzását. A Várnegyed hagyományosan „szabálytalanul, sűrűn sorakozó kis épületekből alkotott, bizonytalan vonalvezetésű, zárt hosszanti utcákból állt, melyeket csak ritkán szakítottak meg keskeny keresztutcák és itt-ott a kis zárt terek.”⁴ Különösen fontos szempont

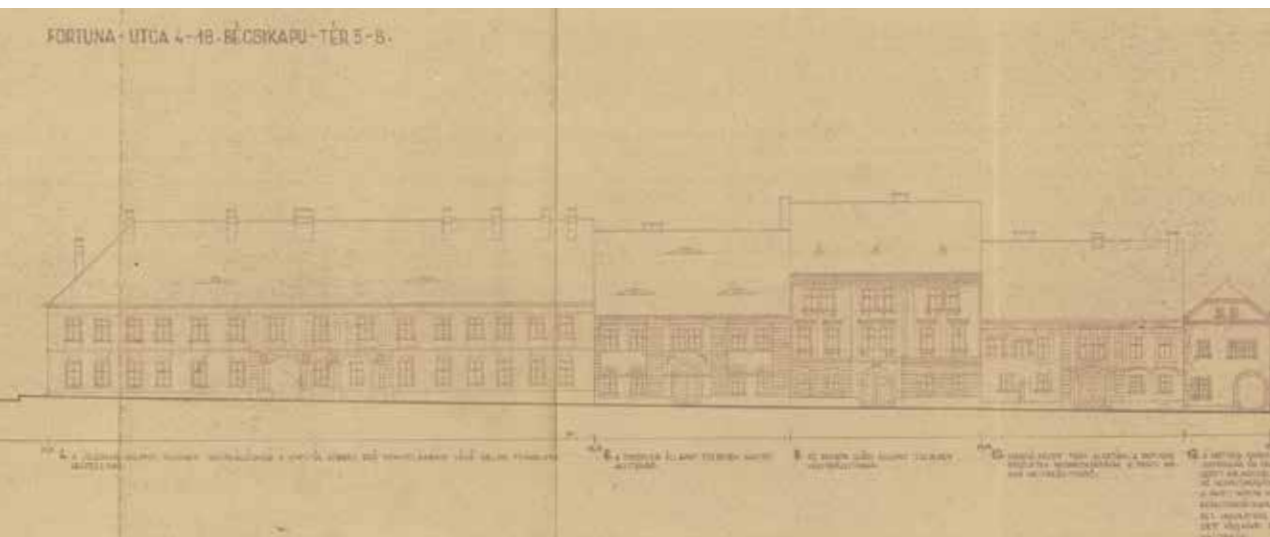
volt a tér beszűkítése megfelelő térfalak kialakítása által a Dísz, Szent György, Bécsikapu, Sentháromság és Kapisztrán tereken. Utóbbiak esetében a térszint süllyesztésével is számoltak.

A tetőkkel kapcsolatban megállapították, hogy a kettős hódfarkú cseréphéjjal fedett, az utcai ereszzvonallal párhuzamos gerincvonalú tetők lejtése történelmileg meredek, párkánymagassága alacsony. Fontos városképi mozzanat továbbá a párkány- és gerincvonalak ingadozásának játéka. A homlokzatok jellemzőinél szerepelt az egyszerű, kiugró ereszpárkányos, vakolt és színezett kiképzés, a nyugodt nyílásritmus és olyan részletek, mint fa-ablakkeretek használata. Javaslatokat tettek az eredeti beépítési vonalak, térarányok megőrzésére és sematikus az új homlokzatok karakterére.⁵

Az értékalkotó tényezők után rögzítették azokat is, amelyek viszont értékromboló hatással bírtak. Ilyenek a merev vonalú utcavezetés, az el-túlzott tömegek, hirdetőoszlopok, táblák, „hangos” elemek (például a József főherceg-palota gazdagon díszített homlokzata és kerítése), túl

1. kép Schauschek János háború utáni várnegyed felmérése, színezett térkép (Lelőhely: MÉM-MDK Tudományos Irrattár, ltsz.: K 1986. Péczely Béla hagyatéka. Budapest háborús káraival kapcsolatos iratok)

2. kép A Fortuna utca 4–18. és a Bécsikapu-tér 5–8. szabályozási terve, FŐTI, 1950.
(Lelőhely: MÉM-MDK Tervtár, ltsz.: 01652. Vári utcaképek szabályozási terve. Fővárosi Tervező Iroda, 1950.)

urbánus utca-, és házszámjelzések, sívár burkolatok és a foghíjak hiányzó tömegei voltak.⁶ A városképi vizsgálat eredményei tehát, az FKT 1945-ben elfogadott előírásaival összhangban, a magas, erősen díszített épületek visszabontását támogatták. Ebben a felfogásban távolították el az első terv értelmében az Uri, Tárnok és Országház utcák mentén álló bérházakat⁷ és a szentháromság téri Pénzügyminisztérium felsőbb emeleit is (2. kép).⁸

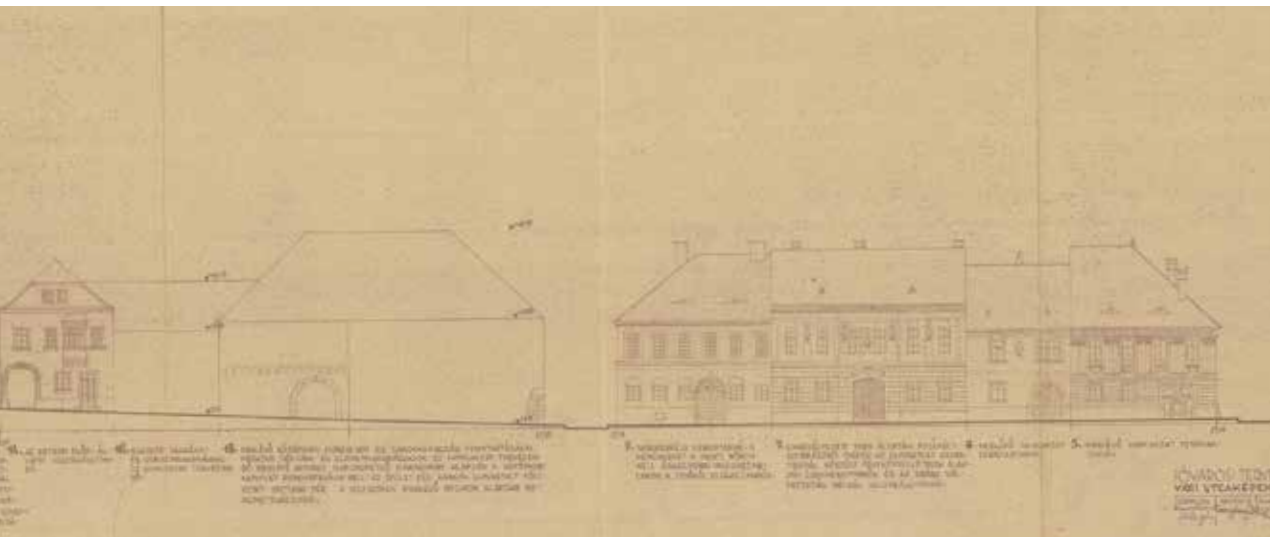
ÚJ ÉPÜLETEK MŰEMLÉKI KÖRNYEZETBEN

Ezek a felmérések előkészítették az új beépítések alapelveit is. A helyreállítás kiindulópontja az volt, hogy „*amit lehet, eredeti állapotába kell visszaállítani*”.⁹ A korai dokumentumokban még vegyesen szerepeltek helyreállítás, újjáépítés, visszaépítés fogalmai, és nem határozták meg pontosabban sem a visszaállítás módját, sem azt, hogy melyik korábbi állapot tekinthető eredetinek vagy milyen mértékű romosodást lehet visszaállítani. A következő években ezek a keretek a szakmai diskurzusban az épületkutatások elkezdésével párhuzamosan kezdtek tematizálódni és tisztázódni.¹⁰

Az első irányelvek a beavatkozásokat két feladatra osztották: ezek a (bármilyen romos, de)

még helyreállítható építészeti emlékek megóvása és a teljesen elpusztult épületek helyének betöltése voltak. Nem jelölték ki egyértelműen ezek határait, sok helyen teret engedve az egyéni döntéseknek. Ugyanakkor szürke zónában hagyva azokat az épületeket, amelyek nem csak részleges kiegészítésre szorultak, de nem is pusztultak el teljesen. *Dercsényi Dezső* 1952-ben úgy fogalmazott, hogy „*építészeti szempontból esetleg igen nagy százalékú (50–75%) károk esetén is helye lehet műemléki restaurálásnak, ha az emlék jellegzetes részei azt lehetővé teszik.*”¹¹ A Budapesten elkezdett károk – például Varsóval ellentétben¹² – kevesebb esetben indokolták az elpusztult épületek teljes visszaépítését, hiszen a vári házak kevesebb, mint 10%-a pusztult el.¹³ Ezért az új épületek helyett, itt először a műemléki helyreállítás különböző módjainak és megfelelő mértékének megállapítására esett nagyobb hangsúly.

A Várnegyed rendezésének talán legtöbbet vitatott kérdése mégis a teljesen elpusztult épületek helyének betöltése volt. A városképben jelentkező hiányok nagyobb műemléki veszteséget jelentettek, mint amekkora arányban számszerűen előfordultak az épületek között. Az első rendezési terv részeként, a *Dragonits Tamás* közreműködésével készült utca és homlokzati rajzokon már jelölték az új épületek és homlokzatok szükségét. A legtöbb esetben született konszenzus a magas-

ságot, a beépítés vonalát, a tető szerkezetét illetően is. Jelezték továbbá a megfelelő tömeget, lábazat- és párkánymagasságot. Az új homlokzatok kiosztása, nyílásritmusa, szomszédokhoz való illeszkedése viszont minden esetben egyedi szempontokat igényelt.

Egy 1952-es tervpályázati hirdetmény már rögzítette, hogy alapvető követelmény az új épületekkel szemben, hogy beépítési vonalukkal, arányaikkal, ereszmagasságuk- és tetőzetük játékaival illeszkedniük kell a műemléki környezet-höz és a városképhez. Szerkezetükkel, formájukkal és anyaghasználatukkal azonban saját korukat kell megmutatniuk.¹⁴

Megjelent az a szemlélet, amely szerint Budapesten „nem óhajtunk új régít, új műemléket építeni, semelyik történelmi stílusban sem, és megkívánjuk új épületeinktől azt, hogy mind belsően, mind külsőben a ma kíváncsi, építőanyagai és építésmódja szerint, mai szerkezetekkel és egyszerű formában készüljenek (melyek a nézőt nem ejtik tévedésbe az épületek kora felől).”¹⁵ Elmondható tehát, hogy már az első irányelvek is a modernizmusra számítottak, mint történelmi környezetben és folyamatosan változó városi szövetben egyaránt illeszkedni képes építészet. „A környezethez való kapcsolódás pedig talán itt még mélyebben gyökerező diszciplína, mint bármely elmúlt korszakban.”¹⁶

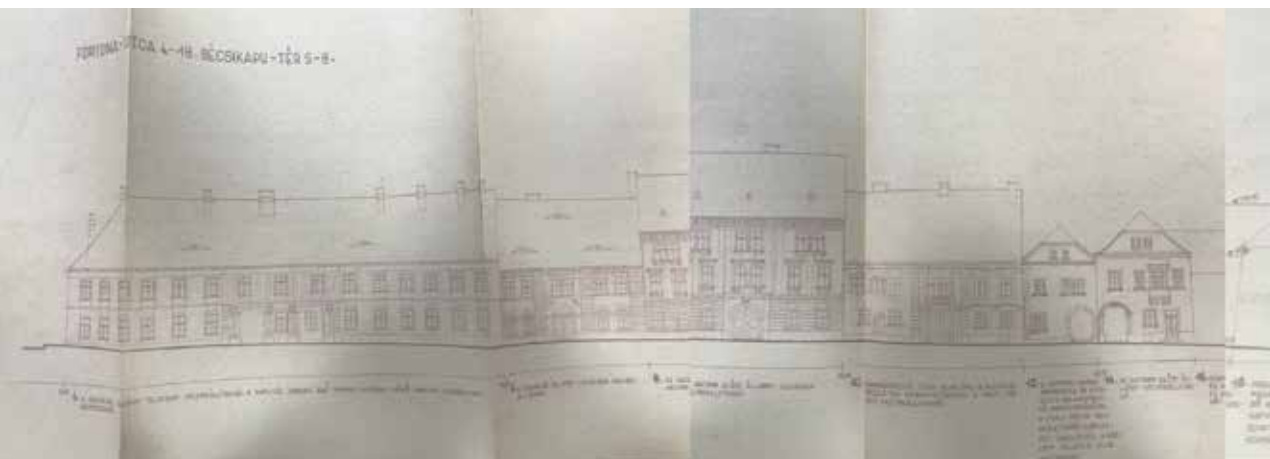
Ez a megközelítés összhangban állt a felismeréssel, hogy a Várnegyed kialakítását mindig

az adott kor építészeti és társadalmi igényei formálták, így az új beépítések módja is „a Várnegyed alakulásából önként adódik.”¹⁷ A Várnegyed házai a terület történeti fejlődésének értelmében a mindenkor lakók igényei szerint épültek fel. Minőségi és korszerű, de szerény és egyszerű polgári házakként, amelyek változatosak, saját korukat, funkciójukat visszafogottan képviselik. Sokszínűségük önmagában jellemzője közös egységüknek.

A következő években azonban kiderült, hogy „korszerűség”, „egyszerűség” és „illeszkedés” fogalmait ki-ki máshogy értelmezi. Ezért először a hangsúly jelentősen a közös egységre helyeződött, később pedig emiatt a közös, mégis sokszínű egység miatt került szóba, hogy az új beépítések terveit sok, különböző tervező közt kell kiosztani, hogy az összkép meg tudja tartani heterogén jellegét. Mindenesetre az első kísérletezések „biztosra akartak menni” és semlegesnek ható formákra törekedtek, hogy kortárs módszerekkel tudjanak feltűnés nélkül illeszkedni a műemléki környezetbe. Ez a felfogás hamarosan a budai várban egyedülálló, ám a vele szemben felmerülő kritikák nyomán kissé pejoratívan Nikotexnek nevezett, rövid építészeti korszakhoz vezetett.

NIKOTEX

A foghíjak beépítésének első megoldásai a szocialista realizmus rendeletbe foglalásával párhuzam

3. kép Fortuna utca 12-14-16. számú házak a Kard utca felé nézve, 1960
(Lelőhely: Fortepan/Kotnyek Antal. Képszám: 21800)

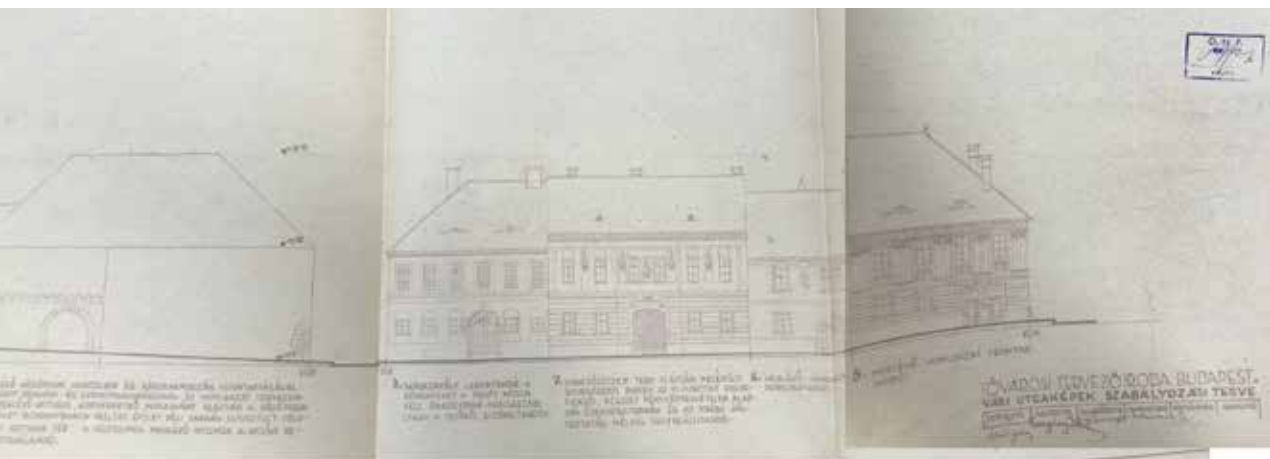
mosan alakultak ki. Nem teljesen függetlenül tőle, amennyiben az ötvenes évek klasszicizáló építési módja és tervezői gyakorlata valószínűleg közvetetten a vári építkezésre is kihatott, azonban itt ideológiai nyomás nélkül. Bizonyos értelemben a Nikotex a szocialista realizmus sajátos, vári megvalósulásának is tekinthető. Egy az archaizálástól és a moderntól egyaránt tartózkodó építészet jelent meg ekkor, melyet a csökkentett nikotin tartalmú cigarettamárka mintájára kezdtek Nikotex-építészetnek nevezni. A „csökkentett építészeti tartalommal” rendelkező, semleges házak a kritika szerint úgy töltötték be az utcaféképi hiányokat, hogy közben észrevétlenek próbáltak maradni.

A korszak egy sokat vitatott példája a Fortuna utca 16. számú ház (3-4. kép). Esetében tetten érhető, hogyan alakult át a terv a szakvélemények hatására, majd az elkészültét követően kialakult kritika hogyan hatott a következő építkezések teljes folyamatára. A Várnegyed korai új beépítései közé sorolható, a Nikotex-házak között, mégis a későn befejezettek közé tartozott.

1944 előtt a telken középkori maradványokra épített barokk lakóház állt, műemléki felmérését a KÖZTI munkatársai végezték 1951-ben.¹⁸ A telken ma is álló épület 1955 és 1958 között készült el *Nárai Szabó István* engedélyezési tervei alapján. Ezek még biztosan 1956 előtt készültek, hiszen ő a forradalom után elhagyta az országot. Terveiben a szocialista realizmus bizonyos elemeit is alkalmazó, elődje tömegéhez igazodó épületet alkotott meg.¹⁹

A szakirodalomban sokszor feldolgozott történet, hogy *Farkasdy Zoltán* véleménye a tervekéről, hogyan indított új paradigmát a Várnegyed rendezésében. A Várbizottság 1957-ben több ház engedélyezési terve között erre is szakvéleményt kért az illetékes műemléki csoportoktól, melyre válaszul Farkasdy éles kritikát fogalmazott meg. Ebben az évben alakult az Országos és a Fővárosi Műemléki Felügyelőség, műemlékes csoport alakult a Fővárosi Ingatlankezelő Vállalatban és az 1958-ban a KÖZTI-ből távozó Dragonits vezetésével a VÁTI-ban is. Elkezdett tehát kialakulni a magyar műemlékvédelem hatósági környezete és elterjedni szervezeti jelenléte a tervezőintézetekben. Ekkor már nem volt szigorú elvárás a szocialista realizmus sem, a fiatalabb generáció a külső körülmények fokozatos enyhülése, a társutas művészetek egyre nagyobb szabadsága mellett, elkezdett visszatérni a modernizmushoz. Fő érvük az volt, hogy bizonyos vári házak annyira alárendelődtek a történelmi környezetnek, hogy kivesszék belőlük az az építészeti kvalitás, amely éppen a történelmi környezetben elfoglalt helyüket alapozhatná meg.

Dragonits Tamás, a kiviteli tervek készítője kisebb változtatásokat hajtott végre az engedélyezési szakvélemény alapján. Tervezőtársa elgondolásait szem előtt tartva, Dragonits apró részletekkel finomhangolta a homlokzatot, például az ablakok modern formavilágát hangsúlyozandó, elhagyta azok belső osztását. Valószínűleg ezt követően kezdődhetett az építkezés, a kapu felett

látható *Pásztorfű* című mészke dombormű, *Andrássy Kurta János* munkája, 1957-58-ban készült el. A tőle délre található 14. számú házát szintén Dragonits Tamás munkája nyomán állították helyre 1955-1958 között, középkori részleteinek rekonstrukciójával.²⁰ Északi szomszédja, amelyik a Fortuna utca és a Dárda köz sarkán több telket fog össze, csak 2000-ben épült be *Reimholz Péter* tervei alapján.

A Farkasdy-féle kritika után megélénkült szakmai és társadalmi diskurzus a Várnegyed új épületeiről végig követhető a Műemlékvédelem folyóirat 1960-1973 közti számainak lapjain. A „Várnegyed-vitában” építészek, művészettörténészek, műemléki szakemberek és aggódó érdeklődők osztották meg gondolataikat és kétélyeiket az egyes házak városképben betöltött szerepéről, régi és új arányáról, viszonyáról, elhelyezkedéséről. A reakció cikkek sorozata konkrét házak már elkészült helyreállítását és általános irányelveket, javaslatokat is érintett. Célja volt, hogy a társadalmi és szakmai álláspontok találkozzanak, a kedélyek megnyugodjanak.

A vitának fontos pontja volt Dragonits hozzászólása, akihez a szerkesztő juttatta el *Szirmay Józsefné*, vári lakos levelét. A levélíró az új épületek megjelenését szubjektív szempontok szerint kifogásolta, határozottan szólalt fel a középkori szerkezetek és homlokzatok helyreállítása mellett. Dragonits részvétele a helyreállításban őt magát is elfogulttá tehetett a Várral szemben, mégis épp saját tapasztalatai alapján tudott a szélesebb közönség számára is szakmailag megalapozott választ adni a laikus kritikára. Rámutatott,

hogy a vár történelmi házai között valójában kevés a műemlék, viszont a városkép és az utcavezetés történelmi sajátosságait szem előtt tartva, meg lehet őrizni a városrész műemléki jellegét.

4. kép A Fortuna utca 16. főhomlokzata Andrássy Kurta János domborművével; Bartha Dorka felvétele, 2022 (Lelőhely: Mielőtt kő kövön nem marad belőlük – majd két tucatnyi épület kapott a Várnegyedben fővárosi védettséget. 2022. február 15. – <https://enbudapestem.hu/2022/02/15/mielott-ko-kovon-nem-marad-beloluk-majd-ket-tucatnyi-epulet-kapott-a-varnegyedben-fovarosi-vedettsseget>)

Új beépítés és rekonstrukció viszonyáról pedig így fogalmazott: „Éppen a középkori formák dominálásával helyreállítható épületek hiányzó részeivel kapcsolatban merültek fel a későbbi »fog-hij« kérdések először.”²¹

A Fortuna utca 16. egyértelműen azok közé a semlegességet képviselő Nikotex-házak közé tartozik, amelyekről 1960 körül már a legtöbben kritikusan nyilatkoztak, elvitathatatlan érdemeit azonban azóta is számontartják.²² Az épület 2022-ben fővárosi helyi védelmet kapott. „(...) az épület műemlékekhez való illeszkedése példaértékű többek között tömegképzése, és párkánymagassága miatt is, ezért az épület megőrzendő, azaz védelemre érdemes.”- áll az indoklásban. Ezekre a házakon épp olyan gúnyos hangnemben maradt rajta a Nikotex elnevezés, mint az ötvenes-hatvanas évek magyar építészetének nagy részén a szocreál kifejezés.

ÖSSZEGZÉS

A budai Várnegyed első rendezési terve az egyes épületek történeti értékein túl kiemelt figyelmet fordított a terület történelmileg jellemző urbanisztikai struktúrájának, illetve e struktúra emlékeinek megőrzésére. Az épületeket, azok kapcsolatrendszerét és a közterek minden egyéb kiegészítő elemét az egységes rendezési koncepciónak rendelte alá. Így a részletes tervezési feladatok között már az első években szerepelt a világítás, a hirdetések, az út-, járdaburkolatok, szegélykövek, víznyelők és utcatáblák megfelelő megoldása is. 1949 őszétől már működött a közvilágítás, a gázüzemű rendszert valamikor a következő húsz évben aztán elektromosra cserélték.²³

A terület rendezésének legtöbb aspektusára kitért tehát a terv, azonban a párhuzamosan zajló romeltakarítás, feltárás, az időközben bekövetkező politikai fordulat és az azt követő intézményi átszervezések miatt nem tudott kész megoldásokat kínálni. Számos olyan emlék, amely a kezdeti tervek szerint megmenthetőknek tűnt, a hosszas áttervezések alatt végül elpusztult.²⁴ A korszakra jellemző „kereső bizonytalanság” ugyanakkor megalapozta azt a szemléletet, amely a meglévő emlékek létéből indult ki, nem egy korábbi állapot hiányából. A homlokzatok helyreállítása során nem csak az egyes műemlékeket és azok történelmi hitelességét tartotta szem előtt, hanem a teljes városszövet szellemi, esztétikai és funkcionális egységének fenntartását.

Szemtanúság című beszámolójában Dragonits Tamás rávilágított, hogy a Várnegyed annak

a néhány embernek köszönheti a legtöbbet, akiknek szívügyévé vált. A Meczner Lajos és Csemegei József szellemi környezetében csoportosuló szakemberek elszántsággal teremtették meg a munka tudományos kereteit és tartották fenn a kérdés jelentőségét a szakmában és a közbeszédben egyaránt. „Ezenkívül pedig ahhoz, hogy valaki a várban odaillő házat építhessen, az építési kvalitások mellé a Várnegyed ismeretének, szeretetének, és megérzésének olyan foka szükséges, melyre nem mindenkinek van ideje, és a felületesebb megismerés félreismerés is lehet.”²⁵

HIVATKOZÁSOK

- Dercsényi 1980 – Dercsényi Dezső: *Mai magyar műemlékvédelem*. Budapest, 1980.
- Dragonits 1962 – Dragonits Tamás: Szubjektív hang a „Várnegyed-vitához”. *Műemlékvédelem* 6 1962 1:33.
- FKT – Fővárosi Közmunkák Tanácsa
- FÖTI – Fővárosi Tervező Intézet
- Gerő 1951 – Gerő László: *A budai vár helyreállítása*. Budapest, 1951.
- Gerő 1961 – Gerő László: Történelmi városok épületegyüttesének és megújításuknak problémái. *Műemlékvédelem* 5 (1961) 1:16-29.
- Kaiser 1973 – Kaiser Anna: A budapesti Várnegyed helyreállításának első rendezési terve. *Műemlékvédelem* 17 (1973) 2:65-69.
- KÖZTI – Középülettervező Iroda
- MÉM MDK – Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ
- MOB – Műemlékek Országos Bizottsága
- VÁTI – Városépítési Tudományos és Tervező Intézetben

JEGYZETEK

- 1 MÉM MDK Tudományos Irattár, ltsz.: K 1852. Rados Jenő hagyatéka, Irányelvek a budai Vár köz- és magánépületeinek helyreállítására. Kivonat a Fővárosi Közmunkák Tanácsa 1945. október 23-án tartott teljes üléséből.
- 2 Bővebben lásd: Sipos András: *A jövő Budapestje 1930–1960*. Városfejlesztési programok és rendezési tervek. Budapest, 2011.
- 3 Amikor a KÖZTI megalakult, 1951-ben átvette a FÖTI feladatait, köztük a Várnegyed e rendezési tervét és utcafékéi vizsgálatát. Csemegei József a FÖTI tudományos és műemléki szakosztályának vezetőjéből a KÖZTI osztályvezetője lett. Volt munkatársai nagy része, köztük Dragonits Tamás is itt helyezkedett el. A tervezőcsoport vezetését Dragonits 1954-ben vette át Meczner Lajostól, akivel a helyreállítás folyamatának kezdetétől szoros szakmai kapcsolatot ápoltak. A többek között a politikai fordulat miatt elavult, viszont a határidők

- miatt egyre sürgősebbé váló tervre a KÖZTI, a VÁTERV és a BUVÁTI készített, Gerő László szavaival élve, kompromisszumos tervet. Dragonits Tamás beszámolójából úgy tudjuk, épp mire elkészült volna a terv sokszorosítása, 1956-ban nagy része eltűnt a KÖZTI lépcsőházából.
- 4 Gerő 1951 67.
 - 5 Uo., 64.
 - 6 Gerő László: *Építészeti műemlékek feltárása, helyreállítása és védelme*. Budapest, 1958. 258.
 - 7 Preisich Gábor: Budapest városrendezési problémái. *Magyar Építőművészet* 2 (1953) 5-6:139-148.
 - 8 Rados Jenő: Műemlékjellegű épület helyreállítása a Várban. *Magyar Építőművészet* 1 (1952) 4:20-23.
 - 9 MÉM MDK, Itsz.: K 1852, Rados Jenő hagyatéka, Irányelvek, 2.
 - 10 Bővebben: Horler Miklós: A műemlékhelyreállítás irányelvei. *Építés- és Közlekedéstudományi Közlemények* 11 (1967) 3-4.; Gerő 1951 1. fejezet
 - 11 Dercsényi Dezső: Magyar műemlékvédelem a felszabadulás után. *Művészettörténeti Értesítő* 1 (1952) 1:149.
 - 12 Bővebben lásd.: Lővei Pál: Újmagyar műemlékvédelem. *Mozgó Világ* 47 (2021) 177-185.
 - 13 Dercsényi 1980 223.
 - 14 MÉM MDK Tervtár, Itsz.: 01434. A vár műemlék területén modern lakóépületek terveinek beszerzési pályázata. 1952.
 - 15 Gerő 1951 65.
 - 16 Kislégghi Nagy István és Pogány Frigyes: A műemlékvédelem helyes értékelése. *Építés-Építészet* 2 (1950) 6:397.
 - 17 Uo.
 - 18 Horler Miklós et al.: *Budapest műemlékei* 1. Magyarország műemléki topográfiája 4. Budapest, 1955. 342.
 - 19 Gerő László 1961 16. 4. jegyzet; Ferkai András: A budai Várnegyed műemléki kutatása és helyreállítása 1945–1960. *Építés-Építésztudomány* 50 (2022) 3–4:266.
 - 20 Czagány István: A budavári volt Belényi-ház művészettörténeti jelentősége. *Művészettörténeti Értesítő* 21 1972 3:224-229.
 - 21 Dragonits 1962 33.
 - 22 Horler Miklós: Új épületek műemléki környezetben. *Műemlékvédelem* 4 (1960) 4:212.; Dercsényi 1980 220.; Gerő 1961 20.
 - 23 Kaiser 1973
 - 24 Kaiser 1973 67.
 - 25 Dragnois 1962 38.

Cser Károlyné Jankovits Éva

DRAGONITS TAMÁS SZÜLETÉSNAPIJÁRA

Életünk során sok emberrel kerülhetünk kapcsolatba, lehetnek ezek a kapcsolatok rossz emlékeztűek, amiket igyekszünk felejtetni, de lehetnek kedvesek, tartalmasak, amiket örömmel őrzünk a romlandó memóriánkban. Tamás kiemelten ez utóbbi kategóriába tartozik!

1959-ben fejeztem be az egyetemet, és friss fiatalasszony is voltam. Akkoriban az volt a „szokás”, hogy a felkínált állások közül kellett választanunk. Ez nekem egy csepeli kivitelező vállalatot jelentett, – Csepelen lakunk – ahol nagyon hamar bizonyos lett, ez nem az én műfajom, tehát igyekeztem változtatni! Két hónap múlva már VÁTI-s lettem, méghozzá egy műemlékekkel foglalkozó csoport tagjaként, aminek hamarosan *Dragonits Tamás* lett a vezetője. Külön érdekesség, hogy az évfolyamunkról három lány egyszerre, együtt került ebbe a csoportba.

Tamás nagyon kedvesen igyekezett minket a műemlékes gondolkodás rejtelmeibe beavatni, amihez többek közt az ország-járás, a várak, templomok, kastélyok megmutatása is tartozott. Ma is úgy gondolom, hogy ezek az utak nem csak a szakmai gazdagodást, hanem az emberi kapcsolatokat is megalapozták. Ez a „vátis” kapcsolat kb. 25 évig tartott, és a mai napig tart.

Az élet mindnyájunk számára sok élményt, néha gondokat, családi tragédiákat, haláleseteket is hozott. Örülhettünk a születő gyermekeknek, és igaz együttérzéssel kísérhettük egymást a koporsók után és a gyászmiséken. Megbeszéltük a gyerekeink tanulmányi eredményeit vagy továbbtanulási kilátásait. Így például Tamás két fia, és az én négy fiam is a piarista gimnáziumba járt, majd utá-

na az én legnagyobb fiam, és Tamás fiai ugyanabban az iskolában tanulták ki a bútoriparos szakmát.

Tamás előbb lett nyugdíjas, mint én. Mivel a férjem korai halála után még tanuló gyerekeimmel maradtam egyedül, a kedvezőbb nyugdíj megállapításhoz még három-négy hónap várakozást kértem volna. Biztos vagyok, hogy ha akkor még Tamás a főnök, ezt megoldotta volna.

Nem túl gyakran, de rendszeresen találkoztunk, vagy legalább telefonon beszélgettünk. A nyugdíjas, öregedő évek mozgalmasak lettek. Én színes és sok munkát jelentő életre találtam a Nagycsaládosok Országos Egyesületében, amelynek kerületemben vezetője, majd évekig az országos elnökhelyettese voltam, emellett a helyi önkormányzatomban is külső szakértő a lakhatás, és a szociálpolitika témájában. Tamást is megtalálta a kerülete, sok közös tapasztalatunk is volt. Az évek során sorban kaptuk a különböző díjakat, kitüntetések, mind a ketten kerületünk díszpolgárságáig jutottunk! Tamástól dedikált példányt kaptam a Várról szóló „...szemtanúság...” című könyvéből, én meg egy velem készült, 2007-ben „Csepeli csevegések” című könyvben megjelent hosszú interjút adtam viszonzásul.

Manapság leginkább az unokák, sőt már a dédunokák a téma. Nálam 16+8 a jelenlegi állás. 100. születésnapján a kerülete által szervezett kis felköszöntőn én is az ablaka alatt állva énekeltem végig a sok szülinapi éneket. Én még csak közeledem a 90-hez! Ha felmegyek hozzá, nagyon jól beszélgettünk a régi évekről, de a mai, nem túl vidám gondokról is. Aztán úgy búcsúzunk, hogy – majd találkozunk, vagy itt, vagy odaát...

AKKOR IS

Ha nem volna ez a gratulálásra méltó, különleges életkor, *Dragonits Tamás* akkor is megérdemelne egy különszámot. A legnagyobbakéhoz hasonlítható építészeti örökségünkért élt élete – amibe persze neki olykor az is belefért, hogy kedvenc operájáért egy estére Bécsbe utazzon, örökös kék Wartburgjával.

Műegyetemi évei közepén társaival együtt SAS behívóval Németország felé indították útnak – a magyar hivatalos cél szerint, hogy folytatódhasson a tanítás, legyen elég építész az ország újjáépítéséhez, ami német értelmezés szerint besorozható fiúk lehetőségét jelentette. Kirendelt vezető professzoruk sok nehéz tárgyalás és csodás szerencse útján a megszállott, de békés Dániába a bombázások között vérveszteség nélkül vitte el a két évfolyamot. A tiszta skandináv építészeti levegőt *Dragonits* még egy-két évig Svédországba átmelve is magába szívhatta.

A részben megsemmisült, kétharmad részben súlyosan sérült vári polgármegyed több tucat házának helyreállítása során – olyan mesterekkel, társakkal együttműködve, mint *Meczner Lajos* és *Czagány István* – a műemlékvédelem területén is az őszinte egyenességet és hitelességet gyakorolta, azt, amit egy évtizeddel később a Velencei Karta az egyetlen helyes műemléki magatartásként irányzott elő. Ők olyan napi élményekkel éltek, mint amikor féligharmadig állva maradt házak középkori ülőfülkéi bukkant elő éppen a bombázás miatt lehullott 18. századi eléfalazások mögül. Vári főépítésként *Dragonits* állította helyre a Várban máig egyetlenként ismert kétemeletes gótikus lakóházat is a fontos történeti tény bemutatásáért az Úri utcában egy csinos romantikus homlokzat feláldozása mellett kellett döntenie. Neki köszönhető, hogy a Mátyás templom belső festésének restaurálása helyett nem festették a falakat (Székely Bertalan képek), oszlopokat (a díszítést eredeti nyomok alapján rekonstruálta *Schulek*) fehérre, ahogy ez komoly javaslatként felmerült. (*Dragonits* híressé lett mondata: „*Annál, amit terveztem, azok még fontosabbak, amiket meg tudtam akadályozni.*” – volt mire szerénynek lennie...) Vári új épületeit nem – a számtalan foghíj miatt a történeti együttes széthullásától való ijedelemben eleinte követett – ’nikotex’-nek (nikotin nélküli cigaretta)

csúfolt, régieskedő irányzatban, hanem természetesen odaillo, kortárs építészettel tervezte.

Az ötvenes évek végén a VÁTI *Rados Jenő* professzor vezette műemléki szakosztályára ment dolgozni *Dragonits Tamás*, amelynek vezetését „IV. Műemléki iroda” néven 1968-ban vett át. Vezetői képességei itt bontakozhattak ki. Az ez idő tájt *Rózsahegy Kálmán* színész egykori villájában működő iroda – térben is kibővülve – egyre komplexebbé vált: az építészek mellett nemcsak statikusok, gépészek, elektromos tervezők, belsőépítészek és árelemzők dolgoztak, hanem kakukktójásként az egyik műterem a VÁTI által készített rendezési tervek alapján beépítési tervek készítésével és épületek megtervezésével „mutatta az utat” a vidéki tervezőirodáknak. (Egy elfelejtethetetlen tőmondat egy tatabányai lakótelep egyeztetéséről a Komárom megyei Állami Építőipari Vállalat képviselője szájából: „Monolitot nem építünk!”.)

Tervezései mellett másik főműve az iroda volt. A két műemléki műterembe olyan építészeket válogatott össze, olyanok gyűltek együvé és főleg lettek ott olyanná, hogy a 15-20 tervező közül idővel hatan kaptak Ybl-díjat. A fénykorában 75 fős VÁTI Műemléki iroda a magyar műemléki tervezés egyik legjelentősebb szervezete lett – műemlék-helyreállítások terén az OMF-fel és a KÖZTI műemléki csoportjával egy sorban.

A rendkívül művelt irodavezető egészlátó szellemére jellemzően az ő idejében bontakozott ki a városléptékű műemlékvédelem műhelye Magyarországon. Az ország sokáig egyetlen települési léptékben dolgozó tervezőirodájaként az 50-es évek első felében, korabeli nevén a VÁTERV-nél készült 68 településre városképi-műemléki vizsgálat, nagy nevek, *Gerő*, *Korompay*, *Pogány* és mások irányításával és részvételével. A vizsgálatok javaslatai alapozták meg a később jogilag is megszülető területi védelmeket, és a „városléptékű műemlékek”, főként a legértékesebb történeti városközpontok érdekében is jött létre műemléki iroda éppen a VÁTI-ban.

Dragonits Tamás irányításával először Kőszeg és Sopron műemléki rekonstrukciós terve készült el, aminek során kifejlődött ennek az új terv-műfajnak az eltérő esetekhez rugalmasan alkalmazkodó metodikája is. Fontos része volt az iroda munkájának a várostervezőkkel való együttműkö-

dés, amelyek gyakran tudományos eredményeket hozó településtörténeti kutatásokat is eredményeztek. Kecskemét várostörténetének 12 kortérképen ábrázolt feltárását értékelve, az irodavezető – az érthető határidő-csúszást elnézve – eljárta a jelentős eredményekre fordított több idő elismerése érdekében az irodák között megosztó díjazás megemeléséért. Ő adta végleges nevét a munkatársak által a műemléki jelentőségű területek mellé javasolt új szabályozási eszköz, a korszerű városvédelem érdekét szolgáló városképi és városszerkezeti-városképi jelentőségű területeknek, amelyek beépültek a tervezési metodikákba és a tervekbe is. A történeti területek rehabilitációs metodikája nemzetközi elismerést vívott ki.

A főnökkön múlt jórészen az iroda jó légköre is. Kezdvé a munkák elosztásán a tervezők között, a tervezés nyomon követése és a rettegett határidők (amik az egyik kollega szerint egy ideig közelednek, aztán távolodnak...) betartása („Ha nem lenne határidő, sosem lennétek készen!”) terén humora és bölcsessége mindig átsegített a nehézségeken. Ha meg nem jöttek elég jó ütemben a megbízások, nyakába vette az országot, és tanácselnököktől IKV-kon keresztül püspökökig (mesélte: életében a legjobb brandyt a pécsi püspöknél itta) mindenhol „szerzett munkát”. – 1984-ben, hatvanadik születésnapján azért ment nyugdíjba, mert a gazdasági nehézségek következtében csökkenő megbízás-állomány miatt az iroda megszüntetését nem akarta menedzselni: a várostervező cégben az lett a vezetés álláspontja, hogy egy város utak nélkül nincs meg, műemlékek nélkül megvan... (És valóban, gondoljunk ezekről bármit, ekkor kezdődött a VÁTI hanyatlása és 90-es évek eleji megszűnése is.)

Utoljára, de első sorban: Dragonits Tamás az egyik legfontosabb műemlékes tervező is irodai munkái miatt és magántervezőként is kiemelkedő vár- és templomhelyreállítóként tartja számon a szakma, amit az 1968-ban megkapott Ybl-díj is jelez. Siklós, Egervár, Sárospatak, Esztergom, Balatonszentgyörgy, Balatonberény kis templomai, Debreceni Református Kollégium, liturgikus terek rendezése, a veszprémi MJT városrendezési

terve, a vári lakóházak mellett másutt is városi és népi lakóházak helyreállítása és még sok más. (A népiek között saját berényi nyaralójáé, ami a vitorlázó embernek a kikapcsolódás helye néha még ma is.) Mindig nagy hangsúlyt fektetett az eredeti anyagok, mészvakolat, mészfestés alkalmazására, amiért harcolt a műanyagok eluralkodásának idején. – Az öröm, amikor bebizonyosodott az egervári templom eredeti téglahomlokzata! És kedvenc Szegedre tervezett lakóháza az Oskola utcában. Szomorúság, hogy a lebontás előszobájaként is félhető, hogy a siklói vár remek térbeli modern lépcsője az egész raktárként használt kétszintes előcsarnokkal együtt ki van iktatva a múzeumi forgalomból. (Pedig Siklósról ilyen emlékek: *Szakáll Ernő*, legnagyobb kőrestaurátorunk, ahogy szedegette ki a gótikus zárterkély lehullott, gyönyörű köveit a várarokból, egyszer csak autóba vágta magát, mert Sárospatakon ezekkel teljesen rokon faragású köre emlékezett – elhozta, és tényleg: valamelyik Perényi az 1543-as várostrom után innen vihette el – emlékebe másik várába? vagy mintának, hogy megépíti ott? – az ország másik végébe azt az itt leesett, innen hiányzó, ide visszaépített követ.)

A négy nyelven beszélő, még két nyelven olvasó ember nemzetközi szakmai kapcsolatairól csak két említés: a VÁTI együttműködésének vezetése a berlini Deutsche Bauakademie-vel és a díszdoktori cím a göteborgi egyetemről. Idővel megkapta az összes műemléki díjat, 2009-ben a Magyar Köztársasági Érdemrend Tisztikeresztjét is. 1990-től egy cikluson át kerületi képviselő is volt, de ez – mint több más építésznek is – kevés eredményt, inkább csak a politika világából való kiábrándulást hozta el.

És mégis. Sok öröm és sok nehézség ellenére nem egy megfáradt, beletörődött ember áll előttünk, hanem egy minden iránt érdeklődő, most is fogékony, nagyszerű ember. Egykori beosztottjaként, majd munkatársaként, ma barátjaként úgy látom, Jeremiás tanácsát megfogadva saját útján jó úton jár: Így kezdek a város jólétén!

Gratulálunk!

A 100 ÉVES DRAGONITS TAMÁS KÖSZÖNTÉS

Tamással a 99. születésnapján

Hálás vagyok a sorsnak, hogy megismerhettem *Dragonits Tamást* és ma is élvezhetem barátságát. Mindig elbűvöl mérhetetlen szakmai tudása, tapasztalata, derűt és nyugalmat sugárzó személyisége.

Egyike azoknak a kollégáknak, akik egyengették a pályámat, jótanáccsal láttak el, amikor az 1990-es évek elején az Országos Műemlékvédelmi Hivatalba kerültem műemléki felügyelőként. Maga ajánlotta fel a segítségét, látva, hogy még *zöldfiűlű* vagyok, hiányosak az ismereteim és alig ismerem ki magam a Budai Várral kapcsolatos bonyolult ügyekben. Kedvesen, tapintatosan jelezte, szívesen segít, tájékoztat a múltbéli dolgokról, ami igen szép gesztus volt egy kezdő iránt! Ma is őszinte hálával gondolok vissza azokra az időkre. Fontos munkáügyekben gyakran kértem ki a véleményét. Kérdésemre, hogy mikor találkozhatnánk, azonnal rávágta: „*Most, Juditka, most!*” És már jött is. Mindent tudott és elmondott a kérdéses épületről, felidézte a háború utáni helyreállítás részleteit és tanácsot adott az aktuális felújítási munkákhoz.

A helyszíni szemle után pedig többnyire a Ruszwurm Cukrászdában egy kávé és krémes mellett fejeztük be a beszélgetést. Humorával, hamiskás mosolyával teljesen levett a lábamról, a

vicceinek nem lehetett ellenállni. Előfordult, hogy felhívott telefonon a munkahelyemen csak azért, hogy elmondjon egy tréfás történetet – ezzel vidámmá varázsolva a napomat. Nemcsak a műemlékvédelem és a budai építészeti múlt rejtelmeibe vezetett be, ő maga volt a tudás, az emberség, az élő történelem.

Egyszer megdorgált, mert a lakásával szembeni ház kapujának kökeretét a restaurátor „túlságosan” felújította. Azóta tudom, hogy „*nem minden patina piszok, amit el kell távolítani, mert egy középkori kő csak akkor középkori, ha az akkori mester keze nyoma rajta van, ha átfaragjuk a felületét, akkor az már mai.*”

Szerencsésnek érzem magam és büszkeséggel tölt el, hogy hosszú évekre visszanyúló barátságunk ma is él. Időnként telefonon beszélgetünk, és a születésnapján mindig meglátogatjuk egy kolléganőmmel. A kedélyes hangulatú találkozó végeztével vidáman búcsúznak: „*Jövőre Önnel ugyanitt!*” – mire a válasz: „*Rendben, de vigyázzanak magukra, hogy megérijék!*” És a ráadás, a gálans búcsúajándék – egy-egy szál rózsza nekünk, akik Őt jöttünk köszönteni, mert az igazi úriember „*minden találkozáskor virágot ad a hölgyeknek.*”

Dragonits Tamás, az építészek doyenje, a Budai Vár műemlékeinek legavatottabb ismerője, 2024. november 13-án töltötte be 100. életévét. Tartalmas, kerek életműve mindnyájunk számára példakép, vallomása a munkájáról egy rendkívüli ember és szaktekintély ars poeticája: „*A Vár... ez a mindenem. Az egész életem ezzel függ össze. A történelem során sokat szenvedett, sokszor ostromolták. A sokszori újjáépítés során a legfontosabb szempont mindig az volt, hogy mentették, ami menthető. Vagyis amit még vissza lehetett építeni, azt helyreállították. És a több korszak át- és ráépítései mind elfértek egymás mellett. A régi építők keze munkája ott van a malterban, a párkányban, az ívekben. Ma ezt jelzik azok a motívumok is, amelyeket láthatóvá tehettem a homlokzatokon, a kapualjakban például egy-egy gótikus építészeti elem formájában.*”

Kedves Tamás! Köszönök mindent: a bölcs szakmai útmutatást, az emlékezetes beszélgetéseket, a bizalmat.

Isten éltesse tisztelettel és szeretettel!

DRAGONITS TAMÁS 100 ÉVES VOLT 2024. NOVEMBER 13-ÁN

A Szentanúság (a Várnegyed helyreállítása során, 1947-től) című könyvének apropójából ismertem meg őt személyesen 89 éves korában. Ugyanabban a VÁTI műemlékes irodában kezdtem dolgozni, ahonnan ő éppen nyugdíjba ment, így hírből már ismerhettem. A könyv *Dragonits Tamás* saját kiadásában jelent meg, én pedig segítetttem neki ebben.

Néhány VÁTI-ban tanult épület-helyreállítási elvről megkérdeztem, hogy ő vezette-e be az irodában? Ilyen volt például az, hogy minden épületen meg kell hagyni legalább egy-egy tanúablakot, tanúajtót, még akkor is, ha valamilyen okból cserélni kell őket. Egyrészt, hogy rekonstruálhatóak legyenek később, másrészt, hogy valóban hasonlítson az új a régire. Sokat beszélgettünk a könyv kapcsán minden másról is. Rendkívül nyitott, barátságos és kedves volt már az első alkalomtól kezdve. Hosszú beszélgetéseink során a könyvben leírt történetek kontextusba kerültek, személyekhez kötődtek.

Úgy tartja, egy műemlékekkel foglalkozó építésznek nem feltétlenül az önmegvalósítás lehetőségét kell látnia: fontos, hogy az illetőben legyen kellő alázat. Könyvében ezt így fogalmazta meg: „A romos épületek helyreállításakor azt kell in-

100. születésnapján családi körben
(Fotó: Dragonits Márta)

A vári lakosság és a Mátyás-templom énekkarának tagjai szerénadót adnak
Dragonits Tamás ablaka alatt 2024. november 13-án

tenzíven figyelni, hogy mit akar maga az épület.” Ez volt az a megközelítés, amelyet mesterétől, Metzner Lajostól (1890-1962) sajátított el és adott tovább. Szerette volna megőrizni a budai Várnegyed középkorias léptékét és jellegét. Megtartandó értéknek gondolta az eredeti köelemeket is a megmunkálás látszó nyomaival együtt. A második világháború utáni hosszú helyreállítás legnagyobb vívmányának azt tartotta, hogy sikerült megőrizni a kisvárosias léptéket. A könyv megjelenését követően úgy látta, egyre kevésbé kezeli ezt értékként az utókor. Mivel a műemlékvédelem helyzete egyre kilátástalanabb lett, elhatározta, hogy ír egy utószót könyvéhez, összefoglalva mindazt, hogy mi valósult meg elképzeléseikből, és mi nem, illetve, hogy mi változott azóta. Ezt újból és újból átírta, majd egy alkalommal már azzal a hírrel várt, hogy egyetlen mondatra redukálta: „A műemlékvédelem megszűnt létezni.” Majd hozzátette: „– legalábbis abban a formájában, amit mi annak gondoltunk.”

Dragonits Tamás a második világháború alatt már felnőtt volt, harmadéves hallgató korában került a „Dániás egyetemi különítmény”-nyel Svédországba, ahonnan idővel hazatért. E döntésében biztosan szerepet játszott hazaszeretete és tenni akarása. Bár nem így fogalmazta meg, de számára fontos a közérdek, aminek sokszor felül kellene írnia az egyéni érdeket. Minden egyes utószó-változata azzal a megállapítással zárult, hogy a műemlékeknek jelenleg csupán sorsuk van.

A Szemtanúság című könyv címlapja

Húszéves korában fogalmazta meg egyik „bölcseletét”: „Az igazság nem győz, legfeljebb kiderül.”. Hosszú élete során ezt sokszor megtapasztalta, és több mint 80 éven át a rá jellemző derűvel konstataálta, hogy ez az állítása mindmáig igaz. Kívánom, hogy továbbra is jó egészségben lehessen szemtanúja az igazságok kiderülésének!

Helyreállítás 1945 után a budai Várnegyedben. Baloldalon Dragonits Tamás.
(Forrás: Dragonits Tamás: Szemtanúság, Budapest, 2014., 90. oldal)

Dragonits Tamás írásai

- Kétemeletes gótikus lakóház a várban. (Úri u. 31.). *Műemlékvédelem* 1 (1957) 1: 20–25.
- A műemlékvédelem és helyreállítás néhány hazai kérdése.
Építés- és Közlekedéstudományi Közlemények 2 (1958) 3-4: 287–289.
- Szubjektív hang a „Várnegyed-vitához”. *Műemlékvédelem* 6 (1962) 1:32–41.
- Az 1959–1960. évi várnegyedi műemlék-helyreállításokról.
Magyar Műemlékvédelem 2 Budapest, 1964 73–84.
- Az egervári várkastély 1961–65. évi helyreállításáról. *Műemlékvédelem* 10 (1966) 4:218–225.
- Gondolatok a tabáni templom környékének kialakításáról. *Városépítés* 3 (1966) 6:27–30.
- Hozzászólás. In: *A Velencei Carta és a magyar műemlékvédelem*. Budapest, 1967. 177–182.
- Lakóház, Szeged, Oskola utca 27: Építész Dragonits Tamás (VÁTI).
Magyar Építőművészet 16 (1967) 3:30–31.
- A tabáni templom környékének kialakításáról. *Műemlékvédelem* 11 (1967) 3:160–163.
- Hozzászólás. In: *A Magyar Építőművészek Szövetsége közgyűlése 1968*. Budapest, 1968. 186–190.
- Az egervári rk. templom helyreállítása: Építész Dragonits Tamás (VÁTI).
Magyar Építőművészet 19 (1970) 4:56–59.
- Gótikus téglatemplom Egerváron. *Műemlékvédelem* 15 (1971) 1:7–13.
- A veszprémi Várhegy részletes rendezési terve. *Városépítés* 9 (1972) 2:24–27.
- Hozzászólás. In: *A Magyar Építőművészek Szövetsége közgyűlése 1973*.
Budapest, 1973. 133–136., 200–203.
- Történelmi városmagok rekonstrukciójának néhány kérdése. *Műszaki Tervezés* 13 (1973) 10:30–34.
- Történelmi városrészek, műemléki terület egységek rekonstrukciója. In: *Városépítés Magyarországon a felszabadulás után*. Budapest, 1973. 97–110. [társszerző: Sedlmayr Jánosné]
- Budapest, I. Tárnok utca 16. „Arany hordó” söröző-borozó-étterem.
Területrendezés 3 (1974) 3:150–159.
- A mátraszőlősi r. k. plébániatemplom helyreállításáról. *Műemlékvédelem* 18 (1974) 3:160–164.
- A helyreállítás alatt álló Sárvári várról. *Magyar Építőipar* 27 (1978) 4-5:263–267.
- Történelmi városközpontjainkról. *Műszaki Tervezés* 18 (1978) 11:33–34.
- A pápóci XIV. századi Ágostonrendi kolostor új funkciója. *Műemlékvédelem* 23 (1979) 2:172–178.
- Történelmi városmagok rehabilitációja: Elmélet és gyakorlati lehetőségek.
Településfejlesztés 8 (1979) 1:17–20.
- Nádasdy vár, Sárvár. *Műszaki Tervezés* 21 (1981) 4:3–11.

- Történeti szemlélet fontossága a városrendezésben. *Műemlékvédelem* 26 (1982) 3:161.
- A műemlékvédelem és a városmegújítás összefüggései. *Településfejlesztés* 5 (1985)1: 43–45.
- Rados Jenő a Városépítési Tudományos és Tervező Intézetben.
Építés- Építészettudomány 17 (1985) 1-2:7-8.
- A sárvári kastély helyreállítása. *Magyar Építőipar* 36 (1987) 9-10:484-486.
- Hollókői glossza. *Műemlékvédelem* 35 (1991) 3:191.
- A budai vár sorsa. *Élet és Tudomány* 49 (1994) 17:515–518.
- A századikat ünnepeljük, nélküle, de úgy, hogy közöttünk van. In: Hajnóczi Gyula (szerk.)
Rados Jenő legendája. Tanítványainak visszaemlékezései születésének centenáriumán 1985–1995. Budapest, 1995. 27–28.
- Fricska a múltnak. Két éve tűnt el az utolsó rom a Várnegyedből. *Octogon* 5 (2002) 5:110–111.
- Karták könyve. Műemlékvédelmi dokumentumok gyűjteménye.* Gyűjtötte, vál. és szerk.: Román András.
Budapest, ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottsága, 2002. 383 p. [rec.] *Octogon* 5 (2002) 6:106.
- Déry Attila: *Történeti szerkezettan.* Budapest, Terc Kiadó, 2002. 302 p. [rec.] *Octogon* 6 (2003) 1:98.
- Sabján Tibor – Buzás Miklós: *Hagyományos falak.* Budapest, Terc, 2003. 140 p. (Népi kultúra) [rec.]
Octogon 7 (2004) 1:79.
- Schneller István: *Az építészeti tér minőségi dimenziói.* 2. átdolg., bőv. kiad. Budapest, Terc Kiadó,
2005. 278 p. (Építészet/elmélet, 10.) [rec.] *Octogon* 8 (2005) 6:73.
- Kemény Mária: *A Szent István-bazilika. Egy templomépítés története.* Budapest, Terc Kiadó, 2005.
70 p. [rec.] *Octogon* 9 (2006) 1:62.
- Szilágyi István: *Szombathely városépítés- és építészettörténete a dualizmus korában.* Szombathely,
Szombathely Megyei Jogú Város Önkormányzata, 2005. 256 p. [rec.] *Octogon* 9 (2006) 4:50.
- Mendöl Zsuzsa: *Forbát Alfréd (1897–1972).* Pécs, Pro Panonia Kiadói Alapítvány, 2008. 205 p.
(Pannónia könyvek) [rec.] *Octogon* 11 (2008) 2:57.
- Kotsis Iván: *Életrajzom.* Szerk. Prakfalvi Endre. Budapest, HAP Galéria – Magyar Építészeti
Múzeum, 2010. 317 p. (HAP könyvek, 5.) [rec.] *Octogon* 13 (2010) 5:45.
- Cser István építészmérnök (1924–2013). *Műemlékvédelem* 58 (2014) 2:137.
- ...szemtániság... Budapest, Szerző, 2014. 103 p.
- Borsos Anna: Beszélgetés Dragonits Tamással. In: Borsos Anna: *Építészgondolatok. Interjúkötet.*
Budapest, 2015. 85–102.
- Jankó Judit: Romokból lett kis falu a város közepén. Beszélgetés Dragonits Tamással, a Várnegyed
egykori építészével. *MúzeumCafé* 10 (2016) 53:128–143.
- Tóth Gábor – Marti Tibor: Menekülés Budapestről: a háború személyes emlékezete. Dragonits Tamás
és Rabati Magda elbeszélései. In: Mihályi Balázs –Tóth Gábor – Tulok Péter (szerk.) *A várnegyed
ostroma. Buda, 1944–45.* Budapest, 2018. 449–472.
- Esztergom és az ezredforduló a városrendezés tükrében. In: Prokopp Mária (szerk.) *Új kutatások Eszter-
gom Megyei Jogú Város építészeti értékeiről.* Esztergom, 2022. 11–15. [társszerző: Hulyák Anna]

Dragonits Tamásnak a MÉM MDK Tervtárában őrzött tervdokumentációinak jegyzéke

1950

Budapest I., Országház utca 26.: Helyreállítási tervdokumentáció. Itsz.: D 1473

1951

Budapest I., Országház utca 26.: Falszáritási és szigetelési tervdokumentáció. Itsz.: D 1474

1952

Budapest I., Halászbástya: Kőkorlát helyreállítása. Itsz.: D 1542

Budapest I., Hess András tér 4.: Gépészeti tervdokumentáció. Itsz.: D 35091

1953

Budapest I., Országház utca 5.–Fortuna köz 3.: Helyreállítási tervdokumentáció
[Borsos Lászlóval közösen]. Itsz.: D 1447

1954

Budapest I., Táncsics Mihály utca 26.: Helyreállítási tervdokumentáció. Itsz.: D 1512

Budapest I., Úri utca 35.: Első emelet fölötti földemcsere [Györgyi Gáborral közösen]. Itsz.: D 1601

1955

Budapest I., Fortuna utca 14.: Helyreállítási tervdokumentáció [Borsos Lászlóval közösen].
Itsz.: D 1393

Budapest I., Táncsics Mihály utca 21–23.: Felújítási tervdokumentáció. Itsz.: D 1508

Budapest I., Táncsics Mihály utca 7.: Helyreállítási tervdokumentáció. Itsz.: D 1548

Budapest I., Tárnok utca 5., Országház utca 5., Dísz tér 13.: Vegyes iratanyag
[Kotsis Ivánnal és N. Szabó Istvánnal közösen]. Itsz.: D 1322

Budapest I., Úri utca 18.–Tóth Árpád sétány 18.: Homlokzathelyreállítási tervdokumentáció.
Itsz.: D 1572

Budapest I., Úri utca 51.–Országház utca 30.: Felmérési tervdokumentáció. Itsz.: D 1636

Budapest I., Úri utca 52.–Tóth Árpád sétány 31.: Felújítási tervdokumentáció. Itsz.: D 1639

1956

Budapest I., Dísz tér 13.–Tóth Árpád sétány 5.: Helyszínrajz és pince alaprajz. Itsz.: D 1336

Budapest I., Dísz tér 13.–Tóth Árpád sétány 5.: Felújítási tervdokumentáció. Itsz.: D 1339

Budapest I., Fortuna utca 16.: Felújítási tervdokumentáció [Borsos Lászlóval közösen]. Itsz.: D 1395

Budapest I., Fortuna utca 7.: Helyreállítási tervdokumentáció [Dályai Edittel közösen]. Itsz.: D 1382

Budapest I., Fortuna utca 7.: Homlokzathelyreállítási tervdokumentáció [Dályai Edittel közösen].
Itsz.: D 1381

Budapest I., Hess András tér 1., Tárnok utca 9–11., Lovas úti rondella, Magdolna-torony,
Országház utca 15., Országház utca 28., Fortuna utca 7., Fortuna utca 15., Tárnok utca 7–13.:
Felmérési tervdokumentáció [Várnai Dezsővel közösen]. Itsz.: D 1651

Budapest I., Színház utca 5–11.: Ideiglenes udvarbeépítés és ruharaktár létesítése. Itsz.: D 1546

Budapest I., Úri utca 22.–Tóth Árpád sétány 20.: Helyreállítási tervdokumentáció
[Meczner Lajossal és Pázmándi Istvánnal közösen]. Itsz.: D 1579

Egervár, várkastély: Részleges helyreállítási tervdokumentáció. Itsz.: D 2889

Egervár, várkastély: Állagmegóvási tervdokumentáció [Farkas Kis Gyulával közösen]. Itsz.: D 2894

1957

Budapest I., Fortuna utca 12.: Homlokzathelyreállítási tervdokumentáció. Itsz.: D 1389

Budapest I., Országház utca 7.: Homlokzathelyreállítási tervdokumentáció. Itsz.: D 1448

Budapest I., Úri utca 11.: Homlokzathelyreállítási ter. Itsz.: D 1565

Budapest I., Úri utca 31.: Felmérési tervdokumentáció [Thurszky Bélával közösen]. Itsz.: D 1593

Budapest I., Úri utca 38.–Nőegylet utca 2.–Tóth Árpád sétány 27.: Homlokzat-, kapualj- és udvarhelyreállítási tervdokumentáció [Czagány Istvánnal közösen]. Itsz.: D 1611
Budapest I., Úri utca 39.–Dárda utca 4.: Helyreállítási tervdokumentáció. Itsz.: D 1614

1958

Budapest I., Dísz tér 11.–Tóth Árpád sétány 7.: Homlokzathelyreállítási tervdokumentáció. Itsz.: D 1334
Budapest I., Dísz tér 11.–Tóth Árpád sétány 7.: Homlokzati rajz. Itsz.: D 1333
Budapest I., Országház utca 10.: Homlokzathelyreállítási tervdokumentáció [Kovács Lászlóval és Gál Györggyel közösen]. Itsz.: D 1450
Budapest I., Országház utca 20.: Helyreállítási tervdokumentáció [Borsos Lászlóval közösen]. Itsz.: D 1466
Budapest I., Úri utca 19.–Balta köz 3.: Utcai és udvari homlokzat, valamint kapualj és lépcsőház helyreállítása. Itsz.: D 1574
Budapest I., Úri utca 20.–Tóth Árpád sétány 19.: Homlokzathelyreállítási tervdokumentáció [Borsos Lászlóval közösen]. Itsz.: D 1577
Budapest I., Úri utca 34.–Tóth Árpád sétány 25.: Helyreállítási tervdokumentáció. Itsz.: D 1599
Budapest I., Úri utca 52.–Tóth Árpád sétány 31.: Részleges födémcsere. Itsz.: D 1638

1959

Budapest I., Dísz tér 12.–Tóth Árpád sétány 6.: Homlokzathelyreállítási tervdokumentáció. Itsz.: D 1413
Budapest I., Táncsics Mihály utca 14.: Homlokzathelyreállítási terv. Itsz.: D 1501
Budapest I., Úri utca 17.–Balta köz 4.: Homlokzathelyreállítási tervdokumentáció. Itsz.: D 1571
Budapest I., Úri utca 31.: Pincelejáró kialakítása. Itsz.: D 1625
Budapest II., Margit körút 23., ferences rendház: Bővítési vázlatterv. Itsz.: D 15373
Budapest X., Kápolna tér, görögkatolikus kápolna: Szélfogó, kiviteli tervdokumentáció. Itsz.: D 2045

1960

Budapest I., Táncsics Mihály utca 11.: Helyreállítási tervdokumentáció [Cser Károlynéval közösen]. Itsz.: D 1498
Budapest II., Margit körút 23., ferences rendház: Tetőtérbeépítés. Itsz.: D 1686
Füzér, vár: Várkápolna, állagmegóvási tervdokumentáció. Itsz.: D 3211
Golop, Rákóczi utca 34.: Felmérési tervdokumentáció [Muszik Lászlónéval és Sándy Péternéval közösen]. Itsz.: D 3233
Miskolc, vár: Felmérési tervdokumentáció [Országh Bélával és Lombár Pállal közösen]. Itsz.: D 4749
Miskolc, vár: Helyreállítási tervdokumentáció [Országh Bélával és Lombár Pállal közösen]. Itsz.: D 31652
Tata, múrom az Angolkertben: Felmérési és helyreállítási tervdokumentáció [Rados Jenővel és Faltin Verával közösen]. Itsz.: D 7658
Tervezet 128 kastély felhasználási javaslatához [Rados Jenővel és Péczely Bélával közösen]. Itsz.: D 3938
Várgesztes, vár: Felmérési tervdokumentáció [Ágostházi Lászlóval, Muszik Lászlónéval és Sándy Péternéval közösen]. Itsz.: D 32026

1961

Eger: Városképi és műemléki vizsgálat [Major Ágnessel közösen]. Itsz.: D 2869
Egervár, várkastély: Helyreállítási tervdokumentáció [Elekes Andrásnéval és Lux Kálmánnal közösen]. Itsz.: D 2881
Egervár, várkastély: Helyreállítási tervdokumentáció [Lux Kálmánnal közösen]. Itsz.: D 2890
Egervár, várkastély: Helyreállítási tervdokumentáció [Vattay Bélával és Lux Kálmánnal közösen]. Itsz.: D 2878
Siklós, vár: Helyreállítási tervdokumentáció [Tarnai Istvánnal közösen]. Itsz.: D 6119
Vásárosnamény, Kazinczy Ferenc utca 1. (Matuzsa György utca 2.): Helyreállítási tervdokumentáció. Itsz.: D 31868

1962

- Kecskemét, Szabadság tér, új zsinagóga: Felmérési tervdokumentáció [Sedlmayrné Beck Zsuzsannával és Lux Kálmánnal közösen]. Itsz.: D 4037
- Kecskemét, Szabadság tér, új zsinagóga: Helyreállítási tanulmányterv [Sedlmayrné Beck Zsuzsannával és Lux Kálmánnal közösen]. Itsz.: D 4009
- Keszthely, Fő tér 1.: Homlokzatfelújítási tervdokumentáció [Lux Kálmánnal közösen]. Itsz.: D 4108
- Siklós, vár: A és B szárny, I-II. emeleti födémcsere, helyreállítási tervdokumentáció. Itsz.: D 6122
- Siklós, vár: Múzeumi szárny, helyreállítási tervdokumentáció. Itsz.: D 6116
- Sopron, Bécsi utca 26.: Felújítási tervdokumentáció [Gottfried Gézával és Vattay Bélával közösen]. Itsz.: D 6201

1963

- Keszthely, Fő tér 1.: Felújítási tervdokumentáció. Itsz.: D 4107
- Siklós, vár: Helyreállítási tervdokumentáció [Urbán Istvánnal közösen]. Itsz.: D 13051
- Siklós, vár: Helyreállítási tervdokumentáció. Itsz.: D 6092
- Sárvár, Nádasdy-vár: Felmérési tervdokumentáció. Itsz.: D 6008
- Sárvár, Nádasdy-vár: Felmérési tervdokumentáció. Itsz.: D 6021
- Sárvár, Nádasdy-vár: Bejáró híd, helyreállítási tervdokumentáció. Itsz.: D 6044
- Sárvár, Nádasdy-vár: Helyreállítási tervdokumentáció. Itsz.: D 6011
- Sárvár, Nádasdy-vár: Helyreállítási tervdokumentáció. Itsz.: D 6014
- Tata, Tópart utca: Vágóhíd, helyreállítási tervdokumentáció [Sándy Péternével és Lux Kálmánnal közösen]. Itsz.: D 7673

1964

- Acsa, római katolikus templom: Helyreállítási tervdokumentáció. Itsz.: D 489
- Balatonszemes, Bajcsy-Zsilinszky Endre utca 48.: Kiállítási pavilon, kiviteli tervdokumentáció. Itsz.: D 686
- Eger, Esterházy tér 1.: Padlásfödém cseréjének terve [Gottfried Gézával és Kálmán Lászlónéval közösen]. Itsz.: D 2712
- Egervár, várkastély: Helyreállítási tervdokumentáció. Itsz.: D 2882
- Egervár, várkastély: Helyreállítási tervdokumentáció. Itsz.: D 2892
- Sopron, Új utca 18.: Helyreállítási tervdokumentáció [Muszik Lászlónéval és Lux Kálmánnal közösen]. Itsz.: D 6513
- Sárvár, Nádasdy-vár: Felmérési tervdokumentáció. Itsz.: D 22903
- Sárvár, Nádasdy-vár: Vázlattelevi dokumentáció. Itsz.: D 6019
- Sárvár, Nádasdy-vár: Vázlattelevi dokumentáció. Itsz.: D 6028
- Vasszécsény, Munkás utca 3.: Tetőhelyreállítási és állagmegóvási tervdokumentáció [Gazda Anikóval és Lux Kálmánnal közösen]. Itsz.: D 7915
- Vásárosnamény, Kazinczy Ferenc utca 1. [Matuzsa György utca 2.]: Helyreállítási utódokumentáció [Mende Ferencel és Pálus Lászlóval közösen]. Itsz.: D 206

1965

- Egervár, várkastély: Építési napló és átadási jegyzőkönyv [Nagy Emesével közösen]. Itsz.: D 23763
- Siklós, vár: Kazánház, módosított kiviteli tervdokumentáció. Itsz.: D 13053
- Siklós, vár: Olajellátás, központi fűtés, gépészeti kiviteli tervdokumentáció. Itsz.: D 13052
- Siklós, vár: Várpark, nyilvános WC, kiviteli tervdokumentáció. Itsz.: D 6101
- Szeged, Oskola utca 27.: Engedélyezési tervdokumentáció. Itsz.: D 6905

1966

- Balatongyörök, római katolikus kápolna: Villámhárító, kiviteli tervdokumentáció. Itsz.: D 670
- Esztergom, római katolikus főszékesegyház: Helyreállítási tervdokumentáció [Zsitva Tiborral közösen]. Itsz.: D 2930
- Gyenesdiás, római katolikus kápolna: Külső felújítás, helyreállítási tervdokumentáció. Itsz.: D 3289
- Oroszlány–Majkpuszta, kamalduli remetesség: Felhasználási javaslat. Itsz.: D 4527

Siklós, vár: Számok, kis- és nagybetűk fémről, betű konszignáció. Itsz.: D 6111
 Sopron, Új utca 7.: Helyreállítási és felújítási tervdokumentáció [Acsai Mihállyal és Fancsaly Ferencsel közösen]. Itsz.: D 12249
 Sopron, Új utca 7.: Helyreállítási és felújítási tervdokumentáció [Zsitva Tiborral közösen]. Itsz.: D 6588
 Vác, Budapesti főút 16.: Középkori pince, felmérési tervdokumentáció. Itsz.: D 7959
 Vác, Burgundia utca, Bokányi utca 5.: Pince a városfalban, felmérési tervdokumentáció. Itsz.: D 7957

1967

Budapest I., Gellérthegy utca 5.–Naphegy utca 20., társasház: elvi engedélyezési tervdokumentáció. Itsz.: D 938
 Egervár, római katolikus templom: Helyreállítási tervdokumentáció. Itsz.: D 31083
 Egervár, római katolikus templom: Külső helyreállítás tervdokumentációja. Itsz.: D 16246
 Egervár, római katolikus templom: Külső helyreállítás tervdokumentációja. Itsz.: D 2893
 Siklós, vár: Helyreállítási tervdokumentáció. Itsz.: D 13065
 Sopron, Balfi út 15.: Felmérési és felújítási tervdokumentáció [Urbán Istvánnal és Jóföldy Tiborral közösen]. Itsz.: D 1913
 Székesfehérvár, Arany János utca 9.: Helyreállítási tervdokumentáció. Itsz.: D 7145
 Székesfehérvár, Jókai utca 1.–Városház tér: I. emelet kialakításának tervdokumentációja. Itsz.: D 7179
 Sárvár, Nádasdy-vár: Bejáró híd, végleges kivitelezési tervdokumentáció. Itsz.: D 34097
 Vác, Budapesti főút 14–16.: Középkori pince, helyszínrajzok. Itsz.: D 7958

1968

Debrecen, református kollégium: Átalakítás engedélyezési tervdokumentáció. Itsz.: D 802
 Eger, Kossuth Lajos utca 26.: Turistaszálló engedélyezési terve [Benedek Bencével és Jóföldy Tiborral közösen]. Itsz.: D 2527
 Eger, Szent János utca 13.–Zalár József utca: Felmérési tervdokumentáció [Lombár Pállal közösen]. Itsz.: D 9372
 Eger, Szent János utca 13.–Zalár József utca: Kivitelezési tervdokumentáció [Lombár Pállal közösen]. Itsz.: D 9373
 Mátraszőlős, római katolikus templom: Helyreállítási tervdokumentáció. Itsz.: D 778

1969

Bük, Gyár utca 29.: Kivitelezési tervdokumentáció [Csatlósi Lászlóval és Sándy Péternével közösen]. Itsz.: D 2876
 Esztergom, római katolikus főszékesegyház: Helyreállítási tervdokumentáció. Itsz.: D 5863
 Esztergom, római katolikus főszékesegyház: Külső csatornázás tervdokumentációja. Itsz.: D 31522
 Esztergom, római katolikus főszékesegyház: Külső csatornázás tervdokumentációja. Itsz.: D 31523
 Kőszeg, Jurisics tér 5.: Felmérési tervdokumentáció [Sándy Péternével és Sedlmayrné Beck Zsuzsannával közösen]. Itsz.: D 10154
 Sopron, Balfi út 15.: Helyreállítási és felújítási tervdokumentáció [Urbán Istvánnal és Jóföldy Tiborral közösen]. Itsz.: D 12455

1970

Egervár, római katolikus templom: Belső helyreállítás tervdokumentációja. Itsz.: D 9024
 Jánoshida, római katolikus templom: Helyreállítás, kivitelezési tervdokumentáció. Itsz.: D 9540
 Kőszeg, Kálvária római katolikus templom: Díszkivilágítási berendezés, műszaki kiviteli tervdokumentáció [Unk Jánosnéval közösen]. Itsz.: D 9229
 Nagykanizsa, Piac tér: Beépítési tanulmányterv [Láng Tiborral és Máté Zsoltal közösen]. Itsz.: D 11699
 Pécs, Káptalan utca 3.: Felmérés és felújítási javaslat [Lombár Pállal és Sedlmayrné Beck Zsuzsannával közösen]. Itsz.: D 9233
 Pécs, Káptalan utca 5.: Felmérés és felújítási javaslat [Lombár Pállal és Sedlmayrné Beck Zsuzsannával közösen]. Itsz.: D 9234

Pécs, Székesfehérvár utca 7.: Felmérési és felújítási tervdokumentáció [Kelemen Bertalannéval és Sedlmayrné Beck Zsuzsannával közösen]. Itsz.: D 9231

Siklós, vár: Kőtár, kápolna burkolat, oratórium ablak, udvari alsó szint padozat, kivitelezési tervdokumentáció. Itsz.: D 12939

Sopron, Új utca 30.: Udvari szárny kialakítása, engedélyezési tervdokumentáció [Sedlmayrné Beck Zsuzsannával közösen]. Itsz.: D 9232

Szentendre, Kígyó utca 1.: Átépítési tervdokumentáció. Itsz.: D 8579

Székesfehérvár, püspöki palota: Egészségügyi berendezések tervdokumentációja. Itsz.: D 9025

Sárvár, Nádasdy-vár: Múzeumi termék helyreállítási terveinek költségvetése [Sedlmayrné Beck Zsuzsannával közösen]. Itsz.: D 9013

Sárvár, Nádasdy-vár: Programterv. Itsz.: D 11914

Sárvár, Nádasdy-vár: Építészeti vázlattervek. Itsz.: D 34096

Vonyarcvashegy, római katolikus kápolna: Helyreállítási tervdokumentáció. Itsz.: D 9969

1971

Győr, Bécsi kapu tér 6.: Felhasználási javaslat [Lombár Pállal és Sedlmayrné Beck Zsuzsannával közösen]. Itsz.: D 9456

Győr, Jedlik Ányos utca 5.: Helyreállítási tervdokumentáció [Sedlmayrné Beck Zsuzsannával közösen]. Itsz.: D 9364

Keszthely, Fő tér: Irodaház, programterv [Kelemen Bertalannéval közösen]. Itsz.: D 9366

Seregélyes, Zichy–Hadik-kastély és park: Helyreállítási tervdokumentáció [Sándy Péternével és Sedlmayrné Beck Zsuzsannával közösen]. Itsz.: D 498

Sopron, Várkerület 54–56.: Épületfelújítási tervdokumentáció [Lombár Pállal és Sedlmayrné Beck Zsuzsannával közösen]. Itsz.: D 9371

Sárvár, Nádasdy-vár: Programterv. Itsz.: D 11894

Zalaegerszeg, római katolikus templom: Helyreállítási tervdokumentáció. Itsz.: D 13228

1972

Eger, Esterházy tér 1.: Szerkezetmegegerősítés, II. ütem, udvari talpkoszorú tervdokumentációja [Ágostházi Lászlóval közösen]. Itsz.: D 10373

Etyek, római katolikus templom: Felújítási tervdokumentáció [Báránys Károllyal közösen]. Itsz.: D 9651

Székesfehérvár, Városház tér, római katolikus templom: Altemplomi lejáró, felújítási tervdokumentáció. Itsz.: D 9883

Sárvár, Nádasdy-vár: Múzeumi raktár, tetőszékhelyreállítási és kivitelezési tervdokumentáció. Itsz.: D 34162

1973

Biatorbágy, római katolikus templom: Födémcsere tervdokumentációja. Itsz.: D 10372

Egervár, vár: Felújítási tervdokumentáció [Kelemen Bertalannéval és Urbán Istvánnal közösen]. Itsz.: D 11902

Kőszeg, Várkör 14.: Felmérési tervdokumentáció [Ágostházi Lászlóval és Gazda Anikóval közösen]. Itsz.: D 11763

Márkó, római katolikus templom: Megerősítési munkák dokumentációja. Itsz.: D 10338

Székesfehérvár, püspöki palota: Olajlefejtő, -tároló és -ellátórendszer tervdokumentációja. Itsz.: D 10952

Sárvár, Nádasdy-vár: Főépület, helyreállítási tervdokumentáció, I. kötet: építészet [Kelemen Bertalannéval és Urbán Istvánnal közösen]. Itsz.: D 11915

Sárvár, Nádasdy-vár: Főépület, helyreállítási tervdokumentáció, II. kötet: költségvetések. Itsz.: D 11916

Sárvár, Nádasdy-vár: Főépület, helyreállítási tervdokumentáció, III. kötet: belső gépészet, olajellátás, kazánház, fűtés. Itsz.: D 11917

Sárvár, Nádasdy-vár: Főépület, helyreállítási tervdokumentáció, IV. kötet: olajellátás, kazánház, fűtés. Itsz.: D 11918

Sárvár, Nádasdy-vár: Főépület, helyreállítási dokumentáció. Itsz.: D 34166
Sárvár, Nádasdy-vár: Helyreállítás, beadványi tervdokumentáció [Arendt Lajossal és Urbán Istvánnal közösen]. Itsz.: D 12286
Sárvár, Nádasdy-vár: Helyreállítás, beadványi tervdokumentáció. Itsz.: D 34094
Sárvár, Nádasdy-vár: Udvar burkolatterve. Itsz.: D 14436
Terény, római katolikus templom: Helyreállítási tervdokumentáció. Itsz.: D 10369

1974

Egervár, vár: I. és II. emeleti folyosó íves nyílásainak terve. Itsz.: D 10648
Hollókő, Petőfi utca 18–20.: Villamos berendezés engedélyezési tervdokumentációja [Gléz Dezsővel és Szabó Lászlóval közösen]. Itsz.: D 32671
Kálóz, Zichy-kastély: Helyreállítási tervdokumentáció [Ágostházi Lászlóval és Muszik Lászlónéval közösen]. Itsz.: D 11663
Mátraszőlős, római katolikus templom: Restaurálási dokumentáció [Bérci Lászlóval közösen]. Itsz.: D 53388
Nagyatád, római katolikus templom: Térrendezési tervdokumentáció. Itsz.: D 10878
Székesfehérvár, Petőfi utca 2.: Kazánház, felújítási tervdokumentáció. Itsz.: D 10873
Sárvár, Nádasdy-vár: Külső vízellátás, kivitelezési tervdokumentáció. Itsz.: D 11919

1975

Bag, római katolikus templom: Sekrestyeépítés tervdokumentációja. Itsz.: D 11025
Sárvár, Nádasdy-vár: Belső villamosberendezés, módosított tervdokumentáció [Heller Károlyval közösen]. Itsz.: D 11612
Sárvár, Nádasdy-vár: Felmérési tervdokumentáció. Itsz.: D 11042
Veszprém, Budapest út 1/a: Homlokzatfelújítási tervdokumentáció [Hulyák Annával és Sedlmayrné Beck Zsuzsannával közösen]. Itsz.: D 11660

1976

Enying, római katolikus templom: Oltár és ambó tervei. Itsz.: D 13349
Jánoshida, római katolikus templom: Új liturgikus tér kialakítása. Itsz.: D 14439
Kőszeg, Chernel utca 6.: Utólagos nedvesség elleni falszigetelés tervdokumentációja [Deschmann Alajossal közösen]. Itsz.: D 33393
Sárvár, Nádasdy-vár: Belső villamos berendezés korszerűsített terve [Gléz Dezsővel közösen]. Itsz.: D 34092
Terény, római katolikus templom: Elektromos berendezés [Kőszegi Lászlóval közösen]. Itsz.: D 12740

1977

Balatonberény, római katolikus templom: Homlokzathelyreállítási tervdokumentáció. Itsz.: D 13746
Budapest I., Uri utca 39.–Dárda utca 4.: Bővítési tanulmányterv. Itsz.: D 14348
Egervár, várkastély: Felújítási tervdokumentáció [Arendt Lajossal és Vértessy Kornéllal közösen]. Itsz.: D 16941
Füle, római katolikus templom: Tetőszerkezet felújításának tervdokumentációja. Itsz.: D 16192
Sárvár, Nádasdy-vár: Főkapu terve. Itsz.: D 13457
Sárvár, Nádasdy-vár: Kísérleti műanyagcsöves padlófűtés, műszaki kivitelezési tervdokumentáció. Itsz.: D 20531
Sárvár, Nádasdy-vár: Múzeumi raktár, tetőszékelyreállítási és kivitelezési tervek. Itsz.: D 34164

1978

Bakonyjákó, római katolikus templom: Új liturgikus tér kialakítása. Itsz.: D 15244
Siklós, vár: B szárny átalakítása, kivitelezési tervdokumentáció [Arendt Lajossal és Kisfaludy Attilával közösen]. Itsz.: D 15702
Székesfehérvár, püspöki palota: Lakószint és homlokzat felújítás, engedélyezési tervdokumentáció [Kisfaludy Attilával közösen]. Itsz.: D 15552
Székesfehérvár, püspöki palota: Rekonstrukciós és felújítási tervdokumentáció. Itsz.: D 16708

1979

Bakonyszentlászló, római katolikus templom: Belső munkálatok tervdokumentációja. Itsz.: D 16473
Nagykovácsi, római katolikus templom: Homlokzathelyreállítási tervdokumentáció. Itsz.: D 16601
Pápa, római katolikus templom: Homlokzathelyreállítás, engedélyezési tervdokumentáció [Cser Istvánnal és Kováts Ödönnel közösen]. Itsz.: D 15783
Szombathely, Szily János utca 3.: Engedélyezési tervdokumentáció. Itsz.: D 15609
Szombathely, Szily János utca 3.: Felújítási tervdokumentáció. Itsz.: D 32717

1980

Budapest I., budai vár: Rehabilitációs tanulmányterv [Cser Istvánnal közösen]. Itsz.: D 38599
Buzsák, római katolikus templom: Homlokzati és szerkezeti helyreállítás tervdokumentációja [Lantos Tiborral és Szanyi Györggyel közösen]. Itsz.: D 29676
Enying, Batthyány-kastély és park: Kastélyok és kúriák vizsgálata, állapotfelmérés. Itsz.: D 28346
Mátraszőlős, római katolikus templom: Mária-oltár, restaurálási tervezet és fotódokumentáció [Maák Lajossal közösen]. Itsz.: D 53387
Szombathely, Szily János utca 5.: Felújítás, kivitelezési tervdokumentáció [Heller Károllyal és Szilágyi Péterrel közösen]. Itsz.: D 16966
Vonyarcvashegy, római katolikus kápolna: Helyreállítási dokumentáció. Itsz.: D 21332

1981

Alsóbogát, kiskastély: Kastélyok és kúriák vizsgálata, állapotfelmérés. Itsz.: D 28477
Csertő, Festetich-kúria: Gépészeti munkák, engedélyezési tervdokumentáció [Heller Károllyal közösen]. Itsz.: D 34943

1982

Alsóbogát, Festetich-kastély: Kastélyok és kúriák vizsgálata, állapotfelmérés. Itsz.: D 28478
Bag, római katolikus templom: Sekrestye bővítés tervdokumentációja. Itsz.: D 17417
Bakóca, Majláth-kastély: Kastélyok és kúriák vizsgálata, állapotfelmérés. Itsz.: D 28325
Balatonboglár, Gaál-kastély: Kastélyok és kúriák vizsgálata, állapotfelmérés. Itsz.: D 28506
Balatonboglár, Bárány-kastély: Kastélyok és kúriák vizsgálata, állapotfelmérés. Itsz.: D 28467
Balatonkeresztúr, Festetich-kastély: Kastélyok és kúriák vizsgálata, állapotfelmérés. Itsz.: D 28470
Balatonlelle, Álgya-Papp-Szalay-kúria: Kastélyok és kúriák vizsgálata, állapotfelmérés. Itsz.: D 28468
Balatonlelle, Jankovich-kúria: Kastélyok és kúriák vizsgálata, állapotfelmérés. Itsz.: D 28469
Balatonszemes, Hunyady-kastély: Kastélyok és kúriák vizsgálata, állapotfelmérés. Itsz.: D 28471
Balatonszentgyörgy, csillagvár: Kastélyok és kúriák vizsgálata, állapotfelmérés. Itsz.: D 28472
Bikal, Puchner-kastély: Kastélyok és kúriák vizsgálata, állapotfelmérés. Itsz.: D 28328
Boldogasszonyfa, Igmány-kúria: Kastélyok és kúriák vizsgálata, állapotfelmérés. Itsz.: D 28329
Budapest I., Várnegyed: Tanulmányterv, összefoglaló [Cser Istvánnal közösen]. Itsz.: D 47306
Bóly, Batthyány-kastély: Kastélyok és kúriák vizsgálata, állapotfelmérés. Itsz.: D 28330
Bükksöd, Petrovszky-Jeszenszky-kastély: Kastélyok és kúriák vizsgálata, állapotfelmérés. Itsz.: D 21051
Esztergom, római katolikus székesegyház: Liturgikus tér rendezése. Itsz.: D 18972
Felsőmocsolád, Kacs Kovács-kastély: Kastélyok és kúriák vizsgálata, állapotfelmérés. Itsz.: D 28759
Felsőmocsolád, Eröss-kúria: Kastélyok és kúriák vizsgálata, állapotfelmérés. Itsz.: D 28758
Hosszúhetény, püspöki kastély: Kastélyok és kúriák vizsgálata, állapotfelmérés. Itsz.: D 28334
Kaposújlak, Somssich-kastély: Kastélyok és kúriák vizsgálata, állapotfelmérés. Itsz.: D 28482
Kisasszond, Sárközy-kastély: Kastélyok és kúriák vizsgálata, állapotfelmérés. Itsz.: D 28487
Kéthely, Hunyadi-kastély: Kastélyok és kúriák vizsgálata, állapotfelmérés. Itsz.: D 28486
Mecseknádasd, püspöki kastély: Kastélyok és kúriák vizsgálata, állapotfelmérés. Itsz.: D 28335
Nagyberki, Vigyázó-kastély: Kastélyok és kúriák vizsgálata, állapotfelmérés. Itsz.: D 28496
Nikla, Berzsényi-kúria: Kastélyok és kúriák vizsgálata, állapotfelmérés. Itsz.: D 28495
Nágocs, Zichy-kastély: Kastélyok és kúriák vizsgálata, állapotfelmérés. Itsz.: D 28494
Perkáta, Győry-kastély: Kastélyok és kúriák vizsgálata, állapotfelmérés. Itsz.: D 28361

Rózsafa, Perczel-kastély: Kastélyok és kúriák vizsgálata, állapotfelmérés. Itsz.: D 28336
 Sellye, Draskovich-kastély: Kastélyok és kúriák vizsgálata, állapotfelmérés. Itsz.: D 28337
 Siklós, vár: Korszerűsítési programterv. Itsz.: D 17321
 Somogyvár, Somssich-kastély: Kastélyok és kúriák vizsgálata, állapotfelmérés. Itsz.: D 28498
 Somogytúr, Bosnyák-kúria: Kastélyok és kúriák vizsgálata, állapotfelmérés. Itsz.: D 28500
 Somogyvár, Széchenyi-kastély: Kastélyok és kúriák vizsgálata, állapotfelmérés. Itsz.: D 28501
 Somogyzsítf, Véssey-kastély: Kastélyok és kúriák vizsgálata, állapotfelmérés. Itsz.: D 28502
 Szentlőrinc, Esterházy-kastély: Kastélyok és kúriák vizsgálata, állapotfelmérés. Itsz.: D 28338
 Szőlősgyörök, Jankovich-kastély: Kastélyok és kúriák vizsgálata, állapotfelmérés. Itsz.: D 28505
 Sárvár, Nádasdy-vár: Kastélyok és kúriák vizsgálata, állapotfelmérés. Itsz.: D 28540
 Tab, Welsersheimb-kastély: Kastélyok és kúriák vizsgálata, állapotfelmérés. Itsz.: D 28507
 Terény, római katolikus templom: Padozatcsere a templomhajóban, tervdokumentáció. Itsz.: D 17448
 Vajta, Zichy-kastély: Kastélyok és kúriák vizsgálata, állapotfelmérés. Itsz.: D 28369
 Zala, Zichy-kúria: Kastélyok és kúriák vizsgálata, állapotfelmérés. Itsz.: D 28508

1983

Bag, római katolikus templom: Sekrestye és hőszabályozó, engedélyezési tervdokumentáció. Itsz.: D 17583
 Etyek, Botpuszta, római katolikus templom: Károsodások helyreállítása. Itsz.: D 29648
 Pásztó, Múzeum tér 5.: Helyreállítási tervdokumentáció [Tóth Melindával közösen]. Itsz.: D 23231
 Veszprém, Regina Mundi kápolna: Új liturgikus tér kialakítása. Itsz.: D 19079

1984

Budapest I., budai várnegyed: Részletes rendezési és színtervek programtervezete, valamint az IKV-kezelésében lévő lakóházak tetőtér-beépítési lehetőségei [Sedlmayrné Beck Zsuzsannával, Ódor Tamással, Gyarmati Edittel, Mezey Andrással, Winter Jánosnéval és Dorn Frigyessel közösen]. Itsz.: D 47491
 Gyomaendrőd, római katolikus templom: Liturgikus tér rendezése. Itsz.: D 20674
 Pásztó, Múzeum tér 5.: Felújítás, átalakítás, kivitelezési tervdokumentáció [Kálmán Líviával, Kisfaludy Attilával, Polóni Jánossal, Juhász Györggyel és Heller Károllyal közösen]. Itsz.: D 27754
 Pásztó, Múzeum tér 5.: Felújítás, átalakítás, tanulmányterv. Itsz.: D 27755

1985

Bakonyszentlászló, római katolikus templom: Harangláb, felmérési tervdokumentáció. Itsz.: D 21094
 Balatonberény, római katolikus templom: Torony tatarozása. Itsz.: D 23148
 Balatonkenese, római katolikus templom: Új liturgikus tér kialakítása. Itsz.: D 23173

1986

Balatonberény, Kossuth Lajos utca 65.: Felújítás, engedélyezési tervdokumentáció. Itsz.: D 22221
 Balatonberény, római katolikus templom: Toronylábazat, kömegrendelési terv. Itsz.: D 24136
 Cegléd, római katolikus templom: Homlokzathelyreállítási tervdokumentáció. Itsz.: D 21974
 Ganna, római katolikus templom: Liturgikus tér berendezése. Itsz.: D 22027
 Veszprém, Vár utca 35.: Egyházművészeti Múzeum céljára történő átalakítás tervdokumentációja. Itsz.: D 23121

1987

Cegléd, Eötvös tér 6.: Felújítási tervdokumentáció. Itsz.: D 24167
 Vácduka, római katolikus templom: Karzat építés tervdokumentációja. Itsz.: D 48951

1988

Bercel, római katolikus templom: Homlokzatfelújítási tervdokumentáció. Itsz.: D 24726
 Mátraverebély, római katolikus templom: Homlokzatszínezés. Itsz.: D 26139

1989

Boldog, római katolikus templom: Homlokzatfelújítási tervdokumentáció. ltsz.: D 26854
Esztergom, Berényi Zsigmond utca 11.: Toldalék építés tervdokumentációja. ltsz.: D 26963

1990

Csatka, római katolikus templom: Belső helyreállítás tervdokumentációja. ltsz.: D 34959
Gyomaendrőd, római katolikus templom: Külső helyreállítás tervdokumentációja. ltsz.: D 27954
Vác, püspöki palota: Pinceablakok egységesítése, kivitelezési tervdokumentáció. ltsz.: D 47716

1991

Hollád, római katolikus harangtorony: Helyreállítási tervdokumentáció. ltsz.: D 39023

1992

Balatonberény, Kossuth Lajos utca 137.: Védetté nyilvánítási javaslat, felújítás engedélyezési terv
[Kőrösi Zsuzsannával közösen]. ltsz.: D 49321

Összeállította: *Somay Nándor*

Dragonits tamásnak az ÉKM – Építésügyi Dokumentációs és Információs Központban őrzött dokumentációinak jegyzéke

TERVEK

1959

Vép, vépi várkastély részleges helyreállítási munkái – VÁTI, 1959

1960

Balatonberény egyszerűsített általános rendezési terve – VÁTI, 1960

Tata, Kálvária kápolna helyreállítási terve: Fellner Jakab emlékmúzeuma a tatai kálvária kápolnában
– VÁTI, 1960

Tata, ú.n. műrom felmérési és helyreállítási munkáinak dokumentációja – VÁTI, 1960

1961

Egervári várkastély helyreállítási munkái – VÁTI, 1961

Kecskemét, római katolikus plébánia homlokzatátalakítási tervdokumentációja – VÁTI, 1961

Sopron, Kolostor utca 3. Felmérési dokumentáció – VÁTI, 1961

Vitka, Hunyadi utca 2. sz. épület átépítése – VÁTI, 1961

1962

Budapest I. ker., Batthyány tér Plébánia helyreállítási tervrajzok – VÁTI, 1962

Budapest I. ker., Országház u. 5. sz. épület helyreállítási munkáihoz, 1962

Kecskemét, Zsinagóga felmérési rajzai – VÁTI, 1962

Sopron, Bécsi utca 26. Felújítási terv dokumentációja – VÁTI, 1962

1963

Keszthely, Városi Tanácsház homlokzathelyreállítási terv – VÁTI, 1963

Kiskőrös, Petőfi szülőházának állagmegóvási tervdokumentációja – VÁTI, 1963

Sárvár, a sárvári vár helyreállításának vázlatterve – VÁTI, 1963

Siklós, A siklósi vár helyreállítási munkáinak tervdokumentációja – VÁTI, 1963

1964

Balatonszemes, Postamúzeum kiállítási pavilon műszaki leírása – VÁTI, 1964

Szeged, Oskola utca 15. módosított vázlaterv – VÁTI, 1964

1965

Budapest I. ker., Országház utca 30-32. épület helyreállítási munkák – VÁTI, 1965

Budapest XII. ker., Tarcsay V. u. 11-13 sz. irodaház toldalék építési munkái – VÁTI, 1965

Siklós, A siklósi várban létesítendő módosított kazánház kialakításáról műszaki leírás – VÁTI, 1965

Szeged, Oskola u. 11-27. homlokzatszínezés és feliratok – VÁTI, 1965

Szeged, Oskola utca 27. kiviteli tervei – VÁTI, 1965

1966

Sopron, Új utca 7. Felmérés és helyreállítási tervdokumentáció – VÁTI, 1966

1967

Budapest I. ker., MTA Kapisztrán téri építkezése : 9 db beépítési variáció – VÁTI, 1967

Lenti, Kerka vár programterv turista szálló, ill. kollégium részére és programterv varroda részére
– VÁTI, 1967

Sopron, Balfi u. 15. felmérés és helyreállítási tervdokumentáció – VÁTI, 1967

1968

Szigetvár, Zrínyi téri kollektív lakóház és vendéglátóipari létesítmény beruházási programja
– VÁTI, 1968

Zala megye üdülőterületének regionális tervtanulmánya – VÁTI, 1968

1969

Budapest XII. ker., Tartsay Vilmos u. 11-13. sz. alatti iroda épületének tetőtér beépítése – VÁTI, 1969
Debrecen, Református kollégium belsőépítészeti tervdokumentáció: E jelű épület műszaki leírása

– VÁTI, 1969

Esztergom, Bazilika helyreállítási tervei – VÁTI, 1969

Siklós, Siklósi vár belsőépítészeti tervdokumentációja – VÁTI, 1969

1971

Keszthely, Fő tér irodaház beruházási programja – VÁTI, 1971

Szigetvár, Oroszlán Szálló és Étterem gépészeti tervei – VÁTI, 1971

Tatabánya, I. jelű garzonház engedélyezési terve – VÁTI, 1971

1972

Budapest I. ker., Tárnok utca 16. „Aranyhordó” vendéglő berendezési kiviteli terve
– VÁTI, 1972

Veszprém műemléki városközpont rekonstrukciós terve: 1. Műemléki felmérés: 2-3.
Fotó dokumentáció – VÁTI, 1972

1973

Budapest I. ker., Országház u. 10. lakóépület felújítása, kiviteli terv – VÁTI, 1973

Sárvár, Nádasdy kastély helyreállítási programterve, beadványterve és belső villamos berendezés
és hálózat terve – VÁTI, 1973

1976

Budapest VIII. kerület, Rákóczi út 7. alatti VÁTI iroda átalakítása - kiviteli terv – VÁTI, 1976
Ipolytarnóci őseletek bemutatásával kapcsolatos épületek. Tanulmányterv. – VÁTI, 1976

1977

Ipolytarnóc, az őselet gondnoki épületének kiviteli terve – VÁTI, 1977

1979

Szombathely, Alkotmány u. 5. épületfelújítás, engedélyezési terv – VÁTI, 1979

1980

Budapest I. ker., Budai várnegyed rehabilitációs tanulmányterve, I. ütem, 1. rész: Az IKV kezelésében
lévő lakóépületek szerkezeti és átalakítási munkái – VÁTI, 1980

1981

Siklósi Vár korszerűsítési programterv és más tervlapok – VÁTI, 1981

1982

Budapest I. kerület, Fortuna u. 14. „B” kategóriás felújítás – VÁTI, 1982

Budapest I. kerület, Fortuna u. 16. „B” kategóriás felújítás – VÁTI, 1982

Kápolnasnyék, Fő u. 41. alatti általános iskola bővítésének engedélyezési terve – VÁTI, 1982

1984

Budapest I. kerület, Országház u. 15. - helyreállítási és módosított dokumentáció - VÁTI, 1984.

Kastélyok és kúriák vizsgálata, Baranya megye, Békés megye, Fejér megye, Győr-Sopron megye,
Somogy megye – VÁTI, 1982-1984

1991

Tapolca, Tavasbarlang lejáró épületének építészeti terve – VÁTI, 1991

2005

Vác, Polgármesteri Hivatal és Okmányiroda akadálymentesítése „Az év akadálymentes épülete 2005”
nyertes pályázat - M&M Design Bt., 2005

KÉZIRATOK

A sárvári vár tudományos kutatása: leírás és javaslat: a sárvári vár építéstörténete. [Dragonits Tamás].
– Budapest, VÁTI, 1968 [?], 230 lap

Történelmi városrészek, műemléki területegységek rekonstrukciója. In: Városépítés Magyarországon
a felszabadulás után. Budapest, 1973. 97–110. [társszerző: Sedlmayr Jánosné]

Régi városközpontok/Altstadtgebiete. Megőrzés és megújítás/Erhaltung und Erneuerung. Berlin;
Budapest, VÁTI, 1980., 172 p. [társzerző: Korompay Katalin, Achim Felz et al.]

A települések fejlődésének törvényszerűségei. OTKA pályázaton nyert téma keretében végzett
többéves kutatómunka eredményeinek, megállapításainak és következtetéseinek összefoglalása.
– Budapest: VÁTI, 1990., 73 lap.

Összeállította: *Hámory Zsófia*

Műemlékvédelem 2024. 1. szám szerzői

Bozóki Lajos művészettörténész, kutató

Többek között a visegrádi fellegrvár palotaszárnnyainak falkutatását és középkori kőfaragványainak felmérését és katalogizálását végezte, valamint a zsámbéki premontrei romtemplom tervbe vett állagvédelmének kutatói előkészítő munkáit, (falkutatás, dokumentáció, kőfaragványok feldolgozása) készítette, hasonlóképp a bélapátfalvi apátsági templom esetében, továbbá számos falusi templom, kastély és kúria falkutatását végezte és műemléki értékleltárát készítette.

D. Mezey Alice építész, művészettörténész, műemléki szakértő

Építészként az Országos Műemléki Felügyelőség (OMF) Kivitelezési Osztályán 1971-1977-között, Koordinációs Osztályán 1977-1982 között, koordinátorként (kutatás, tervezés, restaurálás, kivitelezés) dolgozott. Művészettörténészként (ELTE 1982) az OMF jogutód intézményeiben 1982-től a 2008. évi nyugdíjba menetelig tudományos kutatóként helyszíni építéstörténeti kutatásokat végzett, azóta szakértői feladatokat is ellát.

F. Dóczi Erika művészettörténész

A MÉM MDK műemléki tervtárának munkatársa. Fő kutatási területe a korai vasbeton-építészet Magyarországon, valamint a magyar műemlékvédelem intézmény- és tudománytörténete.

Gaylhoffer-Kovács Gábor művészettörténész, műemléki szakértő

Győr Attila művészettörténész (2001) műemléki szakértő

Jelenleg muzeológus és műemléki szakértő a Magyar Nemzeti Múzeum Nemzeti Régészeti Intézetében. E-mail: gyor.attila@gmail.com

Horogszegi Tamás művészettörténész, műemléki szakértő

Kovács Gergely művészettörténész

A MÉM MDK műemléki tervtárának munkatársa. Fő kutatási területe a középkori Magyar Királyság – főként 14. századi – falfestészete, valamint a magyar műemlékvédelem intézmény- és tudománytörténete.

Papp Virág Liliána

Az ELTE BTK szabadbölcseészet szakán végzett esztétika szakirányon (2017–2020), ahol a szocialista realizmus és a modernizmus közötti művészeti viták álltak érdeklődése középpontjában. 2020–2021 között a Károli Gáspár Református Egyetemen posztgraduális képzésben tanult művészeti igazgatást, majd az ELTE BTK művészettörténet mesterszakát végezte el (2022–2024). 2024-től a keszthelyi Balatoni Múzeum művészettörténésze, ahol a művészeti gyűjtemények gondozásával foglalkozik. Kutatási területe az 1945 utáni magyar építészet és képzőművészet, különös tekintettel az építészeti vitákra és azok kortárs recepciójára.

Szakács Béla Zsolt művészettörténész, egyetemi tanár

1992-ben szerzett egyetemi diplomát az ELTE BTK művészettörténet–történelem szakán. Az MTA Művészettörténeti Intézetében eltöltött gyakornoki évek után bekapcsolódott a Közép-európai Egyetem Középkortudományi Tanszékének munkájába, és 1996 óta a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Művészettörténet Tanszékén oktat. 2016-ban habilitált, 2024-ben megvédett disszertációja alapján az MTA doktora lett. Fő kutatási területe a középkori építészet, keresztény ikonográfia és a műemlékvédelem története.

MŰEMLÉKVÉDELEM

A MAGYAR MŰEMLÉKVÉDELEM KIADVÁNYA

LXVIII. évf.

2024

1. szám

Főszerkesztő: Velladics Márta
Szerkesztőség: 1055 Budapest, Bihari János utca 5.

REZÜMÉ

KÖSZÖNTÉS 1

INTERJÚ

F. Dóczi Erika – Kovács Gergely: Még tudnék mesélni pár napig. Interjú Dragonits Tamással
Az elmúlt évek folyamán publikált műemlékes interjúink kivétel nélkül olyan szakemberekkel készültek, akik pályafutásuk elején az Országos Műemléki Felügyelőséget erősítették. Ugyanakkor a hazai műemlékügy meglehetősen széttagolt. A központi hivatal munkáját a 19. század utolsó harmadától nagymértékben segítik különféle külső szervezetek, civil kezdeményezések, 1945 után pedig számos építésziroda, illetve tervező vállalat alakult, a mai napig aktív és fontos szerepet vállalva a műemlékek megőrzésére irányuló munkában. E hivatalon kívüli világ megkerülhetetlen alakja *Dragonits Tamás*, akit 2023 decemberében, Úri utcai otthonában látogathattunk meg egy hosszabb beszélgetés erejéig. Pályafutását több cikk, illetve interjú dokumentálja, a Budai Várnegyedre érintő munkáit, azokkal kapcsolatos visszaemlékezéseit pedig önálló kötetben publikálta. Ennek megfelelően az itt következő interjút igyekeztünk elsősorban a váron kívüli műemlékes tevékenységének, valamint e rendkívül tartalmas életmű eddig talán kevésbé közismert mozzanatainak szentelni. Izgalmas és fontos részleteket rögzíthettünk például az egervári vagy a siklósi vár helyreállításáról, az új liturgikus terek tervezéséről vagy épp az OMF-fel való együttműködésről – mindvégig az építész szemszögéből. A kerek évforduló alkalmából pedig illőnek gondoltuk közreadni a beszélget és megírt-szerkesztett változatát. Isten éltesse *Dragonits Tamást!* 2

TANULMÁNYOK

D. Mezey Alice-Bozóki Lajos-Gaylhoffer-Kovács Gábor-Horogszegi Tamás:

Az egervári várkastély és Dragonits Tamás

Gótikus udvarház jelentős átalakításával és bővítésével felépített egervári reneszánsz várkastély, máig megőrzött jellegét a 18. századi átalakításával nyerte el. A kiemelkedő jelentőségű Zala megyei műemlék sorsa nem csak a 20. században volt hányatott, hanem története során szinte minden jelentősebb helyreállítását, komfortosítással együtt járó átalakítását az elhagyatottság és elhanyagoltság méltatlan korszakai követték. A 20. század elejére olyan rossz műszaki állapotba került, hogy falait támpillérekkel kellett megtámasztani *Möller István* (1860–1934) műemlékes építész tervei szerint. Ezek nagyjából fél évszázadra voltak képesek céljuknak eget tenni.

Az 1950-es évek közepére már olyan súlyos tartószerkezeti károsodások mutatkoztak az épületen, amelyek teljes pusztulással fenyegettek. *Dragonits Tamás* építésmérnök ekkor kezdett foglalkozni a műemlék megmentésének terveivel. A tervezés 1960-ban vett nagyobb lendületet, majd 1961–1965 között a kivitelezés is megvalósulhatott. Ennek során *Gottfried Géza*, majd *Urbán István* statikusok közreműködésével kialakított bravúros terv szerint az összedőlés határán álló műemlék állékonyságát falai visszahúzásával biztosították. A várkastély kritikussá vált állapota számos helyen megkövetelte a földemek cserejét is, amelyet felvállaltan kortárs megjelenésű vasbetongerendás földemmel helyettesítettek. A leleményes tervezésnek hála a műemlék így megmenekült a prognosztizálható teljes pusztulástól.

Az 1960-as évekbeli, helyenként drámainak ható léptékű helyreállítás és építőipari kivitelezés, majd az újabb fél évszázados, többnyire a karbantartást is nélkülöző, és végül műemlékhez méltatlan használat ellenére, a legutóbbi, 2011–2012-ben végzett, újabb funkcióváltáshoz kapcsolódó helyreállítást közvetlenül megelőző és kivitelezés közben folytatott falkutatásunk és megfigyeléseink során mégis számos jól értékelhető építéstörténeti jelenség rögzítésére nyílt módunk. Mindezekből jól körvonalozott az egervári várkastély építéstörténete, és periódusai egymástól elkülöníthetők váltak.

Kutatási eredményeink alapján virtuális rekonstrukciós rajzok készültek a várkastély reneszánsz periódusáról, olyan részletekkel is, amelyeket egyébként kutatási eredményeink nem támasztottak alá. E rekonstrukció látványos elemei közül az egyik kérdéses szerkezet a várkastély reneszánsz teteje. Sajnos ehhez a kutatás során fogódzót nem találtunk (meglévő tetőszerkezete zömében barokk, későbbi javításokkal.) Az ábrázolás kényszere miatt azonban valamilyen tetőt ábrázolni kellett. A hasonló szemléltetések esetében fontos lenne, hogy a fejlesztők kidolgozzanak olyan grafikai eszközöket, amelyek a hipotetikus részleteket megkülönböztetetten tüntetik fel a kutatások eredményei alapján hitelesnek tekinthetőktől. Sajnos az egervári várkastélyra vonatkozó virtuális rekonstrukció még nélküli az efféle finom distinkciót. 23

Szakács Béla Zsolt: Dragonits Tamás és a balatonberényi templom helyreállítása

A balatonberényi templom a régió egyik legépebben megőrzött, középkori eredetű, igényes műemléke. A templom felújításának története 1960-ra nyúlik vissza, ez azonban még csak a külső egyszerű renoválását célozta. Miután 1965-ben új, agilis plébános került a faluba (Vörös József), a templom felújítása is új lendületet vett. Az 1968-ban lezajlott belső felújítás során bukkant fel az első építészettörténeti jelentőségű lelet, a szentély délkeleti gótikus ablakának részlete. Pár év szünet után a templom felújítása ismét terítékre került, és ebben már *Dragonits Tamásnak* is fontos szerep jutott. Ő készítette el 1977-ben a templom műszaki leírását, amelyben a korábbi eredményeket összefoglalta. 1978-80 során a homlokzatok helyreállítása megtörtént, bemutatva a gótikus és kora barokk maradványokat. A felújítás a torony 1985-ös tatarozásával ért véget.

A középkori elemek bemutatása mellett Dragonits úttörő módon szokatlanul sok figyelmet fordított a kora újkori periódusra is. Felismerte, hogy itt egy egységes homlokzatalakítás nyomai kerültek elő.

Összességében megállapítható, hogy az egyszerű homlokzati tatarozásnak indult munka Vörös József plébános elkötelezettségének és Dragonits Tamás szakzerű vezetésének köszönhetően a magyar műemlékvédelem egyik aranykorának magas színvonalú helyreállításává nőtte ki magát 34

Győr Attila: A Dísz tér robbanása, lerombolása és újjáépítése (1883-1990)

Buda legfontosabb terének első ábrázolása, meglepő módon, csupán az 1880-as évek elejéről származó fénykép, amely a teret jórészt a török kiűzése (1686) és a nagy tűzvész (1723) után kialakult, leginkább barokk házakkal határolt, évszázados állapotában mutatja. Az ezt követő 100 év azonban három alkalommal is átalakította a tér megjelenését.

A régi századforduló idején a tér és közvetlen környezete drasztikus léptékváltáson esett át: a jellemzően egyemeletes házak közé a Királyi Vár felől hatalmas középületek, a többi oldalon pedig 3-5 emeletes lakóépületek kerültek, több esetben a korabeli közvélemény rosszallását is kiváltva. A szinte teljesen átalakult városképet a második világháború során súlyos sérülések érték. A háború után az egyre komolyabb teret nyelő állami műemlékvédelem alakította újra a tér és közvetlen környezete megjelenését, helyenként saját elvein is átlépve közelítette a tér képét az elképzelt vagy valós történeti képzetekhez. (A tér az utóbbi időben ismét a közérdeklődés középpontjába került két 1900 körüli középületének állami rekonstrukciója miatt.) A hosszabb tanulmány rövidebb változataként megjelenő cikk az építészet és a műemlékvédelem történeti szemléletében rejlő belső ellentmondásokat mutatja be egy fontos helyszín történetének forrásalapú feldolgozásával. 39

Papp Virág Liliána: A budai várnegyed első rendezési terve

A budai Várnegyed első rendezési terve az egyes épületek történeti értékein túl kiemelt figyelmet fordított a terület történelmileg jellemző urbanisztikai struktúrájának, illetve e struktúra emlékeinek megőrzésére. Az épületeket, azok kapcsolatrendszerét és a közterek minden egyéb kiegészítő elemét az egységes rendezési koncepciónak rendelte alá. Így a részletes tervezési feladatok között már az első években szerepelt a világítás, a hirdetések, az út-, járdaburkolatok, szegélykövek, víznyelők és utcatáblák megfelelő megoldása is. 1949 őszétől már működött a közvilágítás, a gázüzemű rendszert valamikor a következő húsz évben aztán elektromosra cserélték.

A terület rendezésének legtöbb aspektusára kitért tehát a terv, azonban a párhuzamosan zajló romeltakarítás, feltárás, az időközben bekövetkező politikai fordulat és az azt követő intézményi átszervezések miatt nem tudott kész megoldásokat kínálni. Számos olyan emlék, amely a kezdeti tervek szerint megmenthetőnek tűnt, a hosszas áttervezések alatt végül elpusztult. A korszakra jellemző „kereső bizonytalanság” ugyanakkor megalapozta azt a szemléletet, amely a meglévő emlékek létéből indult ki, nem egy korábbi állapot hiányából. A homlokzatok helyreállítása során nem csak az egyes műemlékeket és azok történelmi hitelességét tartotta szem előtt, hanem a teljes városszövet szellemi, esztétikai és funkcionális egységének fenntartását.

Szemtanúság című beszámolójában *Dragonits Tamás* rávilágított, hogy a Várnegyed annak a néhány embernek köszönheti a legtöbbet, akiknek szívügyévé vált. A *Meczner Lajos* és *Csemegi József* szellemi környezetében csoportosuló szakemberek elszántsággal teremtették meg a munka tudományos kereteit és tartották fenn a kérdés jelentőségét a szakmában és közbeszédben egyaránt. „Ezenkívül pedig ahhoz, hogy valaki a várban odaillő házat építhessen, az építési kvalitások mellé a Várnegyed ismeretének, szeretetének, és megérezésének olyan foka szükséges, melyre nem mindenkinek van ideje, és a felületesebb megismerés félreismerés is lehet” 60

TALÁLKOZÁSOK

Cser Károlyné Jankovics Éva: Dragonits Tamás születésnapjára 68

Korompay Katalin: Akkor is 69

Janotti Judit: A 100 éves Dragonits Tamás köszöntése 71

Lőrinczi Zsuzsa: Dragonits Tamás 100 éves volt 2024. november 13-án 72

DRAGONITS TAMÁS MUNKÁSSÁGA

Dragonits Tamás írásai 74

Dragonits Tamásnak a MÉM MDK Tervtárában őrzött tervdokumentációinak jegyzéke 76

Dragonits Tamásnak az ÉKM – Építésügyi Dokumentációs és Információs Központban őrzött dokumentációinak jegyzéke 85

ABSTRACT

FOREWORD 1

INTERVIEW

Erika F. Dóczy – Gergely Kovács: Interview with architect Tamás Dragonits

Our interviews on monument preservation published in recent years have all been conducted with professionals who, at the beginning of their careers, strengthened the team of the National Monuments Inspectorate. At the same time, the issue of national monument preservation is quite fragmented. Since the last third of the 19th century, the work of the central institution has been greatly assisted by various external organizations and civil initiatives, and after 1945, numerous architectural firms and design companies were established, taking on an active and important role in the work of monument conservation to this day. In this world outside the Inspectorate, an unavoidable figure is Tamás Dragonits, whom we were able to visit in December 2023 at his home in Üri utca for a longer conversation. His career is documented in several articles and interviews, while he has published his works concerning the Buda Castle District and his recollections about them in a separate volume. Accordingly, we have tried to dedicate the following interview primarily to his monument protection activities outside the Buda Castle area, as well as to the perhaps less well-known aspects of this extremely significant oeuvre. We were able to record exciting and important details, for example, about the restoration of the Egervár or Siklós castles, the design of new liturgical spaces, or the collaboration with the OMF – all from the architect's perspective. On the occasion of the anniversary, we thought it appropriate to publish a written and edited version of this conversation. God bless Tamás Dragonits! 2

STUDIES

Alice D. Mezey – Lajos Bozóki – Gábor Gaylhoffer-Kovács– Tamás Horogszegi:

The Egervár Castle and Tamás Dragonits

The Renaissance castle of Egervár, built by significantly transforming and expanding a Gothic manor house, gained its preserved character through its 18th-century conversion. Not only the 20th-century fate of this outstandingly important monument in Zala County was full of vicissitudes, but throughout its whole history, almost every significant restoration and transformation accompanied by comfort-level improvements was followed by undignified periods of abandonment and neglect. By the beginning of the 20th century, the building was in such poor technical condition that its walls had to be supported with buttresses by the plans of the monument specialist architect István Möller (1860–1934). These were able to fulfill their purpose for about half a century.

By the mid-1950s, the building had already suffered severe structural damages which threatened it with complete destruction. It was then that architect Tamás Dragonits began working on plans to save the monument. The planning gained momentum in 1960, and construction was completed between 1961 and 1965. During these works, according to the brilliant plan developed with the assistance of structural engineers Géza Gottfried and then István Urbán, the stability of the monument, which was on the verge of collapse, was ensured by retracting the walls. The critical condition of the castle required the replacement of the slabs in many places, which were deliberately changed for contemporary-looking floors with reinforced concrete beam. Thanks to the ingenious design, the monument was saved from predictable complete destruction.

Despite the restoration and construction work carried out in the 1960s, which was sometimes dramatic in scale, and was followed by another half-century of careless use, mostly lacking in maintenance and ultimately unworthy of a monument, we were able to record several well-evaluable architectural historical phenomena during our wall survey works and observations. These research

works had been carried out right before the most recent restoration conducted in 2011–2012 (related to a new change of function) and during the construction. From all this, the construction history of the Egervár castle was clearly outlined, and its periods became distinguishable from each other.

Based on our research results, virtual reconstruction drawings of the Renaissance period of the castle were made, including details that were not otherwise supported by our research results. One of the spectacular elements of this reconstruction is the Renaissance roof structure of the castle. Unfortunately, the research did not reveal any reference for this element (the existing roof structure is mostly Baroque, with later repairs), but due to the constraints of the depiction, some kind of roof had to be drawn. In the case of similar illustrations, it would be important for developers to create graphic tools that distinguish hypothetical details from those that are considered authentic based on research results. Unfortunately, the virtual reconstruction of the Egervár castle still lacks such a fine distinction. 23

Béla Zsolt Szakács: Tamás Dragonits and the Restoration of the Balatonberény Church

The church of Balatonberény is one of the best preserved, high-quality medieval monuments of medieval origin in the region. The history of the restoration of the church dates back to 1960, but this was only a simple renovation of the exterior. After the arrival of a new, agile parish priest (József Vörös) in 1965, the renovation of the church gained new momentum. During the renovation of the interior in 1968, the first artefact of architectural-historical importance, namely a part of the south-eastern Gothic window of the sanctuary, was discovered. After a halt of several years, the renovation of the church was on the agenda again, and Tamás Dragonits played an important role in it. He wrote the technical description of the church in 1977, summarising the previous results. Between 1978 and 1980, the façades were restored, highlighting the Gothic and early Baroque remains. The restoration ended with the renovation of the tower in 1985.

In addition to the presentation of medieval elements, Dragonits – in a pioneering manner – has also paid an unusually intense attention to the early modern period. He recognised that there were traces of a unified façade formation.

Overall, it can be said that what began as a simple restoration of the façade has, thanks to the commitment of the parish priest József Vörös and the professional supervision of Tamás Dragonits, become a high-quality restoration of one of the golden ages of Hungarian monument preservation. 34

Attila Győr: The explosion, demolition and reconstruction of Dísz tér (1883–1990)

Surprisingly, the first depiction of Buda's most important square is only a photograph from the early 1880s, which shows the plaza largely in its century-old state, developed after the expulsion of the Turks (1686) and the Great Fire (1723), largely surrounded by Baroque houses. However, over the next 100 years, the appearance of the square changed three times.

At the turn of the century, the square and its immediate surroundings underwent a drastic change in scale: huge public buildings were erected between the typically single-storey houses on the Royal Palace side and 3-5 storey residential buildings on the other side, often to the disapproval of the public at the time. The almost completely transformed cityscape was severely damaged during World War II. After the war, the increasing importance of the state-level protection of historical monuments reshaped the appearance of the square and its immediate surroundings, sometimes going beyond its own principles and bringing the image of the square closer to imagined or real historical visions. (Recently, the square has become the focus of public interest again due to the reconstruction of two of its public buildings originally built around 1900.) As a shorter version of a longer paper, the article explores the inherent contradictions in the historical approach to architecture and heritage conservation by providing a source-based procession of the history of an important site. 39

Virág Liliáné Papp: Budapest's first zoning plan

The post-war restoration of the Castle District in Buda was one of the defining periods of monument conservation in Hungary. In this severely damaged part of the city, the planning and reconstruction process has focused not only on restoring the buildings, but also on preserving the historic character of the entire urban fabric. Particular emphasis was placed on the new buildings, which had to both blend in with the historic environment and represent the contemporary architectural language of the time. A special challenge was the development of an architectural style – 'Nikotex architecture' – meant to be neutral. This style sought to strike a balance between excessive Historicism and Modernism. Issues of principle and practice that arose during the urban planning process (such as the possibilities of partial restoration, the integration of new buildings into the urban landscape, or the preservation of the historic unit based on diversity) have established a new approach to monument preservation.

The example of the Castle District shows that monument preservation is not only an architectural task, but also a social, historical and aesthetic dialogue in which the interpretation of the past and the needs of the present are intertwined. The article, which is part of the author's master's thesis, examines the history of the zoning plan, its actors, debates and impact, and sheds light on the complex background of the decisions that have shaped the current image of the Castle District. The study pays particular attention to the work of Tamás Dragonits, a key figure in the restoration of the area, who has played an important role in the district's monument conservation for decades 60

ENCOUNTERS

Károly Cserné Éva Jankovits: For the birthday of Tamás Dragonits 68

Katalin Korompai: Even then 69

Judit Janotti: Celebrating the 100-year-old Tamás Dragonits 71

Zsuzsa Lőrinczi: Tamás Dragonits was 100 years old on November 13, 2024. 72

THE WORK OF TAMÁS DRAGONITS

The writings of Tamás Dragonits 74

List of Tamás Dragonits' plan documentations preserved in the MÉM MDK Plan Archive 76

List of Tamás Dragonits' documentations preserved in the Construction Documentation and Information Center of the Ministry of Construction and Transport 85

MŰEMLÉKVÉDELEM

PUBLIKATION DER UNGARISCHEN DENKMALPFLEGE

Jahr LXVIII

2024

No. 1

Hauptredakteur: Márta Velladics

Redaktion: H-1055 Budapest, Bihari János utca 5.

AUS DEM INHALT

BEGRÜßUNG 1

INTERVIEW

Erika F. Dóczy – Gergely Kovács: Interview mit dem Architekten Tamás Dragonits

Unsere in den letzten Jahren publizierten Interviews wurden ausnahmslos mit Spezialisten geführt, die am Anfang ihrer Karriere die Nationale Denkmalschutzbehörde unterstützt hatten. Der heimische Denkmalschutz ist allerdings ziemlich zersplittert. Die Arbeit der zentralen Behörde wird seit dem letzten Drittel des 19. Jahrhunderts durch verschiedene externe Organisationen und zivilgesellschaftliche Initiativen wesentlich unterstützt, und nach 1945 entstanden zahlreiche Architektenfirmen, welche bis heute noch wichtige Rolle in den Denkmalerhaltung erzielenden Arbeiten übernehmen. Die unausweichliche Figur der außerbehördlichen Welt ist Tamás Dragonits, den wir im Dezember 2023 in seinem Zuhause in der Üri-Straße für ein längeres Gespräch besuchen konnten. Sein Werdegang wird durch mehrere Artikel und Interviews dokumentiert sowie seine den Budaer Burgviertel betreffenden Arbeiten und Erinnerungen veröffentlichte er in einem separaten Band. Dementsprechend bemühten wir uns, im Interview vor allem auf seine Tätigkeit zum Denkmalschutz außerhalb der Burg sowie die weniger bekannten Szenen dieses äußerst reichen Lebenswerkes zu fokussieren. Wir konnten spannende und wichtige Details beispielsweise über die Restaurierung von der Burg von Egervár oder von Siklós, die Planung der neuen liturgischen Plätze oder die Zusammenarbeit mit der OMF dokumentieren – vom Anfang bis zum Ende aus der Sicht des Architekten. Anlässlich des Jubiläums hielten wir es für angebracht, die schriftlich-redaktionelle Fassung des Gesprächs zu veröffentlichen. Herzlichen Glückwunsch an Tamás Dragonits! 2

ABHANDLUNGEN

Alice D. Mezey – Lajos Bozóki – Gábor Gaylhoffer-Kovács– Tamás Horogszegi:

Das Burgschloss von Egervár und Tamás Dragonits

Das Renaissance-Schloss von Egervár, das durch eine wesentliche Umgestaltung und Erweiterung eines gotischen Herrenhauses erbaut wurde, erhielt seinen bis heute erhaltenen Charakter durch einen Umbau im 18. Jahrhundert. Das Schicksal des überaus wichtigen Denkmals im Komitats Zala war nicht nur im 20. Jahrhundert sorgengeplagt, sondern befolgten fast alle wichtige Restaurierungsarbeiten und Umbauen inkl. Komfortieren während seiner Geschichte die Epochen der Verlassenheit und Vernachlässigung. Zum Beginn des 20. Jahrhunderts geriet es in einen so schlechten technischen Zustand, dass seine Wände gemäß dem Plan des Monumentalarchitekten István Möller (1860–1934) mit Stützpfeilern gestützt werden mussten. Diese waren geeignet, ihren Zweck etwa ein halbes Jahrhundert lang zu erfüllen.

Mitte der 1950er Jahre zeigten sich so schwere Schäden an der Tragkonstruktion des Gebäudes, die mit völligem Zerfall drohten. Zu diesem Zeitpunkt begann der Architekt Tamás Dragonits, sich mit den Plänen der Rettung des Denkmals zu befassen. Die Planungen gewannen 1960 an Fahrt, dann zwischen 1961 und 1965 konnte auch die Ausführung realisiert werden. Dabei wurde nach einem bravourösen Plan, der mit Hilfe der Statiker Géza Gottfried und dann István Urbán erstellt wurde, die Stabilität des Denkmals, das kurz vor dem Einsturz stand, durch das Zurückziehen seiner Mauern sichergestellt. Der kritische Zustand der Burg erforderte an vielen Stellen auch den Austausch der Balken, die durch eine zeitgemäß wirkende Balkenplatte aus Eisenbeton ersetzt wurden. Dank der anschlägigen Planung konnte das Denkmal dem vorhersehbaren kompletten Verfall auf dieser Weise entkommen.

Trotz der teils dramatischen Restaurierungs- und Bauarbeiten in den 1960er Jahren und der überwiegend wartungsfreien und letztlich unwürdigen Nutzung als Denkmal in den letzten 50 Jahren konnten wir bei unseren Mauerrecherchen und Beobachtungen unmittelbar vor und während der letzten Restaurierung in den Jahren 2011–2012 im Zusammenhang mit einer erneuten Funktionsänderung eine Reihe von architekturhistorisch geschätzten Erscheinungen erfassen. Aus all dem zeichnete sich die Baugeschichte der Burg Egervár klar ab, und ihre Epochen konnten voneinander unterschieden werden.

Anhand unserer Forschungsergebnisse wurden virtuelle Rekonstruktionszeichnungen der Renaissancezeit des Schlosses erstellt, einschließlich Details, die sonst unsere Forschungsergebnisse nicht betätigten. Der eine betroffene Baustein unter den spektakulären Elementen dieser Rekonstruktion ist das Renaissance-Dach des Schlosses. Dafür fanden wir bei der Recherche leider keinen „Handlauf“ (die vorhandene Dachkonstruktion ist größtenteils im Barockstil, mit späteren Reparaturen). Aufgrund der Notwendigkeit der Darstellung musste jedoch irgendein Dach dargestellt werden. Bei ähnlichen Illustrationen wäre es für Entwickler wichtig, grafische Mittel auszuarbeiten, welche die hypothetischen Details getrennt von denen darstellen, die anhand der Forschungsergebnisse als authentisch gelten. Die virtuelle Rekonstruktion der Burg von Egervár mangelt noch leider an dieser raffinierten Distinktion. 23

Béla Zsolt Szakács: Tamás Dragonits und die Restaurierung der Kirche von Balatonberény

Die Kirche von Balatonberény ist eines der am meisten unbeschädigt erhaltenen mittelalterlichen Denkmäler in der Region. Die Geschichte der Renovierung der Kirche reicht bis ins Jahr 1960 zurück, diese zielte jedoch nur auf eine einfache äußerliche Erneuerung ab. Nachdem 1965 ein neuer, agiler Gemeindepfarrer (József Vörös) ins Dorf kam, bekam die Renovierung der Kirche neuen Schwung. Im Zuge der inneren Renovierung im Jahr 1968 tauchte der erste baugeschichtlich bedeutsame Fund auf, ein Stück des südostgotischen Fensters des Altars. Nach einer mehrjährigen Pause kam die Renovierung der Kirche wieder in Frage, bei dieser spielte schon auch Tamás Dragonits eine wichtige Rolle. Er erstellte 1977 die technische Beschreibung der Kirche, in der er die früheren Ergebnisse zusammenfasste. In den Jahren 1978–80 erfolgte die Restaurierung der Fassaden, die die gotischen und frühbarocken Überreste präsentierte. Die Renovierung endete mit der Reparatur des Turms im Jahr 1985.

Neben der Darstellung mittelalterlicher Elemente widmete Dragonits der Frühen Neuzeit außergewöhnlich große Aufmerksamkeit. Er erkannte, dass hier die Spuren einer einheitlichen Fassadenbildung zum Vorschein kamen.

Zusammenfassend lässt sich feststellen, dass die Arbeit, die als einfache Fassadenrestaurierung begann, dank des Engagements des Pfarrers József Vörös und der professionellen Leitung von Tamás Dragonits zu einer hochwertigen Restaurierung eines der goldenen Zeitalter des ungarischen Denkmalschutzes wuchs. 34

Atila Győr: Die Explosion, Zerstörung und Wiederaufbau des Dísz-Platzes (1883–1990)

Die erste Darstellung des wichtigsten Platzes von Buda ist überraschenderweise nur ein Foto aus den frühen 1880er Jahren, das den Platz in seinem damaligen jahrhundertealten Zustand, nach der Vertreibung der Türken (1686) und dem großen Brand (1723), größtenteils von Barockhäusern umgeben zeigt. In den darauffolgenden 100 Jahren veränderte sich das Erscheinungsbild des Platzes allerdings dreimal.

Um die Jahrhundertwende erlebte der Platz und seine unmittelbare Umgebung einen drastischen Maßstabswandel: Zwischen den typischerweise einstöckigen Häusern auf der Seite des Königsschlosses kamen riesige öffentliche Gebäude und auf der anderen Seite 3–5-stöckige Wohngebäude hinzu, was in mehreren Fällen die Missbilligung der damaligen Öffentlichkeit hervorrief. Das fast völlig veränderte Stadtbild wurde im Zweiten Weltkrieg schwer beschädigt. Nach dem Krieg prägte der immer mehr Raum gewinnende staatliche Denkmalschutz das Erscheinungsbild des Platzes und seiner unmittelbaren Umgebung neu, verstieß stellenweise sogar gegen seine eigenen Grundsätze und näherte das Bild des Platzes an imaginierte oder reale historische Bilder an. (Der Platz ist in letzter Zeit durch die staatlichen Rekonstruktionen zwei öffentlicher Gebäude aus 1900 wieder in den Mittelpunkt des öffentlichen Interesses gerückt.) Der Artikel, der als kürzere Version der längeren Abhandlung erscheint, stellt anhand einer quellenbasierten Aufarbeitung der

Geschichte eines bedeutenden Ortes die inneren Widersprüche des historischen Ansatzes zu Architektur und Denkmalschutz dar. 39

Virág Liliáné Papp: Der erste stadtbauliche Plan Budapests

Die Wiederherstellung des Budaer Burgviertels nach dem Zweiten Weltkrieg war eine der entscheidenden Epochen des heimischen Denkmalschutzes. Im stark beschädigten Teil der Stadt

erzielten die Planungs- und Rekonstruktionsprozesse nicht nur auf die Wiederherstellung der Gebäude, sondern auch auf die Bewahrung des historischen Charakters des gesamten Stadtgefüges. Besonderer Wert wurde auf die Neubauten gelegt, die sich gleichzeitig in das historische Umfeld einfügen und die zeitgenössische Architektursprache der Epoche repräsentieren mussten. Eine besondere Herausforderung brachte die Gestaltung der neutralen Architekturnrichtung – der „Nikotex-Architektur“, die versuchte, ein Gleichgewicht zwischen übermäßiger Historisierung und Moderne zu finden. Die bei der Gestaltung aufgetauchten theoretischen und praktischen Fragen – sowie die Möglichkeiten einer Teilsanierung, die Integration neuer Gebäude in das Stadtbild oder die Bewahrung der historischen Einheit basierend auf Vielfalt – legten neue Perspektiven des Umgangs mit Denkmälern.

Das Beispiel des Burgviertels zeigt, dass der Denkmalschutz nicht ausschließlich eine architektonische Aufgabe ist, sondern auch ein sozialer, historischer und ästhetischer Dialog, in dem die Interpretation der Vergangenheit und die Bedürfnisse der Gegenwart miteinander verwoben sind. Der Artikel – der ein Teil der Masterarbeit des Autors ist – beleuchtet, die Geschichte, Akteure, Diskussionen und Auswirkungen des stadtbaulichen Plans betrachtend, die komplexen Hintergründe der Entscheidungen, die das aktuelle Bild des Burgviertels prägten. Besonderes Augenmerk widmet die Abhandlung der Arbeit von Tamás Dragonits, der als eine der Schlüsselfiguren der Restaurierung jahrzehntelang entscheidende Rolle bei der Erhaltung der Denkmäler der Gegend spielte. 60

BEGEGNUNGEN

Károly Csernée Éva Jankovits: Zum Geburtstag von Tamás Dragonits 68

Katalin Korompai: Dennoch 69

Judit Janotti: Begrüßung des hundertjährigen Tamás Dragonits 71

Zsuzsa Lőrinczi: Tamás Dragonits feierte am 13. November 2024 seinen 100. Geburtstag 72

WERDEGANG VON TAMÁS DRAGONITS

Schriften von Tamás Dragonits 74

Verzeichnis der im MÉM MDK Planarchiv aufbewahrten technischen Bauunterlagen von Tamás Dragonits 76

Verzeichnis der im ÉKM – Architektonischen Dokumentations- und Informationszentrum aufbewahrten Bauunterlagen von Tamás Dragonits 85

